

HET VERHAAL VAN EEN VERTALING:
DE TOTSTANDKOMING VAN DE NIEUWE BIJBELVERTALING

© Klaas Spronk

uitgeverij NBG, Heerenveen 2005

Vooraf

Dit boek is het resultaat van een onderzoeksproject in opdracht van de Theologische Universiteit Kampen en het Nederlands Bijbelgenootschap. De doelstelling van dit project was: 'Beschrijving en beoordeling van de totstandkoming van de Nieuwe Bijbelvertaling met bijzondere aandacht voor de manier waarop is omgegaan met de tijdens dit proces geuite kritische reacties'. Dat is minder eenvoudig dan het misschien op het eerste gezicht lijkt te zijn, want het gaat om een gecompliceerde en gevoelige materie. Vertalen is een ingewikkeld proces dat niet volledig in regels is vast te leggen. Daarom is men er ondanks verwoede pogingen ook nog steeds niet in geslaagd machines te ontwikkelen die dit werk helemaal van een mens kunnen overnemen. Het vertalen van de Bijbel is extra gecompliceerd. Om te beginnen is er het noodzakelijke maar daarmee nog niet simpel te regelen samenspel van kenners van het Hebreeuws, van het Aramees, van het Grieks, van het Nederlands, van de uitleg van de Bijbel en van de (ver)taalwetenschap. Daarnaast is er het gegeven dat nieuwe vertalingen van de Bijbel doorgaans veel reactie oproepen. Het gaat immers om bekende teksten met een bijzondere lading. Een nieuwe vertaling wordt doorgaans niet beoordeeld door onbevongen lezers. Velen zijn gehecht aan bepaalde vertrouwde bewoordingen uit eerdere vertalingen. En omdat het voor velen om gezaghebbende teksten gaat, zal men extra beducht zijn voor het gevaar dat elke vertaling met zich meebrengt, namelijk dat de oorspronkelijke betekenis niet geheel zuiver wordt overgebracht. In deze situatie is het belangrijk om de zaken helder te presenteren en de beoordeling voorlopig op te schorten. Het is ook niet de bedoeling om in deze publicatie een bijdrage te leveren aan bepaalde vaktechnische discussies. Dit boek is bedoeld voor de geïnteresseerde lezer van de NBV die meer wil weten over de manier waarop deze vertaling tot stand is gekomen en die op grond van de hier geboden informatie hopelijk deze vertaling beter zal begrijpen en kunnen waarderen.

Dankwoord

Ik ben bovengenoemde instellingen erkentelijk voor de gelegenheid en ruimte die ik kreeg voor dit werk. Met name ben ik Lourens de Vries (hoogleraar bijbelvertalen aan de VU), Cees Houtman (hoogleraar Oude Testament aan de ThUK), Anne Jaap van den Berg (bibliothecaris van het NBG), Rieuwerd Buitenwerf (wetenschappelijk vertaalcoördinator Nieuwe Testament van het NBG) en Jaap van Dorp (wetenschappelijk vertaalcoördinator Oude Testament van het NBG) dankbaar voor hun kritische begeleiding. Zij hebben mij voor de nodige fouten en onzorgvuldigheden behoed, maar zij mogen niet verantwoordelijk gehouden worden voor de manier waarop de dingen hier beschreven en beoordeeld worden. Dat komt geheel voor mijn rekening.

Ik heb ook veel gehad aan gesprekken met Panc Beentjes (vice-voorzitter van de begeleidingscommissie van de NBV), Wim van Galen (oud-secretaris van het NBG), Sijbolt Noorda (voorzitter van de begeleidingscommissie van de NBV), Robert Scholma (projectleider van de NBV) en Evert Tuinstra (oud-vertaalcoördinator van het NBG). Verder heb ik gebruik mogen maken van de archieven van het RCOB (met dank aan de secretaris Albert van Daalen) en het NBG.

Inhoudsopgave

1. De voorgeschiedenis

- 1.1 De NBG-vertaling 1951: ontvangst en aanzetten tot revisie
- 1.2 Bijbelvertaling in de omgangstaal
- 1.3 Bijbelvertaling en oecumene
- 1.4 De weg naar het besluit tot een nieuwe bijbelvertaling
 - 1.4.1 De mislukking van de ‘gemeenschappelijke Nederlandse Bijbelvertaling’ (1967-1975)
 - 1.4.2 De nieuwe aanzet en de aarzelingen daarbij (1978-1984)
 - 1.4.3 Het initiatief voor de nieuwe bijbelvertaling (1985-1993)

2. Het werk aan de vertaling

- 2.1 Inleiding: vergelijking met de Septuaginta
- 2.2 De medewerkers en de organisatie
 - 2.2.1 Selectie van projectmedewerkers
 - 2.2.2 De belangrijke rol van de neerlandici
 - 2.2.3 Vaste staf en kritische meelezers
 - 2.2.4 Werkwijze
- 2.3 De methode
 - 2.3.1 Tekst en canon
 - 2.3.2 Vooronderstellingen
 - 2.3.3 Vertaalopvatting
 - 2.3.4 Afspraken
 - 2.3.5 Een standpuntbepaling
- 2.4 De praktijk
 - 2.4.1 Brontekstgetrouw en doeltaalgericht
 - 2.4.2 Seksespecifiek vertalen en de vertaling van de Godsnaam
 - 2.4.2.1 Seksespecifiek vertalen
 - 2.4.2.2 Het debat over de Godsnaam
 - 2.4.3 De eerbiedskapitaal
 - 2.4.4 Tutoyeren en voutsvoyeren
 - 2.4.5 Tekstkritiek
 - 2.4.6 Verwerking van de kritiek op de proefvertalingen
 - 2.4.6.1 Aanscherping van de methode
 - 2.4.6.1.1 Natuurlijk Nederlands en de verschillende tekstsoorten
 - 2.4.6.1.2 Aantekeningen
 - 2.4.6.1.3 Beeldspraak
 - 2.4.6.1.4 Concordantie
 - 2.4.6.1.5 Expliciteren
 - 2.4.6.2 Bijstelling van de vertaling
- 2.5 De NBV na 27 oktober 2004

3. Aanzet tot een beoordeling – bespreking van enkele voorbeelden

- 3.1 De beoordeling van een bijbelvertaling
- 3.2 Bespreking van enkele bijbelgedeelten
 - 3.2.1 Genesis 1
 - 3.2.2 Psalm 1
 - 3.2.3 Prediker 1
 - 3.2.4 Johannes 1

3.2.5 Romeinen 1
3.3 Ter afsluiting

Afkortingen

<i>ACEBT</i>	Amsterdamse Cahiers voor exegese van de Bijbel en zijn tradities
<i>BHS</i>	<i>Biblia Hebraica Stuttgartensia</i>
GNB	Groot Nieuws Bijbel, uitgave 1996
gNBV	gemeenschappelijke Nederlandse Bijbelvertaling
KBS	Katholieke Bijbelstichting
<i>MAW</i>	<i>Met Andere Woorden</i>
NB	Naardense Bijbel
NBG 1951	NBG-vertaling, uitgave 1951
NBV	Nieuwe Bijbelvertaling
RCOB	Raad voor Contact en Overleg betreffende de Bijbel
SHA	Societas Hebraica Amstelodamensis
SV	Statenvertaling
<i>WIU</i>	<i>Werk in uitvoering</i> , deel 1 (1998), deel 2 (2000), deel 3 (2003)
WV	Willibrordvertaling, uitgave 1995

HOOFDSTUK 1: DE VOORGESCHIEDENIS

Wie een vertaling naar haar waarde wil schatten zal iets moeten weten van haar historische en culturele achtergrond. Dat geldt voor vertalingen in het algemeen¹ en voor bijbelvertalingen in het bijzonder.² Zo kan men meer inzicht krijgen in de bewust of misschien ook onbewust gestelde ‘vertaaldoele’.³ Vertalen is nu eenmaal meer dan simpelweg een tekst woord voor woord overzetten van de ene taal in de andere. Er moeten voortdurend keuzes gemaakt worden tussen verschillende mogelijkheden die zich aanbieden. Het is de kunst om de criteria die de vertaler en de kritische lezer daarbij hanteren duidelijk te omschrijven. De meeste van die criteria – het is niet aannemelijk dat alles zich in regels laat vangen – staan wat betreft de NBV duidelijk omschreven in een aantal vertaalregels. Maar ook die zijn mede bepaald door de recente geschiedenis van het bijbelvertalen in het Nederlandse taalgebied. Daarom wordt die geschiedenis hier nu eerst in grote lijnen weergegeven. In hoofdstuk 2 zullen de vertaalregels worden gepresenteerd als onderdeel van de beschrijving van het vertaalproces. In het derde en laatste hoofdstuk zal een en ander worden geïllustreerd via een aantal teksten.

1.1 De NBG-vertaling 1951: ontvangst en aanzetten tot revisie

De ‘vertaling in opdracht van het Nederlands Bijbelgenootschap bewerkt door de daartoe benoemde commissies’ verscheen eind 1951 en werd in januari 1952 officieel aangeboden aan koningin Juliana.⁴ Van deze ‘Nieuwe Vertaling’ waren binnen een maand 115.000 exemplaren verkocht en ze vond in de jaren daarna breed ingang in het Nederlandse taalgebied. Over het algemeen werd positief op deze vertaling gereageerd. Toch was er ook kritiek te horen. Zo vonden critici het taalgebruik eigenlijk achterhaald. Dat was ook wel te verklaren: al in 1911 was men met de eerste voorbereidingen begonnen en aan hun werk is te zien dat de vertalers – zij kenden de weerstand tegen recente nieuwe vertalingen – zich niet te ver wilden verwijderen van de tot dan toe gebruikte vertaling. Zo werden vertrouwde teksten als de Tien Geboden en het Onze Vader vrijwel ongewijzigd overgenomen uit de SV. Het had ook meer in het algemeen gevolgen voor het Nederlands van de vertaling. Van alle nieuwe vertalingen die de laatste eeuw verschenen waren stond de NBG 1951 wat betreft de taal het dichtst bij de SV. De theoloog Frans Breukelman uitte felle kritiek op een ander punt: hij

¹ Zie C. Koster, *From World to World. An Armentarium for the Study of Poetic Discourse in Translation*, Amsterdam 2000, 263: ‘de vertaalinterpretatie (moet) altijd cultureel en historisch ingekaderd worden’.

² Volgens J.E. de Vries, *Zuiver en onvervalscht? Een beschrijvingsmodel voor bijbelvertalingen, ontwikkeld en gedemonstreerd aan de Petrus Canisiusvertaling*, Amsterdam 1994, is de ontstaansgeschiedenis een belangrijk onderdeel van de manier waarop een Bijbelvertaling beschreven moet worden als een mogelijkheid tot verklaring voor het karakter van de tekst (p. 187).

³ Zie hierover L. de Vries, ‘Vertalingen kiezen en keuzes in vertalingen’, in: H. Vroom, W. Rose (red.), *Naar een nieuwe kerkbijbel. Een handreiking voor het beoordelen van de Nieuwe Bijbelvertaling*, Barneveld 2001, 36-46. In de vertaalwetenschap gebruikt men hiervoor het begrip ‘skopos’.

⁴ Zie over deze vertaling J.J. Kijne, F. Visser, *De nieuwe vertaling van het Nederlandsch Bijbelgenootschap*, Amsterdam 1952; J.A. Koole, ‘De NBG-vertaling 1951’, in: A.W.G. Jaakke, E.W. Tuinstra (red.), *Om een verstaanbare bijbel. Nederlandse bijbelvertalingen na de Statenbijbel*, Haarlem 1990, 225-251; J.A. Koole, *Het Oude Testament in de NBG-vertaling 1951: ontstaansgeschiedenis, receptie en revisie van een Nederlandse vertaling van het Oude Testament* (diss. VU), Haarlem 1996; J.J. Kijne, ‘De NBG-vertaling 1951’, in: H.W. Hollander (red.), *Spectrum van bijbelvertalingen*, Zoetermeer 1994, 34-43; C. Houtman, ‘De Nieuwe vertaling van het Nederlands Bijbelgenootschap’, *Nederlandse vertalingen van het Oude Testament. Hun ontstaan, karakter en ontvangst*, Den Haag 1980, 44-60; A.J. van den Berg, *Vertaald verleden. Beknopte geschiedenis van bijbelvertalen in Nederland*, Haarlem 200 en het themanummer over de Nieuwe Vertaling uit 1951 van *MAW* 20/4 (december 2001).

vond dat de vertaling veel dichter bij het Hebreeuws en het Grieks moest blijven, waardoor onder andere de (herhaalde) sleutelwoorden beter herkenbaar bleven.⁵

Er kwamen met name uit het onderwijs steeds meer signalen dat de taal van de NBG 1951 niet meer van deze tijd was. Sommige woorden riepen onnodig misverstand op doordat ze niet meer begrepen werden.⁶ Dat was vooral het geval wanneer die woorden inmiddels een andere betekenis hadden gekregen. Een mooi voorbeeld daarvan is te vinden in het verhaal van Ruth. Lezers van nu zouden op grond van de NBG 1951 van Ruth 1:4 het idee kunnen krijgen dat Noömi en haar schoondochters wat aan hun uiterlijk deden voordat ze op reis gingen:

Daarna maakte zij zich met haar schoondochters op en keerde uit het veld van Moab terug.

Op grond van het volgende bericht (uit Marcus 1:32-34) over de genezingen die Jezus verrichtte zullen velen tegenwoordig de gedachte aan de cyclus van de vrouw moeilijk kunnen onderdrukken:

Toen het nu avond werd en de zon onderging, brachten zij tot Hem allen, die ernstig ongesteld waren (...) En Hij genas velen, die ernstig ongesteld waren door allerlei ziekten.

Veel hoorders zullen in de verwijzing naar de elf discipelen in Lucas 24:33 een associatie met sprookjesgestalten hebben:

En zij stonden op en keerden tezelfder tijd terug naar Jeruzalem en zij vonden de elfven en die bij hen waren, vergaderd.

Een laatste voorbeeld in dit kader is het woord ‘scharen’ in de tegenwoordig weinig meer gebruikte betekenis van ‘menigten’. Zeker als het verband niet direct in die richting wijst, kan dat misverstand opleveren. Zoals in Rechters 5:14:

uit Efraim kwamen zij, wier woonplaats in Amalek ligt,
in uw gevolg, Benjamin, met uw scharen.

Men zou hier ook kunnen denken aan het meervoud van het woord ‘schaar’ en veronderstellen dat Benjamin bepaalde gebruiksvorwerpen mee had genomen. Zo zou de vertaling van Handelingen 13:45 kunnen leiden tot het misverstand dat de Joden jaloers waren op dit kostbare bezit:

Doch toen de Joden de scharen zagen, werden zij vervuld met nijd en spraken lasterende, tegen hetgeen door Paulus gezegd werd.

⁵ Hij schreef hierover twee brieven (herdrukt in *Om het levende Woord* 6 [1996], 1-11) en publiceerde in 1952 en 1953 twintig artikelen tegen de vertaling van 1951 in het tijdschrift *In de waagschaal*. Eén daarvan is herdrukt in *Om het levende woord* 9 (1999), 7-15.

⁶ In de brochure *Een vertaling 2000: waarom een nieuwe bijbelvertaling*, Haarlem 1990, geeft E.W. Tuinstra een aantal voorbeelden van verouderde woorden in de NBG 1951: doen verkwijnen (Leviticus 26:16; 1 Samuël 2:33), verknocht worden (1 Samuël 18:1), zich verhovaardigen (Ezechiël 31:10, 14), verhelen (Psalm 32:5), vergramd worden (Spreuken 22:14), zich verhangen (2 Samuël 17:23; Mat. 27:5), vergaderd doen worden (Jesaja 49:5), verbeiden (Psalm 119:43), neervlieten (Klaagliederen 2:18), cijns (Ezra 4:13), burin (Ruth 4:17), slee (Jeremia 31:29), smaadheid (Psalm 119:39), rijm (Exodus 16:14).

Het snel verouderende taalgebruik van de NBG 1951 was niet de enige reden om na te denken over een revisie of misschien zelfs een nieuwe vertaling. Het onderzoek naar de grondtekst van het Oude Testament was in een stroomversnelling geraakt door de ontdekking sinds 1947 van de tekstrollen in Qumran. Dat leidde tot nieuwe inzichten die op zijn minst vroegen om een nader onderzoek wat betreft de consequenties voor de vertaling. Ook de voortgang op het gebied van de Hebreeuws en Griekse filologie en de analyse van de teksten leidden ertoe dat de NBG 1951 op een aantal punten verbeterd zou kunnen worden. Voor de publicatie in 1951 had er al een revisie van de in 1939 voltooide vertaling van het Nieuwe Testament plaats gevonden⁷ en sinds 1954 was er ook aan een revisie van het Oude Testament gewerkt.⁸ In 1961 werd binnen het hoofdbestuur van het NBG het voorstel gedaan om daarnaast ook weer aan een herziening van het Nieuwe Testament te gaan werken, zodat men tegelijkertijd met een hernieuwde uitgave van zowel het Oude als het Nieuwe Testament kon komen.⁹ Men was dus optimistisch over de haalbaarheid van dit project. Er is ook hard aan gewerkt en er zijn een aantal ‘proeven van revisie’ gepubliceerd.¹⁰ Aan het eind van de jaren ‘60 werd het werk aan de revisie echter stop gezet. Er zijn er die van mening zijn dat de vertaling uit 1951 nog wel degelijk de moeite van een herziening waard was¹¹, maar het NBG koos voor een andere weg. Het zwaarst woog namelijk het probleem van de taal van de NBG 1951. Nieuwe inzichten betreft de grondtekst, de betekenis van sommige woorden en ook de uitleg van bepaalde teksten zouden vrij eenvoudig via een revisie verwerkt kunnen worden. De keuze daarentegen voor een vertaling in Nederlands dat in de huidige tijd als natuurlijk ervaren wordt, vereist een aanpassing van de volledige tekst. Inmiddels was er ook een discussie losgebrand naar aanleiding van bijbelvertalingen in de omgangstaal. Steeds vaker namen die de plaats in van de NBG 1951. De vraag was echter of dit soort vertaling ook geschikt was als kerkbijbel. Verder was er in toenemende mate samenwerking op gang gekomen met de KBS. Er kwam steeds meer behoefte aan een voor de liturgie geschikte vertaling die de grenzen der kerkgenootschappen zou overstijgen. Deze twee aspecten – de Bijbel in de omgangstaal en bijbelvertaling als oecumenisch werk – worden in de volgende twee paragrafen verder uitgewerkt.

1.2 Bijbelvertaling in de omgangstaal

Al spoedig na het verschijnen van de vertaling van 1951 stelde het NBG een commissie in die als taak kreeg om bijbelgedeelten te vertalen in ‘eenvoudig Nederlands’.¹² Die kwam in 1960 naar buiten met een vertaling van de brief aan de Filippenzen: *Een gevangene schrijft*. Later zouden nog vertalingen verschijnen van het evangelie van Johannes (*Licht*, 1964), Handelingen (*Vaart*, 1965), Marcus (*Macht*, 1967), de brieven van Jakobus, Petrus, Johannes

⁷ Zie hierover Kijne/Visser, *De nieuwe vertaling*, 25-32; L. van Kampen, ‘Revisie van het Nieuwe Testament tussen 1939 en 1951’, *MAW* 20/4 (2001), 18-29.

⁸ Zie J. van Dorp, ‘Een ambitieus plan: de herziening van het Oude Testament’, *MAW* 20/4 (2001), 30-38.

⁹ Kijne, in: *Spectrum van bijbelvertalingen*, 40.

¹⁰ *Marcus en Korinte met inleiding en toelichtingen; een proeve van revisie*, Amsterdam 1969; *Minder uit Meer: Bloemlezing uit de bijbel*, Haarlem 1972 (ook uitgegeven onder de titel *Woord-keus*, Culemborg 1972) met daarin o.a. een vertaling van de Kleine Profeten door de commissie voor de revisie van de vertaling-1951. Zie hierover ook H.W. Hollander, ‘Meerstromenland: Ontwikkelingen in het vertalen van de bijbel na 1951’, in: *Om een verstaanbare bijbel*, 253-289; hiervan pp. 261-263.

¹¹ A.G. Soeting, ‘De vertaling van het Nederlands Bijbelgenootschap’, *In de waagschaal* 16 (1988), 591-596, betreurt het vele (mede door hem zelf verrichte) vergeefse werk en stelt dat deze vertaling ‘een onvoltooide’ gebleven is. Zie ook zijn artikelen ‘De vertaling van het Nederlands Bijbelgenootschap’, *Eredienst* 16/4 (1983), 102-108 en 17/1 (1983), 12-16. C. Houtman stelt in *MAW* 20/4 (2001), 47: ‘De Nieuwe Vertaling was door de wijze waarop recht werd gedaan aan de protestantse vertaaltraditie in Nederland, een waardige opvolger van de Statenbijbel en actualisatie meer dan waard.’

¹² Zie hierover Hollander, in: *Om een verstaanbare bijbel*, 256 en 267.

en Judas (Houvast, 1969) en de evangeliën van Lucas (Vrij!, 1970) en Matteüs (Waar!, 1973). Deze serie kreeg de naam *De Bijbel Boek voor boek*. Ook internationaal kwam vanaf het begin van de jaren '60 van de vorige eeuw dit soort bijbelvertaling in zwang. Er werd met name in het Engelse taalgebied mee geëxperimenteerd.¹³ De vraag om eenvoudiger te begrijpen bijbelvertalingen kwam vooral op in ontwikkelingslanden waar vanwege alfabetiseringsprogramma's grote groepen nieuwe lezers ontstonden die nu ook graag zelf de Bijbel wilden lezen maar moeite hadden met een taal die wel erg ver af staat van het dagelijkse spraakgebruik.¹⁴ Als reactie hierop stelden de bijbelgenootschappen zich nu ten doel om te komen tot een vertaling die op 'gewone' mensen van deze tijd hetzelfde effect moest hebben als de onvertaalde tekst had op zijn eerste hoorders of lezers. De wetenschappelijke onderbouwing van deze zogeheten dynamisch-equivalente vertaalmethode werd geleverd door E.A. Nida.¹⁵ Volgens hem leidt een woord-voor-woord vertaling niet alleen tot een slecht leesbaar resultaat, maar doet zij bovendien ook geen recht aan de brontekst. De basis van een goede vertaling ligt volgens hem in de goede analyse van de structuur van de tekst. Daarbij krijgt de vertaler zicht op de kleinere eenheden en hun onderlinge samenhang. Die kleinere eenheid – doorgaans een zin of een zinsdeel – wordt dan de basis van de vertaling.

In 1966 verscheen een Spaanse vertaling van het Nieuwe Testament in de omgangstaal en sindsdien kwamen er vergelijkbare uitgaven in allerlei talen. In veel landen werd hierbij samengewerkt door de verschillende geloofsgemeenschappen. Dat was ook in Nederland het geval. Het NBG en de KBS publiceerden in 1972 gezamenlijk *Groot Nieuws voor u. Het Nieuwe Testament in de omgangstaal*. In 1983 volgde de vertaling van de hele Bijbel in de *Groot Nieuws Bijbel*.¹⁶ Deze werd herzien in 1996 en van aantekeningen voorzien in 1998.

Kenmerkend voor deze vertaling, in vergelijking met de NBG 1951, is in de eerste plaats het woordgebruik. De extra aandacht voor de doeltaal blijkt ook het uit feit dat er in het vertaalteam een volwaardige plaats voor een neerlandicus kwam. De gewenste 'omgangstaal' kan omschreven worden als taal die niet aan een bepaalde sociale klasse gebonden is. Het criterium is of het voor iedereen begrijpelijk is. Dat betekent ook dat er in de vertaling vaak uitleg nodig is. Zo wordt bijvoorbeeld bij de vertaling van Jesaja 7:14 de lezer geholpen bij het onderscheiden van de betrokken personen. In zijn gesprek met de koning wijst de profeet op 'de jonkvrouw' (NBG 1951) / 'de jonge vrouw' (WV). In de GNB wordt aangegeven dat hiermee de vrouw van de koning bedoeld wordt. Verder valt op dat de betekenis van de naam in de vertaling wordt vermeld.

Daarom zal de Heer u ongevraagd een teken geven: uw jonge vrouw is zwanger, zij zal een zoon ter wereld brengen en hem Immanuël, 'God-met-ons', noemen.

De bijbelvertaling in de omgangstaal bleek gezien de verkoopcijfers allerwegen in een behoefte te voorzien. Dat gold ook voor mensen die aanvankelijk niet tot de doelgroep gerekend werden, want velen die waren opgegroeid met de traditionele bijbelvertalingen

¹³ Zie hierover C. Hargreaves, *A Translator's Freedom. Modern English Bibles and Their Language*, Sheffield 1993, 40-50.

¹⁴ Zie hierover J.J. van Capelleveen, *Het Woord gaat zijn weg. Een geschiedenis van bijbelvertalen en van de invloed van bijbelvertalingen op de samenleving*, Haarlem 1996, 260-261.

¹⁵ Zie over hem Hargreaves, *A Translator's Freedom*, 54-64 en Van Capelleveen, *Het Woord gaat zijn weg*, 238-239. Zijn belangrijkste publicaties zijn E.A. Nida, C.R. Taber, *The Theory and Practice of Translation*, Leiden 1969 en E.A. Nida, J. de Waard, *From One Language to Another. Functional Equivalence in Bible Translating*, Nashville 1986.

¹⁶ Zie hierover Hollander, in: *Om een verstaanbare bijbel*, 264-267; C.M.L. Verdegaal, 'De Groot Nieuws Bijbel', in: *Spectrum van bijbelvertalingen*, 56-70; J. van Dorp (red.), *Helder en betrouwbaar: de Groot Nieuws Bijbel. Ontstaan en achtergronden van een bijbelvertaling*, Haarlem 1999.

bleken blij te zijn met een eenvoudiger te begrijpen versie en stonden zelfs open voor vertalingen die nog verder gaan in de poging de Bijbel dichterbij de moderne mens te brengen.¹⁷ De bijbelgenootschappen leken enigszins verrast te zijn door deze ontwikkelingen. Men was er ook niet onverdeeld gelukkig mee. Aan de ene kant paste het natuurlijk goed bij het doel dat de bijbelgenootschappen zich stellen, om de Bijbel in zoveel mogelijk handen te geven. Aan de andere kant stelden een aantal theologen de vraag of deze popularisering van de Bijbel niet ten koste gaat van de inhoud. Vanaf het begin is er protest geweest tegen toegenomen vrijheid van de vertalers ten opzichte van de brontekst.¹⁸ Vanuit de bijbelgenootschappen werd daarop gereageerd door erop te wijzen dat men onderscheid moet maken tussen de verschillende soorten van bijbelvertalingen. Elk heeft haar eigen doelstelling. In het ‘Woord vooraf’ van de GNB wordt dan ook nadrukkelijk vermeld dat deze vertaling ‘niet werd gemaakt om in de eredienst van de kerkgemeenschappen de plaats in te nemen van de daar gebruikelijke vertalingen’. Voor de liturgie en voor verdergaande bestudering verwijst men naar een vertaling ‘die zo nauw mogelijk aansluit aan het taaleigen van de grondteksten van het oude en het nieuwe testament’.

Er was echter ook vanaf de jaren '90 van de vorige eeuw een tendens waarneembaar bij de bijbelgenootschappen, die samenwerken binnen de United Bible Societies, om afstand te nemen van de dynamisch-equivalente vertaalmethode. In zekere zin gebeurde dat al door Nida zelf toen hij de nieuwe term ‘functioneel-equivalent’ introduceerde.¹⁹ Weliswaar werd in de betreffende publicatie beweerd dat er geen wezenlijk verschil is, maar anderen stelden vast dat er belangrijke verschuivingen in de vertaaltheorie zijn aan te wijzen. Zo werd bijvoorbeeld niet meer de zin als basiseenheid van de vertaling gezien, maar de tekst als geheel.²⁰ Dat houdt in dat bij de vertaling meer rekening gehouden wordt met het genre van de tekst. Deze lijn werd doorgetrokken in een recente uitgave gericht op vertaalconsulenten.²¹ Daarin neemt men onmiskenbaar afscheid van de methode van Nida,²² al lijkt men met de grote aandacht voor de literaire aspecten wel aan te sluiten bij de ingezette ontwikkeling waarbij de tekst als geheel meer tot zijn recht kan komen. Men wil zich echter niet vastleggen op één bepaalde methode en ruimte laten voor verschillende benaderingen en deze mede laten bepalen door de

¹⁷ Een voorbeeld daarvan is *The Living Bible* uit 1971, in het Nederlands vertaald en uitgegeven in 1988 als *Het Boek*. Zie hierover N.C. van Velzen, ‘Het Boek’, in: *Spectrum van bijbelvertalingen*, 78-87. Hij maakt duidelijk dat we beter kunnen spreken van een parafrase, waarin de uitleg de vertaling sterk bepaalt. Dit gebeurt bijvoorbeeld bij de weergave van Messiaanse teksten in het Oude Testament, waarbij al rekening gehouden wordt met hun toepassing in het Nieuwe Testament. Een aardig voorbeeld van de manier waarop ook bepaalde ethische normen in deze vertaling doorwerken is te vinden in Rechters 11:39. Waar in de vertaling uit 1951 staat ‘zij heeft nooit gemeenschap gehad met een man’ lezen we in *Het Boek*: ‘zij is nooit getrouwd geweest’. Hier is dus de overtuiging dat seks vóór het huwelijk verboden is de vertaling binnen gesloten. Ernstiger is in de opsomming van mensen die ‘het Koninkrijk Gods niet beëerven’ de weergave van ‘schandjongens, knapenschenders’ (1 Korintiërs 6:10 volgens NBG 1951) in *Het Boek* met het generaliserende ‘mensen die zich met homoseksuele praktijken inlaten’.

¹⁸ Zie o.a. de artikelen hierover van F.H. Breukelman, B.P.M. Hemelsoet, K.A. Deurloo, A.G. van Daalen en L. van den Bogaard in *ACEBT* 6 (1985). Breukelman noemt de GNB ‘een wetenschappelijk en kerkelijk schandaal’ (p. 19), ‘want wat er staat dat lezen zij niet, en wat zij lezen staat er niet’ (p. 10). Zie over de reacties in het Engelse taalgebied Hargreaves, *A Translator’s Freedom*, 86-88. Hij maakt melding van door 600 vooraanstaande personen uit het literaire milieu ondertekende petitie aan de generale synode van de Church of England tegen de moderne religieuze taal in liturgie en Bijbelvertaling. Eén van de ondertekenaars wilde zijn handtekening zelfs met zijn bloed zetten. Zie ook de grondige afrekening met de dynamisch-equivalente methode door L. Ryken, *The Word of God in English. Criteria for Excellence in Bible Translation*, Wheaton 2002.

¹⁹ Zie de ondertitel van het eerder geciteerde boek: *Functional Equivalence in Bible Translating*.

²⁰ De Vries, in: *Naar een nieuwe kerkbijbel*, 39, n. 9.

²¹ T. Wilt (red.), *Bible Translation. Frames of Reference*, Manchester 2003; zie ook de bespreking van L. de Vries, in *Filter* 10/3 (2003), 92-94.

²² Wilt, *Bible Translation*, 234, spreekt van ‘its inadequate communication model, dated view of linguistics (...) and limited attention to literary aspects of translating the Scriptures’.

situatie waarin vertaler en lezer zich bevinden. De gegroeide pluriformiteit in het bijbelvertalen wordt zo tot beleid gemaakt.

Die verschuiving binnen de gangbare opvattingen over bijbelvertaling heeft ook zijn sporen achtergelaten in de revisie van de GNB in 1996. De aangebrachte veranderingen laten namelijk zien dat de vertalers terughoudender zijn geworden in het aanpassen van hetgeen de moderne lezer mogelijk vreemd overkomt. Men is minder beducht voor traditionele woorden. Zo is het woord ‘genade’ dat in het Nieuwe Testament in de eerdere versie werd vermeden en op veel plaatsen was vervangen door ‘goedheid’ weer in ere hersteld (zie o.a. Handelingen 11:23 en Romeinen 5:2). Daarmee wordt overigens een lijn doorgetrokken die al zichtbaar was in de vertaling van het Oude Testament in de versie van 1983, want daarin werd het woord ‘genade’ onbevangen gebruikt. In een aantal gevallen blijft men in de revisie van 1996 dichter bij de brontekst. Dat kan worden geïllustreerd aan de hand van de vertaling van Jesaja 1:2. De NBG 1951 volgt hier zoals gebruikelijk bijna woordelijk de brontekst:

Hoort, hemelen, en aarde, neig uw oor, want de Here spreekt: Ik heb kinderen grootgebracht en opgevoed, maar zij zijn van Mij afvallig geworden.

In de GNB 1983 wordt de lezer geholpen door, duidelijker dan in de brontekst gebeurt, aan te geven om wie het gaat: het volk Israël. Verder valt op dat de tekst hier, naar de laatste inzichten van de oudtestamentische wetenschap, als poëzie wordt weergegeven:

Hemel en aarde,
luister,
hoor aandachtig toe,
want de Heer neemt het woord!
‘Ik bracht Israël groot
zoals een vader zijn kinderen,
maar zij zijn opstandig.’

In de GNB 1996 wordt het aan de lezer gelaten om te bedenken wie hier met ‘kinderen’ worden aangeduid:

Hemel en aarde,
luister,
hoor aandachtig toe,
want de Heer neemt het woord!
‘Ik bracht kinderen groot,
ik voedde ze op,
maar zij zijn opstandig.’

Vergelijkt men dit met de weergave in de NBV, dan zal men kunnen constateren dat deze eveneens terughoudend is wat betreft uitleg in de vertaling. Tevens wordt in één vers al zichtbaar dat het in de NBV om een andersoortige vertaling gaat. De taal en stijl zijn duidelijk anders.

Hoor toe, hemel, geef gehoor, aarde,
de HEER heeft gesproken:
Ik heb mijn kinderen opgevoed en grootgebracht,
maar ze zijn tegen mij in opstand gekomen.

1.3 Bijbelvertaling en oecumene

Het gunstige oecumenische klimaat in de jaren '60 van de vorige eeuw had ook zijn uitwerking op het gebied van het bijbelvertalen. Tot dan toe gingen rooms-katholieke en protestantse bijbelgenootschappen en hun vertalers doorgaans gescheiden wegen. In juni 1964 werd er ter gelegenheid van het 150-jarig jubileum van het NBG een internationale kerkleidersconferentie gehouden. Deze kwam onder meer met de volgende aanbeveling:

The Conference encourages the preparation, in collaboration with all Churches, including the Roman Catholic Church, of a common text in the original languages, to be the one source of translation for all Christians, and expresses the conviction that by means of honest scholarship this is now a possibility. The Conference also encourages the exploration of the possibility of preparing, at least in certain languages, a common translation of the Bible that may be published either in common or separately as circumstances may require.²³

Het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) maakte plaats voor de moedertaal in de liturgie en wilde het persoonlijke bijbelgebruik stimuleren. Dit had consequenties voor het vertaalwerk en voor de relatie met andere kerken, zoals duidelijk werd uit de in 1965 gepubliceerde “Dogmatische constitutie over de goddelijke openbaring”:

De toegang tot de Heilige Schrift moet voor de christengelovigen wijd openstaan. Daarom heeft de Kerk van meet af aan de zeer oude Griekse vertaling van het Oude Testament, de zogenaamde Septuagint (LXX), als de hare aanvaard; de andere oosterse en Latijnse vertalingen, vooral de zogenaamde Vulgaat, houdt zij steeds in ere. Maar omdat het woord van God aan alle tijden ter beschikking dient te staan, draagt de Kerk er moederlijk zorg voor, dat er in de verschillende talen geëigende en juiste vertalingen worden gemaakt, vooral uit de oorspronkelijke teksten van de heilige boeken. Wanneer deze, als de gelegenheid zich voordoet en met toestemming van het kerkelijk gezag, ook in samenwerking met de gescheiden broeders worden gemaakt, kunnen deze vertalingen door alle christenen worden gebruikt.²⁴

De genoemde samenwerking kreeg gestalte in het spoedig daarna gestarte overleg tussen het rooms-katholieke Secretariaat voor de Eenheid en de in 1946 opgerichte United Bible Societies. Dat resulteerde in 1968 in een gezamenlijk document (in 1987 herzien en aangevuld) met een leidraad voor interconfessionele samenwerking bij het vertalen van de Bijbel.²⁵ Hierin zijn afspraken vastgelegd over de te gebruiken brontekst, de vertalen boeken (de canon), de hulp aan de lezer (informatie in voetnoten en opschriften), het taalgebruik en ook over de opzet van een gezamenlijk vertaalproject.

Inmiddels was men in Frankrijk al begonnen met het gezamenlijke project van de Traduction oecuménique de la Bible.²⁶ Elk bijbelboek werd vertaald door een team met een rooms-katholieke en een protestantse vertaler. Daarnaast werden ook Oosters-orthodoxe

²³ Archiefstuk NBG/3248, p. 1.

²⁴ Dogmatische constitutie over de goddelijke openbaring (*Dei verbum*), 6.22; vertaling: P. A. van Leeuwen en P. Smulders. De teksten zijn beschikbaar op het internet: <http://www.stvitus.nl/concilie>.

²⁵ *Guidelines for Interconfessional Cooperation in Translating the Bible*, Revised Edition, Rome 1987. Zie hierover ook J.G. Plöger, O. Knoch (eds.), *Einheit im Wort. Informationen, Gutachten, Dokumente zur Einheitsübersetzung der Heiligen Schrift*, Stuttgart 1979, 118-127.

²⁶ Zie hierover *La Bible. Traduction oecuménique*, Paris 1989, 7-11, en ‘La TOB, un signe de communion entre les Églises’, een gesprek met Samuel Amsler en Dominique Barthélemy, <http://www.la-bible.net/traduction/france/tob/tob.htm> (2002).

geleerden betrokken bij de vertaling. Men begon met het vanwege de theologisch zwaarwegende teksten moeilijkst denkbare boek: de brief aan de Romeinen. Toen die vertaling in 1967, inclusief de verklarende voetnoten, tot een voor alle betrokkenen aanvaardbaar goed einde was gebracht werd de hele Bijbel ter hand genomen. De vertaling van het Nieuwe Testament kwam gereed in 1972, die van het Oude Testament in 1975. Inmiddels is er (in 2004) ook al weer een revisie van de eerste vijf boeken van het Oude Testament gepubliceerd.

Het voordeel van de Franse situatie was dat men geen Bijbel in de volkstaal had die nauw geassocieerd was met een bepaald kerkgenootschap. Dat was wel het geval in Engeland met zijn King James Version en Duitsland met zijn Lutherbibel als de Bijbel voor de protestanten. Om die reden kwam het oecumenische vertaalwerk daar moeizamer op gang en bleef het aanvankelijk beperkt tot samenwerking bij populariserende bijbelprojecten. De kerkbijbel – dat wil zeggen: de vertaling die geschikt wordt geacht voor gebruik in de liturgie – werd nog even ongemoeid gelaten.

In het Duitse taalgebied verscheen in 1979 de Einheitsübersetzung der heiligen Schrift. De in de titel genoemde eenheid betreft hier niet de eenheid der kerken maar het gebruik van één tekst in alle rooms-katholieke scholen en kerken. Het initiatief voor deze vertaling werd genomen door de rooms-katholieke bisschoppen in 1962. Vanaf 1967 werd ook de Evangelische Kirche erbij betrokken. De protestantse inbreng bleef echter beperkt tot deelname aan de revisie van de tekst van de Psalmen en het Nieuwe Testament.²⁷ De vertaling van dat gedeelte wordt op het titelblad aangeduid als 'Ökumenischer Text'. De Evangelische Kirche bleek ook in periode daarna geen afstand te willen doen van de Lutherbibel. Dat werd onderstreept door de herziene uitgave in 1984. Een volledige en breed geaccepteerde oecumenische Duitse bijbel lijkt nog ver weg.²⁸

In het Engelse taalgebied was het aanvankelijk niet veel beter. Ook hier gingen de verschillende kerkgenootschappen wat betreft de bijbelvertaling doorgaans nog de eigen wegen. Aan de New International Version, gepubliceerd in 1978, werkten wel geleerden mee uit vele landen en behorend tot wel vierendertig verschillende kerkelijke groeperingen²⁹, maar deze vertaling is toch in de eerste plaats verbonden met de Amerikaanse 'evangelicals'. In 1977 verscheen een 'Ecumenical Edition' van de Revised Standard Version: The New Oxford Annotated Bible with the Apocrypha.³⁰ Het betreft hier echter geen nieuwe vertaling, maar een uitbreiding van een bestaande vertaling met een aantal boeken die binnen de rooms-katholieke kerk en de oosters-orthodoxe kerk als canoniek gelden. Van een meer inhoudelijke oecumenische samenwerking kan men pas spreken bij de in 1990 verschenen revisie: The New Revised Standard Version.³¹ Bij de samenstelling van de diverse werkgroepen is bij deze vertaling nadrukkelijk rekening gehouden met de religieuze achtergrond en zijn de protestantse, rooms-katholieke, oosters-orthodoxe en joodse groeperingen vertegenwoordigd. Het resultaat van hun werk werd door de Amerikaanse Raad van Kerken, de 'National Council of Churches', goedgekeurd en de vertaling werd aan alle kerken aanbevolen voor de liturgie en voor persoonlijk gebruik.

Speciale vermelding verdient hier tenslotte de Zweedse vertaling van 2002. Net als de Tradition Oecuménique kan men die beschouwen als een echt oecumenisch werk, omdat bij deze vertaling in opdracht van het Zweedse parlement bewust gekozen is voor samenwerking

²⁷ Zie Plöger/Knoch, *Einheit im Wort*, 78-82.

²⁸ Zie B. Wellmann, 'Einheitsübersetzung, quo vadis?'. *Bibel und Liturgie* 75 (2002), 290-292.

²⁹ J.P. Lewis, *The English Bible: From KJV to NIV. A History and Evaluation*, Grand Rapids ²1991, 294.

³⁰ Zie hierover B.M. Metzger, 'The RSV-Ecumenical Edition', *Theology Today* 34/ 3 (1977), 315-317.

³¹ Zie Lewis, *The English Bible*, 378.

tussen vertegenwoordigers van de Kerk van Zweden en met mensen van de vele vrije, onafhankelijke kerken in Zweden en met rooms-katholieken, joden en oosters-orthodoxen.³²

Het geheel overziend kan men vaststellen dat ondanks de goede wil voor oecumenische samenwerking bij het bijbelvertalen het nog niet altijd even makkelijk was om daaraan gestalte te geven. Bestaande vertaaltradities en met name de gehechtheid aan bepaalde bijbelvertalingen bleken remmend te werken. Men nam niet zomaar afstand van een vertaling die een centrale plaats gekregen had in het kerkelijk gebruik.

1.4 De weg naar het besluit tot een nieuwe bijbelvertaling

In november 1965 werd de ‘Nederlandse kerkleidersconferentie Woudschoten’ gehouden. De daar aanwezige vertegenwoordigers van kerken en geloofsgemeenschappen stelden een verklaring op waarin onder meer aan het hoofdbestuur van het NBG werd verzocht ‘contact op te nemen met de Katholieke Bijbelstichting om te komen tot een gemeenschappelijke vertaling van de bijbel in de Nederlandse taal’ met bijzondere aandacht ‘voor de bijdrage die op het gebied van de vaststelling van de grondtekst en van de bijbelvertaling van Joodse zijde kan worden geleverd’.³³ Daartoe richtte men een ‘Raad voor Contact en Overleg’ op. Later is voor alle duidelijkheid aan de naam toegevoegd: ‘betreffende de Bijbel’ (afgekort: RCOB). Vanaf 1967 komen regelmatig vertegenwoordigers van een groot aantal kerken en van de bijbelgenootschappen twee keer per jaar bij elkaar voor overleg over het bevorderen van bijbelvertaling en bijbelgebruik.

Het verzoek door de kerkleidersconferentie werd in zoverre gehonoreerd dat in het volgende jaar NBG en KBS besloten om samen te gaan werken aan een nieuwe Friese vertaling, die uiteindelijk in 1978 zou verschijnen.³⁴ Daarnaast hadden NBG en KBS in een gemeenschappelijk rapport aan de bisschoppenconferentie toestemming gevraagd om te gaan werken aan een ‘proeve van een gezamenlijke vertaling van één of meerdere boeken van het Oude Testament die wat taal en stijl betreft voor kerkelijk gebruik geschikt zou zijn’ en om een ‘proeve van een gezamenlijke vertaling van het Nieuwe Testament in hedendaags Nederlands’.³⁵ De bisschoppen reageerden positief via een brief van 2 mei 1966 van kardinaal Alfrink.³⁶ Zoals hierboven is beschreven in paragraaf 1.2 gingen NBG en KBS voortvarend en succesvol aan de slag met de bijbelvertaling in hedendaags Nederlands. Met de Bijbel voor kerkelijk gebruik ging het heel wat moeizamer.

1.4.1 De mislukking van de ‘gemeenschappelijke Nederlandse Bijbelvertaling’ (1967-1975)

Na het besluit in 1966 gingen vier oudtestamentici en twee neerlandici (drie van hen rooms-katholiek en drie protestant) aan het werk om proefvertalingen van de bijbelboeken Jona en Amos te maken.³⁷ Een jaar later, in september 1967, besloten het NBG en de KBS om

³² De informatie over de nieuwe Zweedse vertaling is verstrekt door C. Åsberg, algemeen secretaris van de Zweedse Bijbel commissie van 1973 tot 2000. Zie over deze vertaling ook T. Smit, ‘Naar één nieuwe bijbelvertaling voor heel Zweden’, in: R.H. Baayen, J. de Waard (red.), *Aspecten van bijbelvertalen*, Haarlem 1990, 97-118.

³³ Archiefstuk NBG/3248, p. 2.

³⁴ Zie hierover B. Smilde, ‘Friese vertalingen’, in: *Spectrum van bijbelvertalingen*, 126-131; hiervan pp. 128-131.

³⁵ Archiefstuk NBG/3248, pp. 2-3

³⁶ Archiefstuk NBG/3248, p. 3.

³⁷ Zie ‘Bijbelvertalen in deze tijd: Nota van het NBG, d.d. 15 januari 1970, ter beantwoording van door de Generale Synode der Nederlandse Hervormde Kerk gestelde vragen’, *Ministerium* 4 (1970), 116-120; hiervan p. 118. Het werk en gedeelten van het resultaat worden ook beschreven en weergegeven door F.J. Hoogewoud, ‘Stap voor stap: Een kroniek bij “Een vertaling om voor te lezen” (NBG/KBS)’, *ACEBT* 1 (1980), 102-115; hiervan pp. 102-104 en 115 (drie vertalingen van Jona 1:1-3). De in dit kader gemaakte ideolectische vertaling van

definitief samen te gaan werken aan een nieuwe kerkbijbel. Daartoe werden er twee commissies ingesteld: één om de richtlijnen voor de nieuwe vertaling op te stellen en één om de zakelijke kant te regelen. Op 1 september 1969 werd de ‘Stichting Gemeenschappelijke Nederlandse Bijbelvertaling’ in het leven geroepen. Deze stelde zich onder andere ten doel:

het tot stand komen te bevorderen van een wetenschappelijk verantwoorde vertaling van de bijbel in de hedendaagse Nederlandse taal voor Nederland en België, door de eendrachtige samenwerking van protestanten en rooms-katholieken conform de richtlijnen vastgesteld door het NBG en de KBS (...);
het taalkundig op de hoogte van de tijd houden en het in overeenstemming met de stand der wetenschap regelmatig herzien van deze vertaling.³⁸

De richtlijnen voor de vertaling werden voor het eerst geformuleerd in juni 1969.³⁹ Wat betreft de grondtekst verwijst men naar de gebruikelijke wetenschappelijke uitgaven, waarbij de nodige ruimte gelaten wordt afwijkingen op grond van nieuwe wetenschappelijke inzichten: de vertalers ‘zullen niet al te gemakkelijk met nieuwe voorstellen tot vertaling meegaan, maar evenmin al te sterk vasthouden aan de traditionele weergave van bepaalde teksten’. Veel aandacht wordt besteed aan het karakter van de vertaling. Als doel van de vertaling wordt gesteld dat deze geschikt moet zijn voor zowel individueel en gezinsgebruik als liturgisch gebruik door de kerken. ‘Dit houdt onder meer in dat de vertaling goed hardop voorgelezen moet kunnen worden.’ Het goede, moderne Nederlands staat voorop:

Uitgangspunt moet zijn, dat zowel wat betreft zinsbouw als woordgebruik de usus neerlandicus de doorslag geeft en niet de usus hebraïcus of graecus. Dit houdt onder meer in dat semitismen en graecismen zoveel mogelijk vermeden dienen te worden.

Dit wordt verder uitgelegd als een keuze tegen bepaalde andere vertaalmethoden. Etymologiserende en thematische vertalingen worden afgewezen. Men gaat uit van het feit dat woorden meer dan één betekenis hebben en dat in eerste instantie de onmiddellijke context beslissend is voor de bepaling van de juiste betekenis op een bepaalde plaats en niet de concordantie binnen een groter geheel. Veel aandacht verdient de eigen stijl van elk bijbelboek:

Binnen het gegeven algemene raam moet er echter ruimte zijn voor stilistische variatie al naar gelang de eigen aard van het betreffende bijbelboek. Dat houdt onder meer in, dat een poëtisch stuk ook poëtisch vertaald wordt en dat men in een stuk, dat een geladen stijl heeft, tracht die geladenheid ook in de vertaling te benaderen.⁴⁰

Ten aanzien van de Godsnaam in het Oude Testament wordt voorgesteld om het tetragrammaton weer te geven met ‘(de) Heer’ en om dit verder niet typografisch te onderscheiden, ‘omdat het iets kunstmatigs heeft en niet hoorbaar is te maken’.⁴¹ De samenstellingen met *Elohim* en *Adonai* zouden alle met ‘God de Heer’ moeten worden weergegeven.

Jona 1 door A.G. van Daalen en B. Hemelsoet is ook te vinden in M.A. Beek, *Uit het Hebreeuws in het Nederlands, de uitdaging aan de bijbelvertalers* (Haarlemse voordrachten XXXIII), Haarlem 1973, 28-29.

³⁸ Archiefstuk NBG/3804, p. 1.

³⁹ Archiefstuk NBG/3178.

⁴⁰ Archiefstuk NBG/3178, p. 4.

⁴¹ Archiefstuk NBG/3178, p. 4.

Verder wordt voorgesteld om ‘gij’ in de vertaling te vermijden, omdat dit ‘ bezig is een archaïsme te worden’.⁴² God en Jezus zullen in de regel met ‘u’ aangesproken worden. Voor het overige zal de keuze tussen ‘je’, ‘jullie’ en ‘u’ bepaald moeten worden door de relatie tussen de betrokkenen. Tenslotte is er een begin gemaakt met het opstellen van een lijst met technische en theologische termen. Gaandeweg zou die aangevuld kunnen worden op grond van overleg binnen de verschillende werkgroepen. Nu al worden er uitspraken gedaan over bepaalde gevoelige termen, bijvoorbeeld:

‘Bekoring’ is voor de rooms-katholieken een kleiner begrip dan ‘verzoeking’, voor de protestanten is het iets leuks, ook in het kwade. Als minder geschikt woord voor de zaak waarover het gaat, zal het niet worden gebruikt. ‘Verzoeking’ – zeker geschikt voor het Onze Vader – geeft het extra boze, verderfelijke aan, maar alleen de bijbellezer kent dat woord nog goed. Daarom zal het zo weinig mogelijk worden gebruikt, maar zal de voorkeur uitgaan naar ‘beproeven’, ‘op de proef stellen’, ‘verleiden’, ‘verleider’, ‘aanvechting’, al naar de context.⁴³

De plannen voor de gNBV leidden ook tot discussies binnen de kerken over de methode van bijbelvertaling. Een belangrijke rol als platform en ook als coördinerende instantie speelde daarbij de eerder genoemde RCOB. Onder de medewerkers aan de proefvertalingen ontstond onenigheid over de te volgen vertaalmethode. Met name A.G. van Daalen en B. Hemelsoet konden zich niet vinden in het hierboven omschreven voorstel. Zij maakten deel uit van de Societas Hebraica Amstelodamensis, een in 1961 opgerichte werkgezelschap van hebraïsten en semitisten, die in het voetspoor van M. Buber en F. Rosenzweig en van F. Breukelman een duidelijke voorkeur had en heeft voor een concordante of – naar men zelf liever formuleert – idiolecte vertaalmethode.⁴⁴

Ook één van de aanvankelijke medewerkers aan de gNBV, de neerlandica en theologe M. de Groot, uitte haar bezwaren.⁴⁵ A.R. Hulst ondernam in opdracht van het stichtingsbestuur nog een poging om via een herformulering van de paragraaf over de vertaalprincipes tot overeenstemming te komen. Daarbij werd de paragraaf over het karakter van de vertaling en de daaruit afgeleide vertaalmethode herschreven. Er werd nu een minder afwerende positie ten opzichte van andere vertaalmethodes ingenomen. De passages met de afwijzing van de etymologische en thematische vertaalmethode werden geschrapt. Verder werd de opmerking dat semitismen en graecismen ‘zoveel mogelijk’ vermeden dienden te worden afgezwakt in ‘waar mogelijk’. Ten aanzien van de concordantie wilde men aan de kritiek op de eerste versie van de vertaalprincipes tegemoet komen door af te spreken, dat

- a. onnodige variatie in de vertaling moet worden vermeden;
- b. woorden en zinswendingen die binnen een bepaalde context duidelijk een speciale functie hebben en meer dan eens herhaald worden, binnen genoemde context op dezelfde wijze moeten worden weergegeven;
- c. woorden die tot vak- of groepstaal behoren (bijvoorbeeld juridische en cultische termen) gelijkluidend moeten worden vertaald;

⁴² Archiefstuk NBG/3178, p. 4.

⁴³ Archiefstuk NBG/3178, p. 5.

⁴⁴ Zie Hoogewoud, *ACEBT* 1, 102-104.

⁴⁵ Zij werd hierin ondersteund door W.G. Overbosch en anderen. Zie *Mededelingen van de Prof. dr. G. van der Leeuwstichting*, aflevering 41 (1970): ‘ “– wie het leest lette er op! –” ’: een bundel bijbelvertaalvragen; met daarin ook een bijdrage van M. de Groot, ‘Poëzie in de bijbel’, pp. 2512-2516. Zie verder haar ‘Twintig stellingen’ in *ACEBT* 1 (1980), 116-119. Zie over deze methodestrijd ook Verdegaal, in: *Spectrum van bijbelvertalingen*, 56-57.

d. aan de vertaling van woorden en uitdrukkingen die bijbels-theologisch van grote betekenis zijn, bijzondere aandacht dient te worden geschonken.⁴⁶

Dit voorstel, dat men kan zien als een poging tot een compromis tussen een dynamisch-equivalente en een concordante vertaalmethode, hebben De Groot en ook de leden van de SHA niet kunnen overtuigen. Hun wegen scheidden zich. De SHA startte met een eigen ‘vertaling om voor te lezen’. Deze moest een alternatief bieden naast de gNBV. In 1974 verscheen het eerste deel daarvan, een vertaling van het boek Ruth.⁴⁷ Het werd uitgegeven door NGB en KBS op grond van de overtuiging dat ‘een dergelijke weergave van de grondteksten waardevol kan zijn voor hen die de grondtalen kennen en ook voor hen, die zonder ze te kennen door het gebruiken van deze weergave naast idiomatische vertalingen inzicht willen krijgen in de opbouw van de oorspronkelijke tekst’.⁴⁸

Intussen was men op grond van de eerder gemaakte afspraken tussen NGB en KBS aan de slag gegaan. In februari 1970 werd er een oriëntatiedag gehouden, waarvoor een groot aantal mogelijke medewerkers uitgenodigd waren. Op grond van de getoonde belangstelling werden er drie teams voor het Oude en vier teams voor het Nieuwe Testament gevormd. Dat was minder dan men aanvankelijk van plan was. De bedoeling was dat er twaalf teams aan het werken zouden gaan. Er waren echter niet voldoende deskundigen te vinden die tijd voor dit werk konden of wilden vrij maken.⁴⁹ Uit de lijst van medewerkers blijkt dat het merendeel werkzaam was aan een theologische faculteit. De helft was hoogleraar. Het werk moest dus voornamelijk in de vrije tijd gedaan worden. Men ontving een vergoeding al naar gelang het ingeleverde werk. Gezien de geraamde totale kosten (f 600.000,-) zal dit niet veel zijn geweest. In totaal stonden er eind 1970 negen nieuwtestamentici, vijf oudtestamentici, vier neerlandici en twee Joodse medewerkers te boek als leden van het team.⁵⁰

De vertaalteams werden evenals bij de proefvertaling samengesteld naar kerkelijke gezindte. Elk team bestond uit twee brontekstkenners, een protestant en een rooms-katholiek en één neerlandicus, die twee teams begeleidde. Eén van de brontekstkenners moest een basisvertaling maken en deze voorleggen aan de tweede brontekstkenner. Nadat zij overeenstemming bereikt hadden zou het oordeel van de neerlandicus worden gevraagd. Wanneer de drie teamleden hun tekst hadden vastgesteld moest deze tekst ter lezing worden aangeboden aan de overige medewerkers en aan lezers uit de verschillende geloofsgemeenschappen en bevolkingsgroepen. Hun commentaar zou worden verzameld en geordend door het vertaalsecretariaat. Het vertaalteam zou de opmerkingen bespreken en mede aan de hand daarvan de voorlopige eindtekst opstellen. Het was de bedoeling dat, wanneer alle vertaling inclusief inleidingen en voetnoten gereed waren, de eindcommissie de definitieve tekst gereed zou maken.

De planning was om in 1974 het Nieuwe en in 1979 het Oude Testament te hebben vertaald. Al snel bleek dit echter niet haalbaar. Al in maart 1971 ging er een bezorgde brief van het vertaalsecretariaat uit naar de vertalers: een half jaar na de officiële start van het werk aan de gNBV had men nog niets van hen vernomen. Daarna kwam er iets meer vaart in het werk. Twee jaar later was de voorlopige eindtekst van Marcus en Lucas gereed en waren er ook voorlopige versies van delen van Matteüs, Johannes, Romeinen, 1 Petrus, Hosea en

⁴⁶ Notitie van 11 juni 1970, archief NGB. Het werd zo ook overgenomen in de herziene versie van de richtlijnen in oktober 1971; archiefstuk GNBV/3870, p. 2.

⁴⁷ Na Ruth verschenen ook vertalingen van Jona (1977), Richteren (1982), Amos, Obadja, Jona (1986); zie hierover K.A.D. Smelik, ‘Idiolecte of formeel-equivalente vertalingen’, in: *Spectrum van bijbelvertalingen*, 88-101.

⁴⁸ *Ministerium* 4, 119.

⁴⁹ Zie *De wereld in. Kwartaalblad van het NGB* (september 1970)

⁵⁰ *Kommunikatie* 1/1 (december 1970), 1. Dit was het eerste nummer van ‘een blaadje’, bedoeld om ‘een soort band te vormen’ tussen alle medewerkers aan de gNBV.

Samuël. Daarmee lag men echter nog wel erg ver achter op de planning. Op deze manier zou het werk veel te lang gaan duren en daardoor veel meer gaan kosten dan was begroot. Daar kwam nog bij dat het bestuur van de stichting gNBV niet tevreden was over het resultaat. Blijkens het verslag van de jaarvergadering op 4 april 1973 vindt men zelfs ‘dat de kwaliteit van het Nederlands ver beneden de maat ligt’. Men wijt dit aan het niveau van de meewerkende exegeten (‘tweede keus’) en aan de voortdurende wisselingen binnen de groep neerlandici. Verder constateert men ‘een zekere vertaalmoeheid bij de vertalers die niet voldoende gemotiveerd waren voor dit project’. Men stelt aan het NBG en de KBS voor om hoog gekwalificeerde half-timers in dienst te nemen, die men ‘meer kan dwingen binnen een bepaalde tijd klaar te zijn’. Tijdens de vergadering kwam duidelijk aan het licht dat men bij de KBS ook om andere redenen zo zijn aarzelingen had. De KBS was druk bezig met de voltooiing van de eigen Willibrordvertaling. Alleen de vertaling van de Psalmen ontbrak nog. Men had besloten om voorlopig in die leemte te voorzien met de vertaling van Gerhardt en Van der Zeyde. Intussen zou een team van twee hebraïci en een neerlandicus gaan werken aan een nieuwe vertaling. Daarbij zouden ook een protestantse neerlandicus en liturgische commissies van verschillende kerkelijke zijden betrokken moeten worden. Deze vertaling zou dan later ook in de gNBV opgenomen worden. Men begon zich echter wel af te vragen of zo’n extra nieuwe vertaling wel nodig was. In feite leek alleen de NBG behoefte te hebben aan een nieuwe vertaling voor liturgisch gebruik, ter vervanging van de vertaling van 1951.

Wat zich hier al aankondigde werd in de maanden daarna afzonderlijk door de betrokkenen geconcretiseerd. Het NBG stelde dat de prioriteit vooralsnog bij de vertaling volgens de dynamisch-equivalente methode gelegd moest worden.⁵¹ De succesvolle uitgave in 1972 van het Nieuwe Testament in de omgangstaal vroeg om een vervolg. Het leek verstandig om het aanbod aan die vraag aan te passen. Het dagelijks bestuur van de KBS sloot zich daarbij aan en voegde daaraan toe dat dit voor het KBS ook betekende dat men de werkzaamheden aan de gNBV stop wilde zetten.⁵² Zover had het NBG nog niet willen gaan, maar men kon nu moeilijk anders dan toegeven dat een gemeenschappelijke kerkbijbel er voorlopig niet in zat.

Zo strandde de gNBV voornamelijk om organisatorische redenen. Er was aanvankelijk ook de nodige onenigheid rondom de te gebruiken vertaalmethode, maar er was toch een bepaalde lijn gekozen waarin de medewerkers zich konden vinden. Veel moeilijker bleek het om de gang erin te krijgen en te houden. De vertrouwde aanpak via gevestigde academici die het bijbelvertalen naast hun gewone taken deden werkte niet meer.⁵³ Daarnaast waren er de verschillen in belangen tussen NBG en KBS. In een evaluatie van het project kwam men in de RCOB⁵⁴ tot de conclusie dat men weinig anders kon doen dan de nu ontstane situatie te aanvaarden, te wachten op de mogelijkheden die zich in de toekomst zouden voordoen en intussen te werken met de vele bestaande vertalingen die gebruikt kunnen worden in de kerkelijke praktijk. De – volgens de betrokkenen van toen welhaast traumatische – ervaringen rond dit mislukte project hebben vertalers en bestuurders nog lang parten gespeeld. Toch werd enkele jaren later in het hoofdbestuur van het NBG al weer wel afgesproken dat men na de voltooiing van de GNB – men ging er toen van uit dat het nog twee en een half jaar zou duren – opnieuw zal bezien wat er op dit terrein te doen staat.⁵⁵

1.4.2 De nieuwe aanzet en de aarzelingen daarbij (1978-1984)

⁵¹ Nota ‘over de vertaling van het Oude Testament in de omgangstaal’; NBG/4390.

⁵² Brief aan het bestuur van het NBG d.d. 12 juni; NBG/4400.

⁵³ Van Capelleveen, *Het woord gaat zijn weg*, 314.

⁵⁴ Volgens de notulen van de vergadering van het RCOB van 13 februari 1975.

⁵⁵ Mededeling van Van Capelleveen in de moderamenvergadering van het RCOB op 13 maart 1975.

In de zomer van 1978 trad A. Kruyswijk aan als de nieuwe voorzitter van het NBG. Daarbij uitte hij ‘een heel persoonlijke wens’:

De ontwikkeling van de taal gaat heel snel. Ik begin het gevoel te krijgen dat de Vertaling-1951 niet meer in alle opzichten voldoet, en dat wij in de toekomst met de kerken moeten gaan praten of het niet wenselijk is dat er een nieuwe vertaling voor kerkelijk gebruik komt.⁵⁶

Dat ‘gevoel’ was al langer bekend binnen het NBG en blijkbaar werd men door het elan van de nieuwe voorzitter gestimuleerd om opnieuw een poging te ondernemen om de mogelijkheden te verkennen voor de vervanging van de NBG-1951 door een gezamenlijke bijbelvertaling. In december 1978 kwam A. de Kuiper, algemeen secretaris en hoofd van de afdeling vertalen, met een discussienota over een nieuwe bijbelvertaling: ‘Vertaling 1991’.⁵⁷ Daarin stelt hij opnieuw de vraag aan de orde ‘of de Vertaling 1951 niet aan herziening of vervanging toe is’. Het punt van een eventuele herziening doet hij af met een verwijzing naar de ervaringen van de pogingen tot revisie van de vertaling van 1951: ‘een vrijwel hopeloze opdracht’. Zoals de titel van de nota suggereert ziet hij wel mogelijkheden om veertig jaar na de vorige ‘kerkbijbel’ (in onderscheid van de vertaling in de omgangstaal) voor een vervanger te zorgen. Hij somt op welke vragen hier allemaal om een antwoord vragen:

1. Is vervanging van de Vertaling 1951 nodig? Hoe (on)verstaanbaar is deze bijv. voor jongeren? Hoe gehecht zijn vele ouderen eraan?
2. Voor welke doelgroep? De kerken? Alle kerken? Dus samen met KBS? Of zit dat er niet in gezien de Willibrordbijbel?
3. Wat voor soort vertaling? Dynamisch-equivalent op hoger literair niveau (vergelijk New English Bible⁵⁸)? Of moet met name in Nederland toegegeven worden aan de grote pressie een concordante vertaling te maken? Hoe concordant? Of zelfs idiolect? Of moeten wij veeleer de ‘kerkbijbel’ zien als een tussenvorm, een middenvorm tussen enerzijds de ‘missionaire’ Groot Nieuws Bijbel en anderzijds een studiebijbel (geheel of gedeeltelijk) met een concordante vertaling (eventueel Statenvertaling zelfs)?
4. Moeten er gezien het afnemen van bijbelkennis ook bij kerkleden uitvoerige kanttekeningen in?
5. Wie is verantwoordelijk voor de vertaling? NBG / NBG + KBS / NBG + kerken / kerken?
6. Wie betaalt de enorme investering? Zie 5.
7. Opzet van het project: Verhouding Hebraïci en Graeci tot Neerlandici? Fulltimers en vrijwilligers? Meelezers vanuit de kerken? Hoe kan men van te voren een nauwkeurige planning in tijd en geld maken die realistisch is? Wie begeleidt, coördineert?

Verder doet hij nog een aantal voorstellen voor een mogelijke bespreking van de vragen met de kerken die ervoor moeten zorgen dat ‘de tragiek’ van de gNBV zich niet herhaalt. Daarvoor zal er een breed draagvlak binnen de kerken moeten zijn, dan wel gecreëerd moeten worden.

⁵⁶ *Met de bijbel de wereld in* 5/4 (november 1978), 6.

⁵⁷ Archiefstuk NBG 78/295.

⁵⁸ De New English Bible werd gepubliceerd in 1961 (Nieuwe Testament) en 1970 (volledige Bijbel) en geldt als een voorbeeld van een vertaling waarbij het zwaartepunt ligt bij de doeltaal. Zie over deze vertaling Van Capelleveen, *Het woord gaat zijn weg*, 219-220 en J.P. Lewis, *The English Bible From KJV to NIV*, Grand Rapids ²1992, 129-164.

Het was duidelijk dat het in ieder geval voor een aantal medewerkers van het NBG de vraag niet zozeer was of er een nieuwe vertaling moest komen, maar meer hoe dat dit gerealiseerd kon worden. Het NBG werd hierbij ook gestimuleerd door de contacten met de bijbelgenootschappen in het buitenland. Nederland bleek achter te lopen als het ging om een oecumenische bijbelvertaling.

De nota werd eerst besproken in de ‘commissie bijbelwerk’, een adviesorgaan van het NBG betreffende uitgaven rond de Bijbel met verschillende vertegenwoordigers van kerkelijk en theologisch Nederland. De reacties waren niet onverdeeld positief. De ervaringen met het mislukte project van de gNBV benamen sommigen de moed. Anderen zagen in de GNB een geschikte vervanger van de NBG 1951. Was het wel terecht om vast te houden aan het onderscheid tussen een missionaire vertaling en een kerkbijbel, temeer daar men zich kon afvragen of er in 1991 nog wel verschil zou zijn tussen kerk- en spreektaal? Zo spitte de discussie zich toe op de vraag wat men moet verstaan onder een kerkbijbel. Dat bleek ook uit de bewerking van de nota tot ‘praatpapier voor de RCOB’ (juli 1979). Dit kreeg nu als titel mee: ‘Naar een nieuwe kerkbijbel?’ Daarin omschreef De Kuiper een kerkbijbel als een kanselbijbel, studiebijbel en gezinsbijbel. Hij merkte op dat indertijd de gNBV volgens de opgestelde richtlijnen geschikt moest zijn voor ‘zowel individueel en gezinsgebruik als liturgisch gebruik’. Er was veel kritiek gekomen op de volgorde. Die werd nu dan ook omgedraaid: de nieuwe kerkbijbel moest in de eerste plaats een kanselbijbel zijn en daarnaast ook geschikt als gezinsbijbel.

Het gesprek in de RCOB⁵⁹ werd beheerst door de vraag of er in de kerken wel behoefte was aan een nieuwe vertaling. Anders had het project geen kans van slagen. Men stelde zelfs ‘dat de kerken verantwoordelijk zijn’:

Een kerkbijbel moet per definitie een bijbel voor en van de kerken zijn. Er moet al of niet uitgesproken behoefte aan bestaan. De kerken zullen er enthousiaster mee werken als ze zich achter het ontstaan stellen, en zeker als ze er zich offers voor hebben moeten getroosten. (...) Zonder vraag, aandrang en enthousiasme vanuit de kerken moet men niet aan een nieuwe vertaling beginnen.

Men besloot om een enquête (een ‘behoeftepeiling naar een nieuwe kerkbijbel’) te houden onder kerken en theologische faculteiten. In mei 1981 werden de brieven verstuurd.

Twee jaar later werd een eerste tussenbalans opgemaakt.⁶⁰ De tot dan toe binnengekomen reacties waren voor een groot deel terughoudend tot negatief. Er bleek, zoals een van de respondenten aangeeft, ‘een bepaalde vertaalmoeheid’ te bestaan. Die term was ook al gevallen op de vergadering over de gNBV in 1973. Blijkbaar was er niet zoveel veranderd. Verder was men wel tevreden met het bestaande gedifferentieerde aanbod van vertalingen. Opmerkelijk waren de reacties van de bisschoppen. De Vlaamse bisschoppenconferentie gaf te kennen dat zij geen nieuwe bijbelvertaling wenste. Ook de Nederlandse bisschoppen⁶¹ berichtten dat er ‘binnen de R.K. kerk geen behoefte aan een nieuwe bijbelvertaling (is), zoals kennelijk het geval schijnt te zijn met de NBG-vertaling 1951’. Zij voegden daar echter aan toe dat ze het initiatief voor een oecumenische bijbelvertaling wel wilden ondersteunen en stelden voor om ‘na te gaan of reeds bestaande en goed functionerende vertalingen als model zouden kunnen dienen, met name (...) de

⁵⁹ Op 26 augustus 1980 op basis van een door niet nader aangeduid lid van het moderamen van de RCOB herschreven nota ‘Wat is een kerkbijbel?’ (RCOB 80/116). De citaten zijn uit de genoemde nota.

⁶⁰ ‘Interimrapport uitslag enquête nieuwe kerkbijbel’ (RCOB 83/97), besproken op de moderamenvergadering van 22 augustus 1983.

⁶¹ In een brief van 24 juni 1982, opgesteld door H.A. van Munster. Later meldden de KBS en de St. Willibrordvereniging dat deze brief ook als hun antwoord moet worden opgevat.

Willibrord-vertaling'. Een soortgelijke suggestie kwam van de Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt, maar dan met betrekking tot de NBG 1951. In het interim-rapport van de RCOB werd deze suggestie tot een herziening in plaats van een nieuwe vertaling overgenomen. Mede op aandringen van E.W. Tuinstra, die in 1982 in dienst van het NBG was gekomen als wetenschappelijk secretaris, werd dit voorstel echter weer van tafel gehaald. Nadat alle reacties binnen waren gekomen – waaronder ook het als 'zuinig' gekwalificeerde antwoord van de synode van de Nederlandse Hervormde Kerk – werd in december 1984 het eindrapport vastgesteld. Dit eindigt als volgt:

De conclusie laat zich niet ontgaan: er is uit de enquête geen duidelijke behoefte aan een (gemeenschappelijke) nieuwe bijbelvertaling af te leiden. Toch wordt aan de beantwoording geen recht gedaan door zich tot een zuiver negatieve conclusie te beperken. Bepaalde suggesties, in de antwoorden vervat, wijzen wellicht een weg voor de toekomst van de arbeid der bijbelvertaling en rechtvaardigen de summiere aanbevelingen die hieronder volgen. Er dient gezamenlijk gezocht te worden naar een heldere formulering van de uitgangspunten voor een nieuwe gemeenschappelijke bijbelvertaling. Gewenst is een proefvertaling van één of meer bijbelboeken of bijbelgedeelten op basis van deze uitgangspunten (waarbij de kerken van Vlaanderen van meet af betrokken moeten worden). Deze proefvertaling kan dan weer nieuwe gezichtspunten opleveren.

In dit verband zou door de RCOB overwogen kunnen worden door middel van gesprekken en conferenties te werken aan doorbreking van de kennelijke impasse t.a.v. de idiolecte en de dynamisch- (of functioneel-) equivalente vertaalmethode, zoals hij zich reeds eerder als doel heeft gesteld.

1.4.3 Het initiatief voor de nieuwe bijbelvertaling (1985-1993)

De RCOB legde zich dus niet bij voorbaat neer bij de teleurstellende uitkomst van de enquête en werd daarbij gestimuleerd door een reactie van de Nederlandse bisschoppenconferentie. De bisschoppen bleven het initiatief voor 'een nieuwe vertaling van de Bijbel voor oecumenische doeleinden' ondersteunen, al was deze steun 'meer van principiële dan van praktische aard'.⁶² De rooms-katholieke deskundigen hadden namelijk voorlopig de handen vol aan de revisie van de WV. Ook vanuit de Raad van kerken in Nederland deed men een poging om de betrokkenen een hart onder de riem te steken:

... hopelijk laat u zich niet ontmoedigen. Als een hele rij van kerken (en met name enkele 'grote') gezegd hebben, dat er wat haar betreft geen behoefte bestaat aan (weer) een nieuwe bijbelvertaling, is dat een vlucht. Zij weten heel goed, dat bijbelvertaling een 'oneindige' opdracht is, zeker in een tijd, waarin tal van voorgangers, die de Schriften liefhebben en de tekst ervan dus voluit ernstig nemen, met geen enkele standaardvertaling meer uitkomen en zelf (vaak wekelijks) aan het vertalen gaan. Van de zijde der bijbelgenootschappen bestaat daarvoor blijkbaar ook in toenemende mate begrip.⁶³

Al eerder maakte de Kamper hoogleraar J.T. Bakker zich publiekelijk boos over het kortzichtige gemak waarmee men accepteerde dat iedereen zijn eigen bijbelvertaling heeft of produceert.

⁶² Brief aan de RCOB van 19 juni 1985.

⁶³ Brief aan de RCOB van 14 oktober 1985, opgesteld door E.P. de Jong.

Daarom is het zo erbarmelijk, dat kort geleden de enquête bij de kerkeraden naar een nieuwe kerkelijke en liturgische bijbeltekst zo gruwelijk mislukt is, in elk geval bij de gereformeerden. Van de weinigen, die antwoord gaven zag de helft er geen brood in, omdat het zonde van de tijd en het geld was; we hebben immers al de ‘nieuwe vertaling’? De andere helft gaf er niets voor, omdat de taal zo snel verschuift, dat er geen vertalen aan is, om dat proces bij te houden. Dat is een uiterst kortzichtige manier van reageren. Ik weet heel goed, dat het een bijna onmogelijk karwei zal zijn. Maar als we willen voorkomen, dat we overblijven met flarden bijbels, van links en rechts gehaald, met een soort bijbels plakboek, dat van week tot week wisselt, dan kunnen we het er niet bij laten zitten. De kerken niet en de bijbelgenootschappen evenmin.⁶⁴

Mede gesteund door dit soort reacties pakte het NBG de handschoen op, of liever: het ging volhardend door op de in feite al in 1967 ingeslagen weg. Ondanks het gebrek aan medewerking bleef men overtuigd van het nut. De NBG 1951 was gewoon aan vervanging toe. Met een literair verantwoorde, voor de liturgie geschikte vertaling zou er samen met de formeel-equivalente Statenvertaling en de dynamisch-equivalente GNB een mooi trio beschikbaar komen. Het zou niet goed zijn om zo’n project al te lang vooruit te schuiven. Op dit moment kon men nog profiteren van de praktijkervaring rond opzet en uitvoering van een groot vertaalproject via met name de medewerkers aan de inmiddels tot stand gekomen GNB. Als bijkomend argument werd door een bestuurslid in de vergadering van het dagelijks bestuur in november 1987⁶⁵ ook nog genoemd dat in 2001 de auteursrechten aflopen van de NBG 1951. Het was dus ook van financieel belang om dan over een nieuwe vertaling te beschikken. Om deze reden is er in sommige stukken ook sprake van een ‘vertaling 2001’. Het heeft bijgedragen aan de motivatie binnen het NBG om weer enige vaart te brengen en te houden in het vaak zo moeizaam verlopende proces, maar een beslissende rol heeft dit punt van het copyright niet gespeeld, zeker niet bij de eerste initiatieven voor een nieuwe vertaling. Overigens was het copyright vanaf 1994 zeventig jaar.

De mening groeide dat de enquête van de RCOB inhoudelijk niet goed was geweest. De vraagstelling was te open. Dat kon men afleiden uit de resultaten van een onderzoek dat was gedaan naar het beeld van de NBG bij zijn leden en bij predikanten.⁶⁶ Eén van de stellingen waarop de predikanten werd gevraagd te reageren was: ‘De vertaling-1951 van het NBG is in veel opzichten verouderd’. Van de 305 responderende predikanten gaf 23,6% aan het hier volledig mee eens te zijn, 38,7% was het er gedeeltelijk mee eens, 9,5% mee eens noch oneens, 12,8% gedeelte mee oneens en 15,4% volledig mee oneens.⁶⁷ Zo bleek een duidelijker vraag of stelling ook een duidelijker antwoord op te roepen. Men had in de RCOB-enquête wellicht ook beter met voorbeelden van een mogelijke nieuwe vertaling kunnen komen. Dit nieuwe element van een proefvertaling werd ook genoemd in de boven geciteerde conclusie. Het idee werd begin 1985 overgenomen door het dagelijks bestuur van het NBG. Daarin kwam men tot de opmerkelijke positieve gevolgtrekking uit het rapport van

⁶⁴ J.T. Bakker, ‘Goed nieuws voor wie?’, *Evangelisch Commentaar* 1/12 (11 maart 1983), 1-2; citaat op p. 2.

⁶⁵ Notulen van de vergadering van het Dagelijks Bestuur van het NBG op 6 november 1987.

⁶⁶ *Verbeeld vertrouwen. Een onderzoek naar het reilen en zeilen van het Nederlands Bijbelgenootschap onder leden/giftgevers en onder dienstdoende predikanten in Nederland*. Werkgroep massacommunicatie, subfakulteit sociaal – culturele wetenschappen, Rijksuniversiteit Utrecht 1984. De resultaten van dit onderzoek onder leiding van prof. A. van der Meiden zijn ook gepubliceerd in de brochure *Verbeeld vertrouwen* (NBG-hoofdstuk 12), Haarlem 1984

⁶⁷ A.w, 85. Dit resultaat houdt ongeveer gelijke tred met de reactie op de stelling ‘De Groot Nieuws Bijbel hoort niet op de kansel thuis’: 48,6% volledig mee eens, 19,7% gedeeltelijk eens, 5,2% mee eens noch oneens, 13,1% gedeeltelijk oneens, 13,4% volledig oneens.

de RCOB, 'dat het NBG de behoefte aan een nieuwe bijbelvertaling erkent'.⁶⁸ Men bleek zich hierbij ook te hebben laten leiden door het bovengenoemde onderzoek naar het beeld van de NBG.⁶⁹ Tuinstra kreeg de opdracht om een nota te schrijven 'waarin voorstellen voor de voorbereiding van een nieuwe bijbelvertaling worden uitgewerkt'. In het officiële antwoord in een brief van 4 februari 1985 aan de RCOB werd al het een en ander gezegd over de aard van een eventuele nieuwe vertaling en de mogelijke verschijningsdatum:

Naar ons inzicht zal er ook in het liturgisch gebruik een behoefte groeien naar een bijbelvertaling die niet alleen leesbaar, maar ook meer zichtbaar maakt van hetgeen aan literaire structuur en theologisch verband in de bijbeltekst te ontdekken is. Om aan die behoefte op den duur te kunnen voldoen zal een vertaling van hoog literair en wetenschappelijk gehalte in verstaanbaar Nederlands wellicht toch in het begin van het volgende millennium beschikbaar moeten zijn.

De staf van het NBG bezon zich nu op de te volgen procedure. Men concentreerde zich om te beginnen op de vertaalmethode.⁷⁰ Volgens een door het algemeen bestuur van het NBG in de vergadering van 20 november 1987 vastgestelde planning zou aan het eind van dat jaar een eerste door het departement vertalen op te stellen concept-brochure over de vertaalprincipes beschikbaar moeten zijn. Na bespreking in de commissie bijbelwerk en vaststelling door het bestuur zou de brochure uitgegeven moeten worden in 1988. Dan moesten ook de kerken geraadpleegd worden. Hierbij werd onder andere gedacht aan de elke twee jaar onder auspiciën van de RCOB georganiseerde Alverna-conferentie. In 1989 zouden de vertaalprincipes kunnen worden vastgesteld en een principebesluit door het bestuur genomen kunnen worden. Als daarna ook helderheid geschapen werd over te volgen procedures, zou het definitieve besluit in 1990 genomen kunnen worden en zou er begonnen kunnen worden met benoemingen en contracten. In het jaar 2000 zou de nieuwe vertaling dan gepubliceerd kunnen worden. De totale kosten worden op dat moment begroot op ruim 3,5 miljoen gulden.

De discussie over een nieuwe bijbelvertaling was in deze jaren wat geluwd. Slechts af en toe is er nog iets over te horen, zoals van de Leidse (emeritus) hoogleraar G.J. Hoenderdaal die in 1987 naar aanleiding van zijn ervaringen als voorganger in diverse kerken uitriep: 'We snakken naar een nieuwe vertaling die geschikt is voor het gebruik in de eredienst'.⁷¹ In zijn toelichting bleken zijn gedachten te gaan in dezelfde richting als die van de staf van het NBG. Op sommige plaatsen werd Hoenderdaal geacht uit de Statenvertaling te lezen. Die taal was echter vaak niet meer te begrijpen en dat werkte dan 'esthetiserend': het gaat alleen nog maar om de als heilig ervaren vorm en niet meer om de inhoud. Het andere uiterste is de 'al te

⁶⁸ Besluitenlijst van de vergadering van het dagelijks bestuur van het NBG op 18 januari 1985 (NBG 85/10). Op de vergadering van 15 februari 1985 stemde ook het algemeen bestuur in met dit voorstel.

⁶⁹ Volgens de notulen van de vergadering van de commissie bijbelwerk van het NBG van 14 mei 1985. In de presentatie van de vraag naar de wenselijkheid van een nieuwe bijbelvertaling werd dit kleine onderdeel uit *Verbeeld vertrouwen* steeds belangrijker, getuige de volgende passage in de redactionele inleiding van MAW 8/3 (1989), 2: 'Al kort na de verschijning van de Groot Nieuws Bijbel dook binnen het Nederlands Bijbelgenootschap de vraag op, of het zich niet moest inzetten voor een vertaling voor gebruik in en door de kerken. Die vraag werd enige jaren later in de vorm van een enquête door de RCOB aan de Nederlandse kerken voorgelegd. Het antwoord was toen wat vaag. Uit een later, door het bijbelgenootschap gehouden onderzoek onder predikanten bleek, dat een groot percentage van hen van oordeel was dat de Vertaling-1951 van het bijbelgenootschap al tamelijk verouderd is. Dat was voor de RCOB een reden om op de Alvernaconferentie de vraag naar de wenselijkheid van een nieuwe vertaling opnieuw aan de orde te stellen'.

⁷⁰ Aanvankelijk was er ook nog het plan om een inventarisatie te maken van 'particuliere vertaalactiviteiten' om 'inzicht in aanwezig creatief potentieel' te krijgen. Dat werd aangekondigd in de RCOB vergadering van 10 april 1986. Er verscheen daartoe een oproep in MAW 5/3 (september 1986), 14. Dat lijkt weinig resultaat te hebben opgeleverd. In ieder geval is er later niets meer over dit plan vernomen.

⁷¹ G.J. Hoenderdaal, *Evangelisch Commentaar* 5/7 (3 april 1987), 13.

gemeenzame taal' van *Groot Nieuws voor U*, waardoor het samenzijn 'toch wel erg alledaags' wordt. Zijn opmerkingen gaven iets weer van het toenemende gevoel bij bijbellezers dat de NBG 1951 niet meer voldeed als de gulden middenweg. Volgens Hoenderdaal moest er nodig een nieuwe vertaling komen die geschikt is voor gebruik in de liturgie. 'Daarbij moeten de taalgeleerden en de dichters samenwerken'.

In oktober 1988 lag er een inmiddels door de commissie bijbelwerk en het bestuur van de NBG besproken nota ter tafel van de RCOB: 'Een nieuwe vertaling voor de toekomst? Een nota – in ontwerp – over een nieuwe bijbelvertaling voor de kerken'. Tegelijkertijd verzocht het NBG de RCOB om de eerstkomende zogeheten Alverna-conferentie aan dit onderwerp te wijden. De nota was opgesteld door Tuinstra en bedoeld 'om de contouren van een vertaling die mogelijk in het begin van het jaar 2000 de NBG-vertaling '51 zou kunnen vervangen te schetsen'. Na een overzicht van de voorgeschiedenis (vanaf 1951) en een beschrijving van de huidige vertalingen en hun gebruik bespreekt hij de 'kenmerken van een vertaling geschikt voor gebruik in de liturgie'. Daarbij komen de volgende onderwerpen aan de orde: voorleesbaarheid, woordgebruik en stijl, beknoptheid, herhalingen, reminiscenties, citaten uit het OT in het NT, eensluidendheid, expliciteren, beeldende taal, beelden en vertaalmethode. Tenslotte gaat hij in op de vraag welke boeken vertaald moeten worden (ook de apocriefen?), welke uitgave van de grondtekst ten grondslag moeten liggen aan de vertaling en op de aard van de aantekeningen die aan de vertaling moeten worden toegevoegd. In dit laatste deel sluit hij aan bij de al eerder genoemde door de United Bible Societies en het rooms-katholieke secretariaat voor de eenheid in 1968 en 1987 vastgestelde 'Guidelines for International Cooperation in Translating the Bible'. Wat betreft het spannendste, meest omstreden onderdeel, namelijk de vraag naar de vertaalmethode, zijn de 'Guidelines' echter zeer terughoudend. Het blijft beperkt tot enkele algemene aanduiding in de paragraaf 'Style of Language'. Daarin wordt gesteld: 'Any joint translation should aim at a style of language which would be both meaningful and readable in public'. Verder wordt aangeraden om voorzichtig (pastoraal) om te gaan met de vertrouwde taal waaraan traditionele bijbellezers gewend zijn. Daar wordt dan wel aan toegevoegd – en hier geeft men dan toch zijn visie op de vertaalmethode: 'provided the resulting expressions are functional equivalents of the sourcelanguage text'. Tuinstra sluit hierbij aan. Zijn uitgebreide bespreking van de gewenste kenmerken van een vertaling kan men zien als een uitwerking van deze beknopte aanwijzingen van de 'Guidelines'. Ook hij zet in met het criterium van de voorleesbaarheid. Dat is principieel voor wat hij hier aanduidt als 'een liturgische bijbelvertaling'. Om die reden verwerpt hij een vertaling zoals van de SHA waarbij men zo dicht bij de grondtekst wil blijven dat men het Hebreeuwse en Griekse taaleigen vasthoudt ten koste van goed verstaanbaar Nederlands. Het belangrijkste argument dat Tuinstra hiertegen in brengt is dat een kerkbijbel voor de gewone hoorder begrijpelijk moet zijn. Aan de andere kant is het niet gewenst om uit te gaan van een al te laag taalniveau. Er moet ook ruimte zijn voor terminologie die voor een buitenstaander misschien 'enigszins mysterieus' aandoet, 'maar die toch niet altijd werkelijk geheimtaal hoeft te zijn'. Daarbij denkt hij aan woorden als 'genade', 'verbond' en 'verzoening'. Hierbij sluit Tuinstra dus aan bij wat in de 'Guidelines' gezegd wordt over traditionele taal. Zijn overwegingen leiden uiteindelijk tot de volgende stellingname in het debat over de vertaalmethode:

Dit gedeelte afsluitend kunnen we constateren dat noch concordant, noch idiolect, noch consequent formeel-equivalent vertalen geschikt is voor een bijbelvertaling voor liturgisch gebruik. (...) Wanneer er dan toch van een vertaalmethode gesproken moet worden dan kunnen we waarschijnlijk nog het beste uitgaan van een sterk geclausuleerde functioneel-equivalente vertaling op literair niveau of anders gezegd

een zo duidelijk mogelijk gedefinieerde functioneel-equivalente vertaling bestemd om in de liturgie te worden voorgelezen.

Met ‘sterk geclausuleerd’ en ‘zo duidelijk mogelijk gedefinieerd’ wordt bedoeld dat er van te voren afspraken gemaakt moeten worden over de onderwerpen zoals besproken in deze nota, die dus al een voorschot neemt op die afspraken.

Bij de bespreking binnen de RCOB gaven enkele leden aan dat zij het niet eens zijn met de afwijzing van de idiolecte vertaalmethode. Dat weerhield Tuinstra er niet van om in zijn toespraak voor de Alverna-conferentie op 26 mei 1989 in de Nieuwe Kerk te Amsterdam het ingenomen standpunt kracht bij te zetten: ‘Concordant vertalen, kort gezegd, is dus een contradictio in terminis, want het is eigenlijk geen vertalen. Het is, om het nu een beetje uitdagend te zeggen, een verminken van de overgeleverde tekst’.⁷² Deze uitspraak leidde echter niet tot de discussie tussen aanhangers van de idiolecte vertaalmethode en de voorstanders van de functioneel-equivalente, zoals die in de voorafgaande jaren zoveel is gevoerd. Dat kan te maken hebben met het feit dat B.P.M. Hemelsoet (hoogleraar Nieuwe Testament aan de Universiteit van Amsterdam en eerder betrokken bij de discussie over de vertaalmethode van de gNBV) als erkend vertegenwoordiger van de ‘Amsterdamse school’ in de nu volgende lezing de zaak niet echt op scherp zette. Hij pleitte wel voor een vertaling vanuit de eenheid van de Bijbel, waarbij de samenhang tussen de teksten via de herhaling van sleutelwoorden hoorbaar blijft, maar viel op dat punt de nota van het NBG niet aan. De Leidse hebraïcus J.P. Fokkelman gaf in zijn bijdrage aan dat we in de toekomst niet meer zo gebaat zijn bij een vertaling die de indruk wekt dat de tekst vast ligt en de gegeven vertaling zeker is. Men zou de toenemende technische mogelijkheden moeten benutten om inzichtelijk te maken dat we te maken hebben met heel veel versies van de grondtekst en heel veel mogelijkheden om een bepaalde gekozen tekst te vertalen. J. van Bruggen (hoogleraar Nieuwe Testament van de Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt) zocht meer de aansluiting bij de traditie. Hij vond dat de stelling in de nota van het NBG dat de bestaande traditioneel/religieuze terminologie ‘niet als zodanig vermeden behoeft te worden’ niet ver genoeg gaat. Hij pleitte ervoor om in ieder geval vast te houden aan de Godsnaam ‘He(e)re’ en aan begrippen als ‘heilig’, ‘doop’, ‘kerk’, ‘rechtvaardiging’ en ‘toorn van God’. Niet iedereen van de aanwezigen is het daarmee eens.

In de discussie over de wenselijkheid van een nieuwe bijbelvertaling en de aard daarvan speelde S.J. Noorda (nieuwtestamenticus en lid van de raad van bestuur van de Universiteit van Amsterdam) een belangrijke rol. Later zou hij toetreden tot het bestuur van het NBG en voorzitter van de begeleidingscommissie van de NBV worden. Op dit moment was hij echter niet meer dan belangstellende vanwege zijn betrokkenheid als nieuwtestamenticus bij de in 1987 verschenen nieuwe vertaling van de evangeliën en Handelingen van de WV en bij de revisie van het Nieuwe Testament die in 1992 zou verschijnen. Hij bracht drie gezichtspunten naar voren: 1. het belang van een nieuwe vertaling als cultuurbezit voor de gehele Nederlandstalige samenleving; 2. het belang van karakter en persoonlijkheid van de vertaling (‘sterk en krachtig’); 3. het belang van de wereldwijde inbreng van vrouwen (de noodzaak van inclusief vertalen). Hij kreeg daarin bijval. Anderen pleitten voor een gezamenlijke NBG/KBS vertaling. In de door het NBG opgestelde nota was dat aspect nog buiten beschouwing gelaten. Bij de bespreking in de RCOB was het wel even aan de orde geweest. Daarbij werd gesuggereerd dat er vanuit rooms-katholieke hoek weinig animo zou zijn. Tijdens de Alverna-conferentie merkte C.H.W. Brekelmans (bestuurslid van de Vlaamse Bijbelstichting en van de KBS) op dat hij de indruk had dat het vooral het NBG

⁷² Met andere woorden 8/3 (september 1989), 7. In dit nummer is de tekst van de door Tuinstra, B.P.M. Hemelsoet, J. van Bruggen en J.P. Fokkelman gehouden toespraken en van de conclusies van dagvoorzitter B. van Iersel opgenomen. De RCOB heeft ook een brochure uitgegeven met een samenvatting van de lezingen, de discussies en het forumgesprek.

was dat behoefte had aan een nieuwe vertaling. De KBS had immers haar eigen recente WV. Daarmee leek de KBS hetzelfde terughoudende standpunt in te nemen als in 1993 ten aanzien van het stagnerende project van de gNBV. Toen W. van Galen (secretaris van het NBG) doorvroeg, gaf Brekelmans echter aan dat hij 'in principe graag akkoord' ging met een nieuwe bijbelvertaling. Het probleem zou voor de KBS vooral de financiering zijn. De (rooms-katholieke) dagvoorzitter B. van Iersel (hoogleraar Nieuwe Testament in Nijmegen) was bij de afsluiting van de conferentie heel optimistisch: 'Dát er een gezamenlijke bijbelvertaling komt staat voor mij vanaf deze dag zonder meer vast.' De voorzitter van de RCOB, N.K. van de Akker, viel hem bij: 'Bij de enquête was het resultaat niet zo positief. We zullen dus op weg gaan naar zo'n gemeenschappelijke bijbelvertaling. Beslissend zal zijn de wil van de kerken om zo'n proces te bevorderen. Het is ook belangrijk dat België daarin tijdig wordt betrokken.' Hij verwachtte ook niet dat dit project om financiële redenen niet van de grond zou komen.

Na dit gezien de voorgeschiedenis toch wel enigszins verrassend positieve resultaat (men had dit na de teleurstellend verlopen enquête in 1984 nauwelijks durven hopen) ging het NBG verder met de voorbereidingen voor een zo mogelijk nog in 1990 te nemen besluit over een nieuwe bijbelvertaling, want zo'n besluit moest nog wel worden genomen. De Alverna-conferentie was niet meer dan een kerkelijk en wetenschappelijk platform. Er moesten nadere afspraken gemaakt worden over wie de verantwoordelijkheid kreeg wat betreft inhoud en wat betreft organisatie en financiën. Het NBG nam het voortouw, maar wilde vooral de inhoudelijke verantwoordelijkheid graag delen. Hier zag men in de eerste plaats een rol voor de RCOB weggelegd. Een breed draagvlak was niet alleen noodzakelijk voor de uitvoering van het project, maar zeker ook voor de acceptatie van het product. Het NBG ging er wel van uit dat het zelf voor de financiering zou moeten zorgen. Men dacht aan minstens zes miljoen gulden, die door de verkoop weer terug verdiend moesten worden. Er werden nu al reserveringen gemaakt, zodat met name de doorgaande bijdrage aan de bijbelverspreiding in het buitenland niet in het gedrang zou komen.

In mei 1990 richtte het NBG zich met een brief tot de bij de RCOB vertegenwoordigde kerken en geloofsgemeenschappen en tot het Nederlands Israëlitisch Kerkgenootschap met de vraag of men zich kon herkennen in het voornemen om te komen tot een nieuwe bijbelvertaling zoals beschreven in de nota 'Een vertaling 2000'. Men kon natuurlijk nog niet oordelen over een vertaling die nog tot stand moest komen, laat staan bij voorbaat toezeggen deze te zullen gaan gebruiken. Het ging er nu om dat duidelijk werd of er werkelijk vraag was vanuit de kerken naar een nieuwe vertaling. Ten opzichte van de versie die eerder ter sprake kwam binnen de RCOB en op de Alverna-conferentie was niet alleen de naam van nota gewijzigd. Op enkele belangrijke punten was de tekst ook aangepast. Om te beginnen is er nu sprake van 'een interconfessionele bijbelvertaling' en wordt er expliciet verwezen naar de oecumenische 'Guidelines'. Bij het formuleren van de doelstelling wordt nu ook het mogelijk gebruik in de rooms-katholieke kerk genoemd: 'misschien (kan zij) dienen als grondslag voor de teksten in het lectionarium'. Het effect van de met name binnen de RCOB gevoerde discussie over de vertaalmethode is te merken in een wat nadrukkelijker geformuleerd respect voor de vorm van de grondtekst: 'Zoveel mogelijk zal die bewaard moeten blijven, al zal het allereerst zaak zijn naar de functie van die vorm te zoeken. (...) Het lijkt aanbevelenswaardig om in het geval van onzekerheid de aangeboden vorm aan te houden, wanneer deze tenminste niet in strijd is met de Nederlandse taal'. De eerder gebruikte term 'functioneel-equivalent' wordt vermeden. In plaats daarvan is nu sprake van 'een sterk geclausuleerde vertaalmethode, waarbij zowel aan vorm als inhoud van de gevende tekst zoveel als mogelijk is, recht wordt gedaan'. Aan het door Van Bruggen op de Alverna-conferentie ingebrachte bezwaar dat in een nieuwe vertaling te weinig rekening gehouden zou worden met de kerkelijke traditie wordt tegemoet gekomen via het voorbeeld van Jesaja 7:14. Er wordt afstand genomen van de

vertaling in de GNB ('uw jonge vrouw is zwanger'), omdat deze tekst moeilijker als een verwijzing naar het geboorteverhaal van Jezus Christus gelezen kan worden. In juli werd deze nota door de RCOB ook naar de theologische faculteiten gezonden met de vraag om commentaar.

De reacties van de kerken waren zonder uitzondering positief.⁷³ De generale synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland 'besluit van harte in te stemmen met het streven van het NBG te komen tot een nieuwe breed-oecumenische bijbelvertaling'. Het moderamen van de generale synode van de Nederlandse Hervormde Kerk 'gaat in principe accoord met een nieuwe Bijbelvertaling. De voortgaande discussie rondom de vertaalprincipes volgen wij intussen met aandacht.' Ook de Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt stemmen in en dringen daarbij aan (in het al door Van Bruggen aangewezen spoor) op een wijze van vertaling 'die recht doet aan de eenheid van de Schriften en aan de realiteit dat de vertaalde bijbel al eeuwen fungeert binnen een belijdende kerkgemeenschap'. Onder de andere instemmende reacties is ook een brief van rabbijn R. Evers namens het Nederlands Israëlitisch Kerkgenootschap: 'Met veel belangstelling volgen wij de ontwikkelingen van een interconfessionele vertaling voor het hele Nederlandse taalgebied. Wij zullen gaarne betrokken zijn bij de voortgang van dit project'. De respons vanuit de theologische faculteiten was al even positief, al werd er door sommigen wel aan getwijfeld of een geheel nieuwe vertaling voor het jaar 2000 wel haalbaar was. Ook werd gewezen op het belang van de inbreng van neerlandici en van de feministische exegese. In één reactie werd gepleit voor een revisie van de WV. Die reactie kwam van de theologische faculteit van de Universiteit van Utrecht. De rooms-katholieke faculteiten betoonden allen min of meer sympathie voor het voorstel om te beginnen aan een geheel nieuwe vertaling. Dat kon op dat moment van de KBS en bij de Belgische en Nederlandse bisschoppenconferenties niet gezegd worden.

Er waren eerder al tegenstrijdige geluiden van de kant van de bisschoppen gekomen naar aanleiding van de enquête van de RCOB in het begin van de jaren '80. De Belgische bisschoppenconferentie had toen negatief gereageerd. Ook de Nederlandse collega's gaven aan niet direct behoefte te hebben aan een nieuwe vertaling, maar het oecumenische initiatief wel van harte te ondersteunen. Het 'probleem' was onder andere de WV. Deze was verschenen in 1975 en niet lang geleden, in 1987, was er een nieuwe vertaling van de evangeliën en het boek Handelingen gepresenteerd. Er werd bovendien gewerkt aan een binnen enkele jaren te publiceren revisie. Voor de KBS gold natuurlijk ook dat een nieuwe vertaling de verkoop van de WV geen goed zou doen. Vergeleken met het NBG – met zijn vele donateurs – is de KBS een kleine, financieel kwetsbare organisatie. Ook de relatie met de kerken is anders. Het NBG heeft contacten met veel, voornamelijk protestantse kerken, maar is een zelfstandige organisatie, De KBS werkt in opdracht van de rooms-katholieke kerk. Dat alles maakte het overleg niet eenvoudig.

Snel na de Alverna-conferentie hadden de Nederlandse bisschoppen contact opgenomen met het NBG met de vraag om tijdig geïnformeerd te worden over mogelijke initiatieven. Dat leidde tot een gesprek in maart 1990 tussen vertegenwoordigers van de bisschoppenconferentie (onder andere kardinaal A. Simonis en de bisschoppen H. Ernst en Ph. Bär), van de RCOB en de KBS.⁷⁴ Daarin werd meer helderheid geschapen over de rol van het NBG en de KBS. Men drong aan op nauwe samenwerking. Er werd afgesproken om ook de Belgische bisschoppenconferentie en het Vlaamse bijbelgenootschap bij het project te betrekken. Overigens was die laatste volgens Brekelmans goed op de hoogte via de contacten met de KBS en stemde men met de plannen in. Men was het er over eens dat de oecumenische

⁷³ Samengevat in een rapport 'De resultaten van een onderzoek naar de haalbaarheid van de plannen voor een nieuwe bijbelvertaling' door E.W. Tuinstra, bestemd voor de vergadering van het algemeen bestuur van het NBG op 7 december 1990.

⁷⁴ Gegevens ontleend aan het verslag voor de RCOB.

‘Guidelines’ als uitgangspunt moesten dienen voor het vertaalwerk. In het gesprek kwam ook het punt van de in de lectionaria te gebruiken vertaling aan de orde. De bisschoppen maakten duidelijk dat hier aparte eisen gelden. Wereldwijd geldt als norm voor alle bijbelvertalingen in het rooms-katholieke liturgisch gebruik de ‘Neo-Vulgaat’.⁷⁵ Dat betekent in de praktijk dat men bij de interpretatiekeuzes waarvoor elke bijbelvertaling komt te staan de lijn van deze Latijnse vertaling volgt. Dat houdt bijvoorbeeld in dat men in Jesaja 7:14 – om opnieuw deze christologisch zo gevoelige tekst aan te halen – moet vertalen volgens het in het Latijn aangegeven *virgo*, in het Nederlands dus met ‘maagd’, ook al laat het Hebreeuws andere mogelijkheden toe.⁷⁶ De uitwisseling van informatie en de afspraken over het vervolg en de rol van RCOB, NGB en KBS daarbij leidden tot een positief gevoel onder de aanwezigen. Dat werd nog versterkt door de afsluitende woorden van kardinaal Simonis waarin hij als zijn persoonlijke mening aangaf dat het symbolisch zeer belangrijk zou zijn wanneer een gezamenlijke tekst te zijner tijd de nu binnen de rooms-katholieke kerk gebruikte WV zou opvolgen.

Na dit overleg in maart 1990 kwam de officiële reactie van de bisschoppen op de aan de kerken gevraagde adhesiebetuiging aan een nieuwe bijbelvertaling voor sommigen als een verrassing. In een brief van 7 november 1990 schrijft H.A. van Munster, secretaris-generaal van de bisschoppenconferentie, dat de bisschoppen ‘het een beduidende bijdrage aan de eenwording van de christenen in ons land achten wanneer men er in zou slagen een door alle Kerken van ons land aanvaarde vertaling te presenteren’. Maar daarbij denken zij niet aan ‘een derde “oecumenische” vertaling naast de Willibrord-vertaling en de vertaling van het Nederlands Bijbelgenootschap’. Ze hebben genoeg aan de WV ‘zowel in de liturgie en het getijdengebed als bij de verkondiging en de persoonlijke bijbellezing’. Samenwerking tussen NGB en KBS wordt wel toegejuicht, wanneer zij ‘als gelijkwaardige partners hun vertaal- en revisiewerk dusdanig op elkaar afstemmen, dat uit hun in onderling overleg verrichte arbeid langzaam een gezamenlijke vertaling van de H. Schrift ontstaat.’ Deze terughoudende reactie was mede ingegeven door de manier waarop de KBS in de brief van juli 1990, opgesteld door zijn directeur Th.J. Kersten, de vraag om instemming met het werk aan een nieuwe bijbelvertaling overbracht. Daarin werd namelijk veel nadruk gelegd op de als bedreigd ervaren positie van de KBS. Overigens kwam deze reactie van de bisschoppen in grote lijnen overeen met hetgeen zij antwoordden op de RCOB enquête. Ook daarin verwoordden zij aan de ene kant de waarde van de recente WV en aan de andere kant het grote goed van een oecumenische samenwerking op het terrein van het bijbelvertalen. Het leek vooral een kwestie van planning te zijn. Bisschoppen en KBS wilden geen haast maken. Het mocht ‘langzaam’ gaan. Daarbij pakten de bisschoppen ook het eerder door hen geuite idee van een herziening van de WV weer op. In een brief van de KBS aan de RCOB in april 1991 betoonde de KBS zich weliswaar veel positiever ten aanzien van een in 2000 te realiseren ‘oecumenische kerkbijbel’ maar gaf wel uitdrukkelijk in overweging om na te gaan of dit mogelijk is door ‘een revisie van de nog relatief jonge WV’. Twee maanden later formuleerden de bisschoppen het in een brief aan de KBS nog sterker: ‘Verder dan een aanpassing van de WV willen de bisschoppen niet gaan’.

⁷⁵ De Neo-Vulgaat is de nieuwe, verbeterde editie van de traditionele latijnse vertaling van de Bijbel. Hij verscheen in 1979 en in het document *Scripturarum Thesaurus* verklaarde Johannes Paulus II dat deze versie voortaan in de liturgie gebruikt moet worden. Dat werd nader uitgewerkt door de Congregatie voor de Eredienst in *Liturgiam Authenticam* (2001). De daarin geformuleerde basisregel is: ‘Men dient zich ervoor in te spannen dat de vertalingen aangepast worden aan de door de liturgie en de overlevering van de kerkvaders doorgegeven betekenis van de Bijbel’. Dat leidt onder andere tot de volgende opdracht: ‘Er moet zeer nauwgezet voor worden gezorgd dat de vertaling de overgeleverde christologische, typologische en spirituele betekenis van de bijbelteksten tot uitdrukking brengt en de eenheid en het verband tussen de beide Testamenten duidelijk toont.’

⁷⁶ Overigens valt ook de WV onder het genoemde voorbehoud van overeenstemming met de Neo-Vulgaat en is de WV slechts ten dele voor de lectionaria vrij gegeven.

Binnen het NBG en de RCOB werd deze opstelling van rooms-katholieke zijde als een grote tegenslag ervaren. Het idee van een revisie was vaak aan de orde geweest, maar ook steeds afgewezen. Als argument in het algemeen werd genoemd dat de praktijk leert dat de revisie van een bijbelvertaling in de praktijk moeizamer en kostbaarder is dan vaak wordt aangenomen. Ook in de ‘Guidelines’ wordt het afgeraden. Een ander argument is dat het ten koste gaat van de oecumenische gedachte achter het werk wanneer men een rooms-katholieke vertaling als uitgangspunt neemt. Een gedeelte van de protestantse achterban van het NBG zou er grote moeite mee hebben. Een vaak genoemd inhoudelijk bezwaar tegen de WV is dat deze door haar vrij lange ontstaansgeschiedenis en door de latere vervanging van de vertaling van een aantal bijbelboeken (de Psalmen in 1982 en de evangeliën en Handelingen in 1987) als geheel niet homogeen is.⁷⁷

In de moderamenvergadering van de RCOB van februari 1992 werd vastgesteld dat het project van een oecumenische vertaling 2000 in feite mislukt was. Het NBG moest dan maar ‘zo oecumenisch mogelijk’ doorgaan met het project en daarbij de kerken betrekken via een begeleidingscommissie. Geheel onverwacht kwam echter in de zomer van dat jaar de mededeling dat de bisschoppen aan de KBS groen licht geven om te participeren in een oecumenische vertaling 2000. De eis van een revisie van de WV was van tafel. Een officiële reden voor deze omslag werd niet gegeven. Tuinstra toonde zich in de RCOB vergadering van augustus erkentelijk voor de rol die voorzitter Van de Akker in deze gespeeld heeft. Die had er onder andere voor gezorgd dat er opnieuw contact met de Vlaamse bisschoppen, met name met kardinaal G. Danneels, werd opgenomen. Enkele medewerkers van het NBG, waaronder Tuinstra, hadden het belang van de Vlaamse, rooms-katholieke participatie ook bepleit bij F. van Segbroeck, hoogleraar Nieuwe Testament aan de Katholieke Universiteit van Leuven. Ook vanuit de rooms-katholieke theologische faculteiten, die vanaf het begin positief stonden ten aanzien van een geheel nieuwe vertaling, en met name door de eerder in het kader van de Alverna-conferentie genoemde Van Iersel, was de nodige druk uitgeoefend. Uit deze kring nam nu P.C. Beentjes, hoogleraar Oude Testament aan de Katholieke Theologische Universiteit te Utrecht, namens de KBS deel aan het overleg over de organisatie van het project. Dat leidde tot een intentieverklaring van KBS en NBG, waarin zij besloten een nieuwe vertaling van de bijbel te realiseren op basis van de ‘Guidelines’. De verklaring werd ondertekend op 25 februari 1993. Twee dagen later verschenen de advertenties voor de vertalers in enkele Belgische en Nederlandse kranten.

KBS en NBG gingen uit van een inmiddels door de staf van het NBG ontwikkeld organisatieschema en van opnieuw geformuleerde vertaalprincipes. Beide waren gebaseerd op de ‘Guidelines’, maar er werd ook overleg gevoerd met externe deskundigen. Zo ging men wat betreft het organiseren van het project te rade bij de redactie van Van Dale’s *Groot Woordenboek der Nederlandse Taal* en legde men het ontwerp van de vertaalprincipes voor aan de afdeling vertaalwetenschappen van de Universiteit van Amsterdam. De bijbelgenootschappen gaven de bestuurlijke begeleiding van het project in handen van een begeleidingscommissie met Noorda als voorzitter en Beentjes als vice-voorzitter; beiden speelden zoals eerder aangegeven ook een rol in de voorbereiding. De leden van de begeleidingscommissie werden geselecteerd op deskundigheid en er werd bij de selectie ook rekening gehouden met de kerkelijke achtergrond en met een goede verdeling tussen Nederland en Vlaanderen. Het oecumenische⁷⁸ aspect kreeg vooral vorm in de groep van

⁷⁷ Zie de opmerkingen hierover door N.J. Tromp, die zelf betrokken was bij de vertaling, in: *Om een verstaanbare bijbel*, 130-131, en in: *Spectrum van bijbelvertalingen*, 47-48.

⁷⁸ P.C. Beentjes, ‘Een nieuwe vertaling voor ons taalgebied’, *Streven* 66 (jan. 1999), 14-25; hiervan pp.16-17, stelt dat – zolang het nog niet duidelijk is of de verschillende geloofsgemeenschappen deze vertaling ook daadwerkelijk gaan gebruiken – het beter is om te spreken van een interconfessionele en niet van een oecumenische vertaling.

supervisoren. Aan de kerken aangesloten bij de RCOB, aan de Belgische kerken en aan joodse geloofsgemeenschappen werd gevraagd om personen voor te dragen als kritisch meelezers van de voorlopige vertalingen. Op deze manier zouden de beoogde toekomstige gebruikers van de vertaling worden betrokken bij het vertaalproces.

HOOFDSTUK 2: HET WERK AAN DE VERTALING

Eén van de neerlandici nauw betrokken bij de NBV merkt op: ‘Een dergelijk vertaalproject (...) zal waarschijnlijk niet snel in omvang en reikwijdte worden overtroffen’.⁷⁹ De hoeveelheid werk die is verricht in de tien jaar na het besluit tot een nieuwe vertaling in 1993 is inderdaad indrukwekkend. Daarbij moet men niet alleen denken aan het eigenlijke vertalen, maar ook aan het vele overleg tussen de betrokkenen en de organisatie daarachter. Dit overleg is op ongekend brede schaal gevoerd. In principe had iedere belangstellende inspraak. Vanaf het begin is er veel openheid geweest over de plannen en hun uitvoering. Het NBG gaf brochures uit over de opzet en de voortgang van het werk en zorgde voor een platform voor discussies over bijbelvertalen in het tijdschrift *Met andere woorden*. Ook werden er drie bundels getiteld *WIU* gepubliceerd met voorlopige vertalingen en uitgebreide toelichtingen over de vertaalpraktijk. De lezers werd gevraagd te reageren en die reacties werden ook serieus genomen. Het nu volgende hoofdstuk wil een overzicht bieden van heel dat proces. Daarbij is behalve van het reeds genoemde materiaal gebruik gemaakt van de vele vergaderstukken: verslagen van de 45 seminars van het vertaalteam, van de vergaderingen van het vakoverleg van neerlandici, graeci, hebraïci, van het coördinatieteam en de begeleidingscommissie. Een belangrijke bron van informatie is ook het voor intern gebruik bedoelde *Handboek voor de Nieuwe Bijbelvertaling*, dat in een eerste versie in 1995 en in een vierde versie in 2001 verscheen. Dat bevat alle in de loop der jaren gemaakte afspraken en opgestelde nota’s. Het Handboek vermeldt geen auteurs. Men moet het geschrevene opvatten als teamwork.

In het nu volgende hoofdstuk zal een beeld geschetst worden van de organisatie en een overzicht gegeven worden van de vertaalregels, om vervolgens te beschrijven hoe een en ander in de praktijk heeft uitgewerkt. Ter inleiding wordt een kleine vergelijking met de oudste van alle bijbelvertalingen gemaakt. Dat illustreert dat de NBV in een lange traditie staat, waarin veel is veranderd maar waarin sommige dingen ook hetzelfde zijn gebleven.

2.1 Inleiding: vergelijking met de Septuaginta

Er zijn een aantal opmerkelijke parallellen aan te wijzen tussen de NBV en de oudste ons bekende vertaling, namelijk de vertaling van de Hebreeuwse Bijbel in het Grieks enkele eeuwen voor het begin van onze jaartelling. Deze vertaling heet de Septuaginta, naar het Latijnse woord voor ‘zeventig’. Volgens een legende⁸⁰ werd de vertaling gemaakt werd door tweeënzeventig mannen, zes van elk van de twaalf stammen van Israël, op verzoek van de koning te Alexandrië afgevaardigd door de hogepriester in Jeruzalem. In sommige versies van het verhaal wordt beweerd dat ze twee aan twee werkten en dat elk tweetal geheel zelfstandig tot precies dezelfde vertaling kwam. Dat werd aangevoerd als bewijs dat de vertalers net als de bijbelschrijvers waren geïnspireerd door de geest van God. Andere bronnen melden dat ze door onderlinge vergelijking op elk punt tot een gelijkkluidende vertaling kwamen. Volgens de oudste overlevering, de brief van Aristeas, werd in tweeënzeventig dagen de vertaling van de boeken van Mozes voltooid. In Alexandrië werd het werk door de koning en zeker ook door de Grieks sprekende joodse gemeenschap met groot enthousiasme ontvangen. Daar staat tegenover dat in latere joodse tradities deze vertaling wordt gezien als een ramp. In de Talmoed staat dat de dag waarop de Wet in het Grieks werd geschreven ‘een kwade dag’ was

⁷⁹ F. van der Meij, *Filter* 10/3 (2003), 3.

⁸⁰ Zie hierover T.M. de Wit-Tak, *De oorsprong van de Griekse bijbel: de brief van Aristeas over het ontstaan van de Septuagint*, Kampen 1995.

voor Israël, zoals de dag waarop het gouden kalf werd gemaakt.⁸¹ In een ander rabbijns geschrift wordt verteld dat er bij de voltooiing van de vertaling drie dagen duisternis over de wereld kwam.⁸²

Er is op een aantal punten een vergelijking met de NBV mogelijk, waarbij de grote verschillen opvallen: het aantal vertalers, hun achtergrond, de werkwijze, de consistentie van de vertaling, de duur van het werk en de ontvangst van de vertaling. Bezien we het aantal mensen dat in het project van de NBV daadwerkelijk meegedaan heeft aan de vertaling, als vertaler, reviewer of supervisor, dan tellen we meer dan tweehonderd mensen, drie keer zoveel als bij de Septuaginta. Zij werden uitgekozen door het NBG en de KBS op grond van hun deskundigheid, maar daarnaast werd er ook gelet op een evenwichtige kerkelijke en regionale verdeling. Wat betreft de werkwijze komen beide in de legenden over de Septuaginta genoemde elementen terug bij de NBV: het vertalen van een bijbelboek begon steeds met een werkstuk van twee vertalers en er werd door alle betrokkenen overlegd tot men het eens werd over de uiteindelijke tekst. Daarbij werd echter wel een gecompliceerd en soms moeizaam traject doorlopen, dat niet altijd leidde tot een door iedereen van harte ondersteund resultaat. Waar vriend en vijand het wel over eens zullen zijn, is dat de NBV een heel consistente vertaling is. Bij zoveel tekst en met zoveel medewerkers is het risico groot dat er verschillen in woordgebruik en stijl ontstaan die meer met de vertaler dan met de vertaalde tekst te maken hebben. Vanaf het begin is er bij de NBV aan gewerkt om dat te voorkomen of eventueel te corrigeren. In de Septuaginta is die consistentie, in tegenstelling tot wat in de hoogdravende verhalen over de door de geest van God bewerkte eenheid (zeker bij de vertaling van de thora), ver te zoeken. Nadere beschouwing laat zien dat er vaak grote verschillen bestaan in de manier waarop de afzonderlijke bijbelboeken zijn vertaald. Soms bleef de vertaler heel dicht bij de brontekst, maar soms ook werkte de eigen visie van de vertaler duidelijk door in de weergave van de tekst. Wetenschappelijk onderzoek naar de Septuaginta maakt ook wel duidelijk dat de genoemde periode van tweeënzeventig dagen van eendrachtig werk aan de vertaling te mooi is om waar te zijn. Men neemt tegenwoordig aan dat er wel vier eeuwen zitten tussen de vertaling van de eerste boeken en de laatste revisie. Ook moderne bijbelvertaalprojecten nemen doorgaans veel tijd in beslag. Wat dat betreft – zeker ook gezien de enorme organisatie met zoveel medewerkers – valt het met die tien jaren van werk aan de NBV nog wel mee. De ontvangst in sommige kringen, tenslotte, van de Septuaginta laat zien dat ook hier geldt: ‘er is niets nieuws onder de zon’.

2.2 De medewerkers en de organisatie

2.2.1 Selectie van projectmedewerkers

Er was geen hogepriester of een instantie met vergelijkbaar gezag om de vertalers voor de NBV aan te wijzen. Daarom werden potentiële kandidaten in de gelegenheid gesteld de aandacht op zich te vestigen. De respons op de daartoe door het NBG geplaatste advertenties was groot (meer dan vierhonderd gegadigden). De algemene criteria op grond waarvan uiteindelijk vijftien mensen (zes hebraïci, drie graeci en zes neerlandici) werden geselecteerd waren de volgende:

- openheid voor en affiniteit met de Bijbel
- in staat zijn tot gedisciplineerde zelfwerkzaamheid
- gevoel voor literair taalgebruik

⁸¹ Talmoed tractaat Soferim 1.7; zie hierover E. Tov, in: M.J. Mulder (red.), *Mikra*, Assen 1988, 163. Volgens Tov is die joodse afkeuring vooral veroorzaakt door het gebruik van de Septuaginta binnen de vroegchristelijke kerk.

⁸² M.A. Beek, *‘Hier blijven half alle ogenblikken’*, Baarn 1988, 101.

- in staat zijn tot goed samenwerken met de vertegenwoordigers van de andere discipline
 - openstaan voor vruchtbaar overleg
 - kennis hebben van vertaalkunde
 - bereidheid om te werken met elektronische hulpmiddelen voor hebraïci en graeci:
 - gedegen kennis van het bijbels Hebreeuws en/of hellenistisch Grieks
 - op de hoogte zijn van moderne exegetische methoden voor de neerlandici:
 - in staat zijn tot het leveren van een creatieve bijdrage aan het vertaalproces
 - ervaring met de beoordeling van schriftelijk taalgebruik, praktisch en theoretisch
 - vertrouwd zijn met tekstanalyse en closereading.
- Via een proefvertaling en de bespreking daarvan konden de kandidaten hun deskundigheid en hun vermogen tot samenwerking tonen. Het eerstgenoemde criterium, dat meer te maken heeft met de persoonlijke overtuiging, was moeilijker te meten. Vanuit de orthodox-protestantse hoek is de bijbelgenootschappen soms verweten dat het niet scherp genoeg was geformuleerd. Men is van mening dat een bijbelvertaler een gelovig mens moet zijn, naar het voorbeeld van de vrome vertalers van de SV. ‘Waar zijn de Bogermannen, mannen met Godsvrucht in combinatie met grote kennis?’, zo vroeg iemand zich verontrust af.⁸³ Op de vrijgemaakt-gereformeerde synode stelden sommigen dat het voor het gewenste ‘geestelijke karakter’ van de nieuwe vertaling wenselijk is dat de vertaler ‘een geestelijk mens’ is. In reactie daarop stelt Van Bruggen, hoogleraar van de Vrijgemaakt Gereformeerde kerken en supervisor van de NBV, dat een goede vertaler niet zijn eigen opinies over een tekst weergeeft, maar de inhoud van die tekst. ‘En voorts beschermen de vertaalregels de tekst tegen het binnenstromen van de eigen ideeën van de vertaler. Men moet een vertaling meten aan het product, niet aan de vertalers’.⁸⁴

2.2.2 De belangrijke rol van de neerlandici

Kenmerkend is de belangrijke rol voor de doeltaalkenners, vertaalwetenschappers en literatoren. Kijkt men naar de Nederlandse bijbelvertalingen, dan ziet men daar ook langzamerhand het besef doorbreken dat er voor goed bijbelvertalen meer nodig is dan deskundigheid op het gebied van de exegese. Bij de NBG 1951 was de tekst alleen aan het slot nog doorgenomen op het punt van ‘leesbaarheid en goed Nederlands’.⁸⁵ Daarbij werkten men met slechts één ‘taaladviseur’.⁸⁶ Bij de GNB was de inbreng van de neerlandici al veel

⁸³ T. de Jong, in: T. de Jong e.a., *Staat en ziet toe. Een reactie op de Nieuwe Bijbelvertaling*, Leerdam 1998, 19.

⁸⁴ J. van Bruggen, in: H. Room, W. Rose (red.), *Naar een nieuwe kerkbijbel. Een handreiking voor het beoordelen van de Nieuwe Bijbelvertaling*, Barneveld 2001, 31. Hiermee komt Van Bruggen tegemoet aan de kritiek die M.J. Mulder uitte in ‘Bijbelvertalen, door en voor wie?’, *Gereformeerd Weekblad* 31, nrs. 23 en 24 (december 1975) op zijn boek *De toekomst van de bijbelvertaling*, Amsterdam 1975, waarin hij een onderscheid maakt tussen een vertaling (zoals de SV) op grond van talenkennis en een door de Geest geschonken inzicht in de Schriften en een vertaling (zoals van de SHA) waarbij het de vertalers veel meer te doen is om een taalbeschouwing. Zie nu ook het hoofdstuk ‘Bijbel en vertaling’ in J. van Bruggen, *Het kompas van het christendom. Ontstaan en betekenis van een omstreden bijbel*, Kampen 2002, 85-121.

⁸⁵ J.J. Kijne, F. Visser, *De Nieuwe Vertaling van het Nederlandsch Bijbelgenootschap*, Amsterdam 1952, 35; zie ook p. 20.

⁸⁶ Voor het Nieuwe Testament was dat W.J. Aalders; zie voorrede bij de eerste twee edities van het Nieuwe Testament uit 1939 en 1940, herdrukt in *MAW* 20/4 (december 2001), 12-16; Aalders wordt genoemd op p. 14. Deze hoogleraar dogmatiek was hier echter niet bewust voor gekozen. Hij was abusievelijk bij de vertaling betrokken geraakt. De secretaresse van de algemeen secretaris van het NBG had hem bij het versturen van de uitnodigingen voor het vertaalteam verwisseld met zijn naamgenoot G.Ch. Aalders, hoogleraar Oude Testament. Blij verrast door het verzoek had W.J. Aalders per ommegaande positief gereageerd. Omdat men hem blijkbaar niet voor het hoofd wilde stoten vertrouwde men hem de taak van neerlandicus toe. Zie hierover J.J. Kijne, in:

groter. A.W.G. Jaakke werd bij zijn werk aan het Nieuwe Testament onder andere begeleid door de bekende literator K. Fens. In het vertaalteam voor het Oude Testament was een relatief nog grotere plaats ingeruimd voor de neerlandici.⁸⁷ Een vergelijkbare tendens is waarneembaar in de lijst van medewerkers aan de WV vanaf de eerste uitgave in 1975 tot aan de herziening van 1995. Een bijzondere plaats was in de uitgave van 1975 ingeruimd voor I.G.M. Gerhardt en M.H. van der Zeyde en hun vertaling van de Psalmen. In feite ging het hier om een noodgreep: de vertaling van het Oude Testament was een bewerking van de vertalingen in de commentaarserie ‘De Boeken van het Oude Testament’. De auteur van het commentaar op de Psalmen wilde echter zijn vertaling niet beschikbaar stellen. Omdat er geen tijd was voor een nieuwe vertaling van de Psalmen uit de grondtekst, nam men zijn toevlucht tot het reeds voorhanden werk van beide dichters. Hun versie van de Psalmen werd en wordt weliswaar hoog gewaardeerd, maar viel uit de toon vergeleken met de andere bijbelboeken. Om die reden werd er toch een nieuwe vertaling van de Psalmen gemaakt. Deze nam in de editie van 1995 de plaats in van de vertaling van Gerhardt en Van der Zeyde. Over deze vertaling door zes brontekstkenners en één neerlandicus werd echter weer opgemerkt dat zij te weinig dichters is.⁸⁸ Tegen deze achtergrond is het goed te begrijpen dat men zich bij de NBV had voorgenomen om vanaf het begin de neerlandici bij het vertaalproject te betrekken.⁸⁹ Dat had natuurlijk ook te maken met moderne inzichten rond het bijbelvertalen. Zo werd men bij de voorbereiding op de NBV geïnspireerd door de aanpak van de nieuwe Zweedse vertaling, waarbij een belangrijke rol aan de literatoren was toebedeeld.⁹⁰ Niet voor niets luidde de titel van de eerste lezing⁹¹ tijdens de eerste bijeenkomst in mei 1993 van de (kandidaat-)vertalers ‘Bijbelvertalen als samenspel tussen bijbelwetenschappers en neerlandicus’, waarin de gelijkwaardigheid van de bijdragen van hebraïci, graeci en neerlandici werd benadrukt.

2.2.3 Vaste staf en kritische meelezers

De projectmedewerkers gingen samenwerken met de staf van de afdeling vertalen van het NBG. Wat betreft deze vaste medewerkers hebben vertaler A.W.G. Jaakke en neerlandica C. Verheul het hele traject intensief meegedaan. In een later stadium is ook oudtestamenticus J. van Dorp fulltime mee gaan werken. De plek van nieuwtestamenticus L. van Kampen, die in de eerste jaren heel veel heeft bijgedragen aan het project, werd in 2002 overgenomen door R. Buitenwerf. Eén van de mensen van het eerste uur, E.W. Tuinstra, die vooral ook via zijn nota ‘Een vertaling 2000’ de lijnen voor de NBV had uitgezet, trad aan het begin van 1994 uit dienst van het NBG. Ook neerlandica M.B. van der Weiden-Feith, die eveneens betrokken was bij de eerste beraadslagingen over het vertaalwerk, stapte in deze periode op. In 2000 kwam T. Mewe in dienst bij de afdeling vertalen. Zij was afgestudeerd in de Germanistiek met als specialisatie de vertaalwetenschap. Haar scriptie ging over de toepassing van de

H.W. Hollander (red.), *Spectrum van bijbelvertalingen*, Den Haag 1994, 36 en J.J. van Capelleveen, *Het Woord gaat zijn weg*, Haarlem 1996, 228. Na de dood van Aalders in 1945 werd een echte neerlandicus, W.A.P. Smit, gevraagd voor de controle van de vertaling van het Oude Testament.

⁸⁷ Zie hierover Jaakke, in: M.C. Berends, ‘“Je kunt niet eindeloos poetsen en polijsten.” Interview met vertaler Alfons Jaakke’, *MAW* 21/4 (december 2002), 3-11; hiervan p. 8.

⁸⁸ Zie over de vertaling van de Psalmen in de WV N. Tromp, ‘Rooms-katholieke vertalingen’, in: *Spectrum van bijbelvertalingen*, 1994, 44-55; hiervan pp. 51-52.

⁸⁹ Zie ook de opmerkingen van H. Sysling, *WtU*, 1, 268 over het verschil in werkwijze vergeleken met het werk aan de GNB.

⁹⁰ Zie hierover T. Smit, ‘Naar één nieuwe bijbelvertaling voor heel Zweden’, in: R.H. Baayen, J. de Waard (red.), *Aspecten van bijbelvertalen*, Haarlem 1990, 97-118; hiervan pp. 103-104.

⁹¹ Door H.W. Hollander. Hij was tot 1991 werkzaam op de afdeling vertalen van het NBG en daarna als nieuwtestamenticus verbonden aan de Rijksuniversiteit te Leiden.

vertaalregels in de NBV. Haar deskundigheid kwam vooral ook goed van pas bij de eindredactie. Voor de eindredactie werd in 2002 J.R. Radersma aangesteld, vooral vanwege haar ruime ervaring op dit specifieke uitgeverswerk.

Terwijl de vertalers werden geselecteerd op hun deskundigheid en niet zozeer op hun geloofsovertuiging of kerkelijke binding, werden de supervisors in de eerste plaats gevraagd als representant van de kerken en geloofsgemeenschappen in Nederland en Vlaanderen. Maar liefst 23 zijn er vertegenwoordigd. Dat is meer dan in de landelijke Raad van Kerken en dan in de RCOB. Verder deden ook Joodse religieuze gemeenschappen mee. Dat maakt de NBV tot interconfessioneel project dat zijn weerga in het Nederlandse taalgebied niet kent. Het betekent niet dat de NBV ook zo breed ingang zal vinden als vertaling voor gebruik in de liturgie. De bisschoppen hadden al aangegeven dat zij wat dit betreft gebonden zijn aan internationaal geldende richtlijnen: voor christologisch gevoelige teksten blijft de Neo-Vulgaat⁹² het uitgangspunt. En ook al zijn onder de supervisors leden van orthodox protestantse kerken, het is niet te verwachten dat in kerken waar men nu nog steeds de SV leest, op grote schaal de SV door de NBV vervangen zal worden.

De ruim zestig supervisors kregen heel de vertaling in wording onder ogen en konden daarover hun mening geven. Hun op- en aanmerkingen dienden als basis voor de bespreking van de voorlopige vertaling in de begeleidingscommissie die uiteindelijk de definitieve tekst moest vaststellen. De begeleidingscommissie gold als het bestuur van supervisors. De voorzitter, S.J. Noorda, kwam uit het bestuur van het NBG, de vice-voorzitter, P.C. Beentjes, uit het bestuur van de KBS. De eerste is nieuwtestamenticus, de tweede oudtestamenticus. Ook van de overige negen leden geldt dat zij gekozen waren op grond van hun deskundigheid, ook op het gebied van de vertaalwetenschap en van het uitgeven van boeken. Verder werd er rekening gehouden met de kerkelijke achtergrond en de regionale spreiding. Vlaanderen was vertegenwoordigd via een afgevaardigde van de Vlaamse Bijbelstichting en er was daarnaast ook nog een Vlaams lezerspanel. Net als de supervisors beoordeelden de leden daarvan de voorlopige vertalingen, met speciale aandacht voor woorden en uitdrukkingen die bij Vlamingen anders overkomen dan een Nederlandse vertaler ze bedoelt. Zoals wel zal blijken uit het vervolg, deden zij nog meer dan dat. Verder was er ook nog een ‘Werkgroep liturgische aspecten’ ter beoordeling van de vertaling als tekst om voor te lezen of te zingen in de eredienst. Tenslotte moeten in deze indrukwekkende rij van kritische meelezers de groep van meer dan zestig literatoren worden genoemd. Deze dichters, romanciers en literatuurcritici beoordeelden de voorlopige teksten op hun literaire waarde.⁹³ Zo blijkt de ambitie van de NBV nog verder te reiken dan het al zo hoog gestelde doel van een vertaling voor alle kerken. Noorda formuleerde het onomwonden bij de officiële presentatie van het project op 2 september 1994: ‘Ze beoogt een vertaling te worden om te gebruiken in leerhuis en liturgie, in Nederland en in Vlaanderen. Tegelijkertijd is het streven erop gericht dat de nieuwe vertaling zich in het begin van de volgende eeuw een plaats verwerft als de standaardvertaling van de bijbel in de Nederlandse cultuur, dat ze zal worden gebruikt als de vertaling van de bijbel in het onderwijs en de media, ook door lezers die haar eerder als cultureel document dan als religieuze tekst waarderen.’⁹⁴

⁹² Zie hierover hoofdstuk 1, n. 74.

⁹³ Een volledig overzicht met alle namen van vertalers, supervisors, literatoren en andere medewerkers van het NBV-project is te vinden achter in nagenoeg alle edities van de NBV. Via andere kanalen hebben sommige literatoren zich eerder al bekend gemaakt als meelezer. Zie o.a. – heel kritisch – G. van Istendael, *Nieuwe Uitbarstingen*, Amsterdam 1999, 233-241 en – veel positiever – A. Langeveld, ‘Meelezen met *De Nieuwe Bijbelvertaling*’, *MAW*, 23/2 (juni 2004), 3-8.

⁹⁴ *Nieuwe bijbelvertaling voor het Nederlandse taalgebied* (NBV Informatie 2), Haarlem 1994, 4.

2.2.4 Werkwijze

Aan ambitie en medewerkers dus geen gebrek. Maar hoe ging men hierbij dan te werk? Zowel inhoudelijk als organisatorisch was dit een zaak van veel creativiteit en volharding. Wat betreft het eerste, het inhoudelijke aspect, kon men vanaf het begin een beroep doen op ondersteuning vanuit de United Bible Societies in de persoon van vertaalconsulent K.F. Blois. Hij was onder andere lange tijd voorzitter van het coördinatieteam, dat het werk van alle deelnemers in goede banen moest leiden. De leiding van de organisatie werd in handen gegeven van R.A. Scholma. Hij trad in augustus 1993 in dienst van het NBG als projectleider. Als algemeen secretaris van het Antilliaans Bijbelgenootschap op Curaçao had hij ervaring opgedaan met het werk aan een oecumenische bijbelvertaling. Wat hij inbracht was vooral ook de strikt planmatige aanpak. Die manier van werken en leiding geven was wellicht wat zakelijker en strenger dan veel medewerkers gewend waren, maar was ook nodig om dit project binnen de gestelde termijnen tot een goed einde te brengen. Hij werkte nauw samen met projectcoördinator P.A.F. Wolthuis-Flik. Zij speelde een belangrijke rol bij de communicatie tussen de verschillende medewerkers.

Het plan van aanpak lijkt sterk op wat men zich, zoals eerder in hoofdstuk 1 beschreven, ruim twintig eerder bij de gNBV had voorgenomen. Men volgde de in de ‘Guidelines for Interconfessional Cooperation in Translating the Bible’ aangeraden manier van werken. Deze was ook toegepast bij andere moderne vertalingen. Bij de in 1978 gepubliceerde New International Version waren de 110 medewerkers verdeeld in 20 teams met een eerste vertaler, een reviserende vertaler, twee adviseurs en een doeltaalkenner. Elk team produceerde voorlopige vertalingen die vervolgens door twee commissies werden gecontroleerd en op elkaar werden afgestemd, waarna ze werden beoordeeld en vastgesteld door het eindverantwoordelijke comité.⁹⁵ Bij de nieuwe Zweedse bijbelvertaling (Bibel 2000) ging men als volgt te werk. Onafhankelijk van elkaar maakte een brontekstkenner en een doeltaalkenner een eerste versie van de vertaling. De tweede ging daarbij uit van bestaande vertalingen en commentaren. Via een aantal stappen werden deze voorlopige versies dan verder bewerkt, waarbij men ook reacties verwerkte uit diverse groepen van meelezers. Dit alles werd gecoördineerd door een centrale vertaalcommissie. De kern daarvan bestond uit drie mensen die betrokken waren bij alle vertalingen. Deze commissie stelde een nieuwe versie op die tenslotte werd vastgesteld door de eindverantwoordelijke raad.⁹⁶

In het NBV-project onderscheidde men zeven vertaalfasen.⁹⁷ Deze werkwijze was aanvankelijk (in de praktijk zou het, zoals nog nader zal worden aangegeven, soms anders gaan) als volgt beschreven.

1. Het vertaalkoppel (een brontekstkenner en een neerlandicus) begint met een oriënterende bestudering van het hun toegewezen bijbelboek. Ze vormen zich daarbij een beeld van de wordingsgeschiedenis van het boek (‘door wie, aan wie, wanneer, waar en waarom is het geschreven’), beschrijven de structuur, het genre, inhoudelijke en formele kenmerken. Zo wordt de te volgen vertaalstrategie bepaald. Dit alles wordt vastgelegd in een basisdocument. Men spreekt van fase V0, omdat dit vooraf gaat aan het vertalen zelf. De brontekstkenner maakt nu een eerste vertaling (V1) die heel dicht bij de brontekst blijft. Het is daarbij niet de bedoeling om een goed lopende Nederlandse tekst te bieden, maar veeleer om aan de neerlandicus een indruk te geven van de brontekst. In een toelichting worden de bijzonderheden van bepaalde details en de vertaalproblemen van de tekst aangegeven.

⁹⁵ J.P. Lewis, *The English Bible from KJV to NIV*, Grand Rapids ²1991, 294.

⁹⁶ Informatie gegeven aan de auteur door C. Åsberg, secretaris-generaal van de Zweedse Bijbelcommissie van 1973 tot 2000.

⁹⁷ Zie hierover *WIU*, 3, 206-220: ‘Zeven maal zeven. Van V0 tot V7, de fasen van het vertaalproces’.

2. Nu is het de beurt aan de neerlandicus. Op basis van het aangeboden materiaal maakt hij/zij een vertaling (V2) die overkomt als een tekst in natuurlijk Nederlands.

3. Hierop wordt weer gereageerd door de brontekstkenner. Samen stellen ze nu een vertaling vast (V3) die huns inziens voldoet aan de voor de NBV gestelde eisen. In een toelichting leggen zij verantwoording af over vertaalbeslissingen die niet simpelweg uit de vertaalregels zijn af te leiden, over gemaakte exegetische keuzes, over twijfelgevallen en over problemen die in een breder kader besproken moeten worden.

4. Deze versie wordt nu voorgelegd aan een tweetal reviewers, opnieuw een brontekstkenner en een neerlandicus. De eerste toetst de vertaling aan de brontekst, de tweede onderzoekt de doeltaalgerichtheid en de voorleesbaarheid van de vertaling. Normaal gesproken doen zij het werk van de vertaling niet over. Zij houden zich ook aan de in het basisdocument geformuleerde uitgangspunten. Kritische opmerkingen met daaraan gekoppeld voorstellen voor verbetering geven zij door aan het eerste vertaalkoppel, dat op grond van de opmerkingen de vertaling en de toelichting aanpast (V4).

5. Nu is het de beurt aan het coördinatieteam, dat bestaat uit de vaste medewerkers van de vertaalafdeling van het NBG, de projectleider en een secretaresse. Dit team speelt een centrale rol in het proces, want het is verantwoordelijk voor de inhoudelijke begeleiding en houdt zich als adviesorgaan van de projectleider en uitvoerend orgaan van de begeleidingscommissie ook bezig met de voortgang. Al eerder had het coördinatieteam het V0-document beoordeeld op volledigheid. Nu worden zowel de V4 als de opmerkingen van de reviewers getoetst aan de afgesproken vertaalregels. Ook wordt beoordeeld of de gegeven verantwoording voldoende is. Er wordt een lijst opgesteld met punten van kritiek en de bijbehorende wijzigingsvoorstellen, op grond waarvan het eerste vertaalkoppel de vertaling weer aanpast. Eventueel wordt daarover nog nader overleg gevoerd. Mochten de vertalers fundamenteel van inzicht verschillen van het coördinatieteam, dan kunnen zij in beroep gaan bij de begeleidingscommissie. Die heeft het laatste woord.

6. De zo door het coördinatieteam vastgestelde vertaling kan nu worden getest door een speciale groep van meelezers. Deze wordt samengesteld door het coördinatieteam, mede op grond van bepaalde vragen die waren opgekomen bij het vertalen, bijvoorbeeld betreffende gevoelige passages of over liturgische bruikbaarheid. In deze fase krijgt ook het Vlaamse lezerspanel de gelegenheid om woorden en zinsconstructies aan te wijzen die in Vlaanderen anders dan in Nederland worden opgevat en zo misverstand kunnen opleveren.

7. Tenslotte krijgen de supervisors, die een afspiegeling vormen van de toekomstige gebruikers, de gelegenheid om hun reactie te geven op de vertaling van de verschillende bijbelboeken en eventuele algemene, principiële vertaalkwesties. Daarna voert de begeleidingcommissie een globale, laatste toetsing uit en stelt de tekst vast.

In de loop van de jaren is op grond van opgedane ervaringen de werkwijze op enkele punten aangepast. Over het algemeen bleek de theorie goed in praktijk te brengen, ondanks het feit dat bijbelvertalen – zeker in teamverband – een gecompliceerde zaak is. De deskundige vertalers moesten toezien dat hun met zorg en creativiteit geproduceerde werkstukken door verschillende fijnmazige zeven van kritiek werden gehaald. Dat ze in staat waren dit te accepteren zal mede bevorderd zijn door het feit dat ze behalve als vertaler ook als reviewer moesten werken. Door die verschillende rollen werden ze min of meer gedwongen de zaak en ook hun eigen positie van meer dan één kant te bekijken.

De relatie tussen de ‘gewone’ vertalers en het coördinatieteam daarentegen was aanvankelijk moeizaam. Zoals duidelijk moge zijn uit de boven beschreven werkwijze, was het coördinatieteam als een spin in het web. Alle lijnen werden voor een groot deel daar uitgezet en moesten daar ook weer samenkomen. In de praktijk leek er zo onder de medewerkers toch een soort hiërarchie te ontstaan. Dat werd nog versterkt door het feit dat de

coördinatiecommissie bestond uit vaste medewerkers. Sommige van de vertalers, die slechts als projectmedewerkers waren aangesteld, kregen toenemend moeite met de vaak uitgebreide kritiek vanuit de coördinatiecommissie. Zeker als die kritiek in hun ogen niet voldoende beargumenteerd was, voelde men zich enigszins gekleineerd. Dit ongenoegen werd op de seminars geventileerd en leidde tot enkele veranderingen in de organisatie. Om te beginnen werd (in 1995) het coördinatieteam uitgebreid met een twee projectmedewerkers, een neerlandicus en een brontekstkenner. In 1997 liep de spanning binnen het vertaalteam tamelijk hoog op. Dat had te maken met de door projectleider Scholma in een nota 'NBV twee keer zo snel' aangegeven noodzaak om het proces aanzienlijk te versnellen, maar zonder kwaliteitsverlies. Mede op grond van de hierover gevoerde discussie werd de organisatie rond de eerste fasen van de vertaling vrij ingrijpend veranderd. Vanaf dat moment ging men werken met 'zelfsturende boekteams'. Zo'n team bestond uit zes leden: de brontekstkenner en neerlandicus die zorgden voor de eerste vertaling (V3), de twee reviewers en twee leden van het coördinatieteam. Ze hielden de eerder omschreven taken. De reviewers gingen na of de eerste vertaling voldeed aan de gestelde normen, de leden van het coördinatieteam bewaakten de consistentie. De belangrijkste vernieuwing was dat binnen het boekteam geen rangen en standen waren en dat de procedures minder streng waren afgebakend. Binnen het boekteam moest er voortdurend gelegenheid zijn voor onderling overleg.

Voor de vertaling van de Psalmen werd in 1997 een afwijkende aanpak gekozen. In plaats van de gebruikelijke uit projectmedewerkers gevormde groep van vertalers en reviewers kwam er een apart vertaalteam. Dat bestond uit A.W.G. Jaakke als vertaler, H. van Grol als gespecialiseerd oudtestamenticus voor het wetenschappelijke voorwerk en literator W. Bronzwaer voor het bewaken van het poëtisch gehalte. De laatste werd na zijn overlijden in 1999 vervangen door dichter en literair criticus T. van Deel. De door dit team geproduceerde vertalingen doorliepen vervolgens wel de gebruikelijke weg van toetsing door coördinatieteam en begeleidingscommissie.⁹⁸

De supervisors vertegenwoordigden de beoogde lezers uit de verschillende kerkgenootschappen. Het was niet de bedoeling dat de supervisors het werk van de reviewers nog een keer over zouden doen, maar dat ze zouden aangeven wat hun algemene indruk van de vertaling is. Meer specifiek werd gevraagd naar mogelijke problemen die bepaalde in de vertaling gemaakte keuzes zouden kunnen oproepen bij hun achterban. Daarnaast hadden zij ook de gelegenheid om bij te dragen aan de kwaliteit van de vertaling door de zogenoemde 'zorgvuldigheidstoets'. Al naar gelang hun eigen deskundigheid konden zij commentaar leveren op zich voordoende vertaalproblemen. Een aantal supervisors heeft zich ijverig en vasthoudend van die laatste taak gekwet. Het Vlaamse lezerspanel heeft veel meer gedaan dan in te gaan op de vraag naar botsingen tussen het Nederlandse en Vlaamse taalgevoel. Die deden zich namelijk niet zoveel voor.⁹⁹ Men heeft de vertaling van alle bijbelboeken ook meer algemeen op stijl en woordkeuze becommentarieerd. Ook sommige meelezende literatoren maakten meer opmerkingen en soms op andere punten dan waarvoor ze in principe waren gevraagd. Zo dreigde de begeleidingscommissie overstelpt te worden met voorstellen tot wijziging. Deze stroom werd echter ingedamd door een tweetal preadviseurs. Deze leden van de begeleidingscommissie namen samen met de bij het

⁹⁸ Zie M.C. Berends, 'De Psalmen vertalen zoals Rembrandt schilderde: De Nieuwe Bijbelvertaling van de Psalmen', MAW 18/4 (dec. 1999), 18-21.

⁹⁹ Zie hierover P. Gillaerts, 'De Nieuwe Bijbelvertaling door een Vlaamse bril', in: *Over archaïsmen en hollandismen* (NBV Informatie 10), Haarlem 1999, 11-20, en het interview met hem in *Onze Taal* 73/10 (oktober 2004), 268-271. Hij noemt als voorbeelden de woorden 'gemeente' (in Vlaanderen alleen in administratieve zin, niet als kerkelijke eenheid), 'bokaal' (in Vlaanderen een voorwerp om vruchten in te doen, niet om uit te drinken), 'tijdens het lopen' (Lucas 24:17; hierbij zou men in Vlaanderen kunnen denken aan joggen), 'meiden' (Ruth 2:8; al te denigrerend), 'huilen' (in Vlaanderen is het woord voor verdriet met tranen in de eerste plaats 'wenen'; in Marcus 14:72 kan het 'huilen' van Petrus ten onrechte iets van zielig zijn oproepen).

betreffende bijbelboek betrokken leden van het coördinatieteam de opmerkingen door. Een belangrijk criterium was daarbij de toepassing van de vertaalregels. De supervisors werden geacht zich daar aan te houden. Alle kritiek moest op een of andere manier naar een vertaalregel verwijzen. Het kon ook voorkomen dat de geleverde kritiek onderling tegenstrijdig was of dat bepaalde kwesties al eerder uitgebreid binnen het vertaalteam gewikt en gewogen waren. De preadviseurs brachten hun rapport ter sprake binnen de begeleidingscommissie. In sommige gevallen was er van tevoren nog overleg geweest met de betrokken vertalers en werden ook hun opmerkingen meegenomen. De aanbevelingen van de preadviseurs werden doorgaans door de begeleidingscommissie overgenomen, al gingen daar soms in de vergadering uitgebreide discussies aan vooraf. In een aantal kwesties kon in eerste instantie geen overeenstemming gevonden worden. Dit soort zaken werd dan opgeschort in de hoop dat in de voortgang van het vertaalproces de dingen duidelijker zouden worden. Men probeerde in ieder geval zo lang mogelijk te vermijden om een besluit te forceren via een meerderheid van stemmen. De vergaderingen werden geleid door Noorda en soms door Beentjes. Het is voor een groot deel te danken aan hun deskundigheid en doortastendheid dat het vertaalproject op dit bestuurlijk niveau niet is verzand in de zich voordoende dilemma's en in de zich ophopende hoeveelheid teksten en commentaren.

Zoals hierboven al werd gemeld deed men in 1997 een poging om het vertaalproces te aanzienlijk te versnellen. Inmiddels was wel duidelijk dat publicatie in het jaar 2000 niet meer haalbaar was. In 1997 ging met er nog van uit dat met een verhoging van tempo en efficiëntie in 2002 het doel bereikt kon worden. Eind 2000 zag men in dat ook die termijn te hoog gegrepen was, te meer daar de afronding extra aandacht vroeg.¹⁰⁰ In 2001 presenteerde Scholma aan het NBG-bestuur een nota over de noodzakelijke eindredactionele ronde. De bezinning hierover was al in 1998 gestart binnen het coördinatieteam en de begeleidingscommissie. Op grond hiervan werd in 2002 een eindredactieteam ingesteld, dat de gehele door de begeleidingscommissie voorlopig vastgestelde vertaling nog een keer nauwgezet moest doornemen en daarbij de nagekomen opmerkingen moest verwerken en beslissingen moest nemen in vele nog open gelaten vertaalkwesties. Bij de eindredactie ging het om drie dingen: de correctie, verbetering en consistentie van de vertalingen. De verbetering zou kunnen worden bereikt door de verwerking van de reacties op de eerder gepubliceerde deelvertalingen. Op consistentie was al voortdurend gelet, maar het was niet uitgesloten dat er gedurende het project toch ongewenste verschillen in stijl en vormgeving waren binnengeslopen. Ter voorbereiding op deze laatste ronde werd aan alle vertalers gevraagd de door hen vertaalde boeken nog eens door te nemen. Ze moesten dat doen aan de hand van een checklist, waarin gewezen wordt op een aantal recent gemaakte of gewijzigde vertaalaafspraken. Ook kregen ze een overzicht van alle binnengekomen reacties. Daarnaast werd aan twee van de neerlandici gevraagd om heel de tekst door te nemen en daarbij te letten op stijl, voorleesbaarheid, woordvolgorde en interpunctie. Zo kreeg het eindredactieteam lange lijsten van opmerkingen van vertalers en lezers en een flink aantal door coördinatieteam en begeleidingscommissie vooruit geschoven actiepunten te verwerken. Dat betekent ook dat in deze laatste fase veel zaken nog werden aangepast of recht gezet. De door de eindredactie aangepaste tekst werd tenslotte nog een keer voorgelegd aan de begeleidingscommissie. Die bleek over het algemeen zeer ingenomen met het resultaat. Slechts enkele details moesten nog worden aangepast.

¹⁰⁰ Het is opmerkelijk dat W. Weren in zijn rede op 12 september 1992 bij de presentatie van de herziene uitgave van het Nieuwe Testament van de WV in 1992 al voorzag 'dat het zeker nog tot 2005 kan duren voordat de Vertaling 2000 verschijnt'; *Willibrordvertaling van het Nieuwe Testament. Inleiding op de herziene uitgave van 1992*, 's-Hertogenbosch 1993, 27.

Het gehele proces overziend kan men vaststellen dat de aanvankelijke opzet in de praktijk vrij goed werkbaar bleek. Gaandeweg werd wel duidelijk dat de communicatie tussen de verschillende ‘partijen’ veel aandacht en soms reparatie behoefde. Over het algemeen lijkt dat goed te zijn opgelost en wist men het juiste midden te vinden tussen een voor de voortgang noodzakelijke strakke, van bovenaf gestuurde aanpak en de voor het creatieve proces van vertalen noodzakelijke vrijheid. Datzelfde geldt voor de verhouding tussen de individuele inbreng en het teamwork. Dankzij duidelijke regels en een goed overleg over de interpretatie en soms de aanpassing van die regels bleek het mogelijk om als team tot een product te komen waar de afzonderlijke betrokkenen zich in konden vinden. Het moge duidelijk zijn dat van geen enkel vertaald bijbelboek gezegd kan worden dat het van de hand is van één bepaalde vertaler. Voor de deugdelijke afronding van het project bleek meer aandacht nodig te zijn dan men tevoren had gedacht. Het traject na versie 5 van de vertaling is in de praktijk anders gelopen dan in de plannen was geformuleerd. Het was een juiste keuze om de nodige tijd en aandacht in te investeren in de afrondende fase. Dat is het resultaat zeker ten goede gekomen.

2.3 De methode

In februari 1993 heeft men binnen het NBG de vertaalprincipes voor de NBV opgesteld. Deze lagen geheel in de lijn van de nota ‘Een vertaling 2000’. Ze werden nadrukkelijk gepresenteerd als een uitwerking van de ‘Guidelines for Interconfessional Cooperation in Translating the Bible’ ter ondersteuning van het oecumenisch gehalte van het project. Omdat deze principes steeds de door alle medewerkers geldende maatstaf zijn geweest voor de vertalingen, worden ze hier uitgebreid weergegeven. De inspringende tekst zijn de regels zoals die in 1993 werden vastgesteld. Ze zijn geciteerd uit het *Handboek voor de Nieuwe Bijbelvertaling*, dat voor alle medewerkers als leidraad heeft gefunctioneerd. Tussen de citaten door worden enkele opmerkingen gemaakt. Een uitgebreidere bespreking van een aantal onderwerpen volgt in paragraaf 2.4, waar het gaat over de uitwerking van deze regels in de praktijk.

2.3.1 Tekst en canon

Tekstuitgaven

De vertaling dient gebaseerd te zijn op de volgende tekstuitgaven, overeenkomstig de ‘Guidelines for Interconfessional Cooperation in Translating the Bible’ (Rome 1987). Voor het Oude Testament is de Masoretische tekst van de Biblia Hebraica Stuttgartensia de grondslag. Het verdient aanbeveling om de ‘Critique Textuelle de l’Ancien Testament’, gepubliceerd onder auspiciën van de United Bible Societies, als een belangrijk hulpmiddel daarbij te gebruiken.

De Göttinger uitgave van de Septuaginta is de grondslag voor de vertaling van de deuterocanonieke boeken.

Voor het Nieuwe Testament wordt gebruikt gemaakt van de tekst van de 26ste editie van Nestle-Aland, Novum Testamentum Graece, Stuttgart 1979 (zevende gereviseerde druk 1983), die gelijk is aan The Greek New Testament, door de UBS uitgegeven (derde gereviseerde editie 1983). Vergelijking met de 25ste editie (1963) en raadpleging van de UBS-‘ratings’ van varianten zijn noodzakelijk, aangezien geen uitgave als definitief kan worden beschouwd.

Met het oog op sommige nieuwtestamentische passages die bekend zijn uit de Byzantijnse traditie en die voor het grootste deel voorkomen in de Textus Receptus,

kan het van belang zijn deze in duidelijk herkenbare voetnoten te vermelden. Welke tekstgedeelten daarvoor in aanmerking komen, moet vooraf zorgvuldig besproken worden.

Canon

Naast een editie zonder deuterocanonieke boeken, zal er ook gestreefd worden naar het uitbrengen van een editie waarin deze boeken wel zijn opgenomen. Hier bieden de ‘Guidelines’ een goed houvast. Te overwegen valt of er ook nog andere edities moeten komen, zoals een uitgave van de boeken van het Oude Testament in de volgorde van de Tenach.

Het spreekt vanzelf dat men werkte met de laatste uitgaven van de genoemde tekstedities, dus met de vierde editie van de *Biblia Hebraica Stuttgartensia* uit 1990 en met 27ste editie van het Nieuwe Testament door Nestle-Aland uit 1993 en de vierde van de United Bible Societies (1993). Wat betreft de gebruikte tekstedities en het daarmee verbonden onderzoek naar de oorspronkelijke tekst slaat men bij de NBV geen nieuwe wegen in. Met de keuze voor de *BHS* neemt men de zogeheten Masoretische tekst als uitgangspunt voor de vertaling van het Oude Testament. De Masoretische tekst geldt ook binnen het orthodoxe jodendom als gezaghebbend. Er zijn echter in toenemende mate aanwijzingen voor het bestaan van oudere, afwijkende teksttradities, die volgens sommige geleerden dichter bij de oorspronkelijke tekst staan. In sommige moderne vertalingen, zoals de nieuwe Zweedse vertaling, houdt men daarom veel minder strikt vast aan de Masoretische tekst. Bij de NBV heeft men ervoor gekozen om in deze niet voorop te lopen (zie ook de opmerking over conjecturen onder 2.3.1.4). Zo blijft men binnen de door de ‘Guidelines’ beschreven kaders en vervreemdt men zich ook niet van de bij het project betrokken Joodse partners.

De afspraak over de nieuwtestamentische passages uit Byzantijnse traditie staat in feite haaks op het eerder toegekende gezag van de genoemde edities. Het gaat hier om passages waarvan het tekstkritisch onderzoek heeft duidelijk gemaakt dat het om latere toevoegingen gaat. Alleen omdat ze lange tijd wel in de bijbeluitgaven zijn opgenomen en zo vertrouwd zijn geraakt in de kerkelijke traditie, worden ze nog vermeld. In veel gevallen gaat het om teksten die in de NBG vertaling 1951 tussen vierkante haken staan. In de NBV worden ze weergegeven in voetnoten.

Wat betreft de te gebruiken brontekst van enkele deuterocanonieke boeken moesten er nog knopen worden doorgehakt. Het boek Wijsheid van Jezus Sirach is overgeleverd in het Grieks, maar het is eigenlijk een vertaling uit het Hebreeuws. Van de Hebreeuwse tekst resteren slechts fragmenten. Verder zijn van de Griekse tekst een korte en een lange versie bekend. De NBV volgt de lange Griekse tekst, waarbij via cursivering (niet zoals aanbevolen in de ‘Guidelines’ in voetnoten) de toevoegingen ten opzichte van de korte tekst worden gemarkeerd. Wanneer het Grieks onduidelijk is en dit verklaard kan worden als een vertaalfout vanuit het Hebreeuws, baseert men de vertaling op het Hebreeuws of een reconstructie daarvan. In die gevallen wordt de vertaling voorzien van een voetnoot. Ook van het boek Tobit bestaan een korte en een lange tekstversie. De NBV volgt over het algemeen de lange tekst. Die wordt door de geleerden als de oudste en beste beschouwd, maar is niet geheel beschikbaar. Ten aanzien van het boek Ester houdt men zich aan de aanbeveling in de ‘Guidelines’ om naast de gebruikelijke vertaling van de Hebreeuwse versie een vertaling van het boek Ester op te nemen op basis van de uitgebreidere Griekse versie. Zo komt goed uit – beter dan in een vertaling waarbij beide versies tot één tekst verwerkt (zoals in de WV) – dat al in een vroeg stadium het verhaal is bewerkt.

2.3.2 Vooronderstellingen

De gevende talen

1. De gevende talen, Hebreeuws, Grieks en Aramees, zijn talen als elke andere taal.
2. De regels van de algemene taalwetenschap zijn op deze talen van toepassing.
3. Het vertalen gaat aan de theologie vooraf. De tekst staat centraal. Dat betekent dat geen dogmatische en andere leerstellige vooronderstellingen het vertalen mogen belasten. Deze stelling is slechts een nadere uitwerking van de twee vorige.

Deze uitgangspunten zijn vanzelfsprekend als het gaat om het vertalen van gewone teksten. Bij het vertalen van de Bijbel ligt dat anders. De Bijbel is immers al vele malen in het Nederlands vertaald en de lezing van de tekst wordt mede bepaald door een eeuwenoude traditie van uitleg en toepassing. Vele teksten en woorden hebben hierdoor een extra lading gekregen. In de NBG 1951 is duidelijk te zien dat de vertalers hier rekening mee hebben willen houden. Vertrouwde teksten als de Tien Geboden en het onzevader zijn ten opzichte van de SV nauwelijks veranderd en ook bij theologisch geladen termen zoals 'vrezén' en 'rechtvaardig' heeft men vastgehouden aan het traditionele woordgebruik. Met de NBV onderneemt men een poging om onbevangen met de tekst om te gaan. Men laat zich in eerste instantie niet leiden door van te voren ingenomen standpunten over God of de Bijbel, maar door de (ver)taalwetenschap. Dat neemt niet weg dat men toch rekening moet houden met de (kerkelijke) traditie waarin de lezer staat. Via het commentaar van de supervisoren en andere meelezers zal getest worden in hoeverre de nieuwe vertaling op bepaalde punten op theologische gronden weerstand zal oproepen. Indien dit onbedoeld verkeerde reacties oproept bij het lezen, zal er naar een alternatief gezocht moeten worden. Het uitgangspunt dat de vertalers zich bewust moeten zijn van een mogelijke dogmatische vooringenomenheid neemt niet weg dat de vertalers zich intensief bezig moeten houden met de uitleg van de tekst. Om een tekst goed te vertalen is het nodig dat de vertaler hem goed begrijpt, zeker als men ervoor kiest om, zoals in het vervolg van de vertaalprincipes wordt aangegeven, de tekst weer te geven in goed Nederlands.¹⁰¹

De ontvangende taal

1. Er moet gestreefd worden naar een tekst in goed Nederlands, zowel in syntactisch als stilistisch opzicht. Dat zal ook de voorleesbaarheid ten goede komen. Tussen de eis tot voorleesbaarheid en de eigenaardigheden van de grondtekst bestaat echter altijd enige discrepantie.
2. Zowel het taalniveau als de stijl dient in overeenstemming te zijn met die van het aanbod. Waar de brontaal echter syntactisch onregelmatigheden vertoont, worden deze niet in het Nederlands overgenomen. Als dat wel zou gebeuren, zou de coherentie van de tekst namelijk verloren gaan. Verschillen in stijlsoort en stijlniveau, afhankelijk van genre en auteur, zullen wel zoveel mogelijk gevolgd worden.
3. Aangezien taalgebruik altijd situatiespecifiek is, kan er principieel geen sprake zijn van een onder- of bovengrens in het taalniveau. Taalgebruik echter dat ook maar iets te laag is voor de situatie in de tekst, werkt zeer storend. Bij een wat te hoog taalgebruik is dit niet het geval.

¹⁰¹ Zie hierover R. van den Broeck, 'Mogelijkheden en grenzen van het vertalend interpreteren', in R. van den Broeck (red.), *Bouwen aan Babel. Zes opstellen over onvertaalbaarheid*, Antwerpen 1994, 39-67

Overigens dienen zowel modernismen als modieus taalgebruik vermeden te worden, aangezien de eerste categorie een anachronistisch effect heeft en de tweede taalmiddelen kan behelzen die weer in onbruik kunnen raken.

4. Religieuze termen zullen zeker gebruikt mogen worden — de bijbel is immers een religieus boek — maar juist bij deze termen zal de toetsing op hun bruikbaarheid in het Nederlands van belang zijn. De traditie heeft daarbij een dienende functie en mag niet over de vertaling heersen. Er zal op gelet moeten worden dat het principieel interconfessionele karakter van de vertaling hierbij niet wordt aangetast.

Het uitgangspunt van een vertaling in goed Nederlands is van beslissende betekenis voor de NBV. Daarmee bedoelt men niet dat alle teksten gemakkelijk te begrijpen moeten zijn. De NBV moet zich onderscheiden van vertalingen die dit min of meer beogen, zoals de GNB. Noorda formuleerde het in zijn toespraak bij de presentatie van het project zo: ‘De vertaalstrategie van de nieuwe vertaling zou – naast die van bestaande vertalingen in de omgangstaal en in eenvoudig Nederlands – erop gericht moeten zijn lezers te boeien met een sterke, karakteristieke Nederlandse tekst, en tegelijkertijd te verrassen met oorspronkelijke verhalen en wellicht aan te spreken met een vreemde stem van verre’.¹⁰² Het mag geen vlakke vertaling worden en het reliëf zal vooral bepaald worden door de wisseling in stijl en genre van de brontekst.

2.3.3 Vertaalopvatting

De discussie over het bijbelvertalen in de aanloop naar de NBV werd overheerst door de tegenstelling tussen de formeel-equivalente en de dynamisch-equivalente methode. De NBV neemt een tussenpositie in. Deze wordt wel aangeduid als de functioneel-equivalente methode. Deze term wordt bij de formulering van vertaalprincipes vermeden. Dat heeft vooral ook met het tweede deel van de term te maken. Binnen de vertaalwetenschap is men terughoudend met de veronderstelling dat het mogelijk is om tot een vertaling te komen die op een of andere manier geheel gelijkwaardig (equivalent) zou zijn ten opzichte van het origineel. Daarentegen is men het er in toenemende mate over eens dat men het beste grip op de vertalen tekst kan krijgen door systematische aandacht voor de functie van de onderdelen van een tekst binnen het grotere geheel.

Onze opvatting over de relatie van de ene taal tot de andere valt binnen een vertaalopvatting die naar de functie van taal vraagt, naar de functie van een woord binnen de zin, van een zin binnen de tekst, en naar de functie van de tekst als geheel. Binnen onze taal- en vertaalopvatting is het begrip context een sleutelbegrip.

Tekst en context

Wat vertaald dient te worden zijn geen woorden of zinnen, maar is een geheel van zinnen: een tekst. De tekst functioneert als context voor elke te vertalen zin binnen het geheel. Het geheel dat een tekst is — de zogenaamde context in nauwere zin — is én het uitgangspunt voor het bepalen van de structuur én het sluitstuk bij het bepalen welke betekenisuance van het woord gekozen moet worden in de vertaling.

¹⁰² *Nieuwe Bijbelvertaling voor het Nederlandse taalgebied. Toespraken van dr. S.J. Noorda en prof.dr. P.C. Beentjes ter gelegenheid van de officiële presentatie van het project op 2 september 1994* (NBV Informatie 2), Haarlem 1994, 6.

De toon van de vertaling en de woordkleur worden bepaald door het antwoord op de vraag naar de functie, dat wil zeggen naar de intentie van de tekst. Wil hij overtuigen of ontroeren, is hij emotioneel geladen of wil hij alleen informeren?

1. De functie van een tekst

De eerste vraag die een vertaler zich moet stellen, is de vraag naar de functie van de tekst. Met welk doel is deze tekst geschreven en in welke toon is hij gezet? Is de vertaler zich hier namelijk niet van bewust, dan kan de tekst in de vertaling anders gaan functioneren dan hij in het origineel doet.

2. De structuur

Op grond van het geheel van de tekst dient bepaald te worden welke structuur er te ontdekken valt:

- Wat de kwintessens is (inhoudelijk) en in welke (stijl)vorm de tekst zijn aanbod doet.
- Wat als thema gezien kan worden. Of er motieven zijn en zo ja of deze ondersteund worden door stijl/woordkeus (door herhalingen bijvoorbeeld).
- Hoe de indeling (alinea's) ligt. Dit is van groot belang voor de helderheid van een vertaling, voor de keuze van de verbindingswoorden bijvoorbeeld.
- Of de stijl die de tekst aanbiedt gedurende de hele tekst dezelfde is.

N.B. In dit stadium van het vertaalproces zal ook naar de bredere — intertekstuele — context gekeken moeten worden. Bepaald moet worden van welk groter geheel de tekst deel uitmaakt en of dat eenzelfde of een ander licht werpt op de hoofdgedachte of motieven van de onderhavige tekst.

Uiteraard moet ook de niet-tekstuele context, zoals de culturele, bij de beschouwing betrokken worden.

3. Het te kiezen woord

De informatie die de context verschaft overstijgt de informatie van het woordenboek. Waar woordenboeken mogelijke betekenissen geven (en lang niet altijd het hele scala, en dat geldt te meer voor dode talen), laat de context horen welke — soms in het woordenboek niet vermelde — nuance past.

De vertaaldaad

Het streven is zo dicht mogelijk bij de grondtekst te blijven.

Dit betekent niet dat de vertaling geen goed Nederlands hoeft te zijn of dat er tegen de regels van het Nederlands gezondigd kan worden. Als er dan ook op grond van Nederlandse syntaxis of idioom, meer of minder woorden worden gebruikt dan door de grondtekst aangeboden, is er geen sprake van respectievelijk toevoegen of weglaten.

Het streven om zo dicht mogelijk bij de grondtekst te blijven betekent wel:

1. Het gelijk houden van zowel de aard van de noties als hun aantal.
2. Geen woordvariaties ter verfraaiing toepassen. Het gaat om de stijl van de tekst en niet om de eigen mogelijkheden.
3. Niet een en hetzelfde woord op verschillende manieren weergeven als de context dezelfde is (de beperkte concordantie).

Binnen de Nederlandse discussies over bijbelvertalen is het – voor misverstand vatbare – begrip ‘concordantie’ een vaak terugkerend strijdpunt.¹⁰³ Tegenover het streven om zoveel mogelijk een bepaald woord uit de brontekst steeds te vervangen door hetzelfde woord in de doeltaal staat de overtuiging dat men noch de brontekst noch de doeltaal recht doet bij een dergelijke letterlijke vertaling. De betekenis van een woord wordt, zoals eerder al is benadrukt, in grote mate bepaald door de context. Dat houdt in dat vanwege een andere context eenzelfde woord uit de brontekst in de vertaling met verschillende woorden moet worden weergegeven. Aan de andere kant moet men ook weer niet toegeven aan de neiging om zoveel mogelijk te variëren. In onze taal wordt deze variatie vaak opgevat als kenmerk van een goede stijl. Men zou zich te ver van de brontekst kunnen verwijderen als men dit ook op de vertaling toepast. De schrijvers van de bronteksten lijken minder problemen te hebben gehad met het herhalen van woorden. Men moet ook rekening houden met de mogelijkheid dat in bepaalde gevallen die herhaling een functie heeft binnen de tekst. Bij het vertalen kan dat leiden tot een dilemma: op grond van de context kan de eis van goed Nederlands soms leiden tot een vertaling die afwijkt van een eerdere vertaling van hetzelfde woord, terwijl niet uitgesloten kan worden dat in de brontekst door de herhaling van het woord een verband wordt gelegd tussen twee passages. Volgens bovengenoemd vertaalprincipe is de regel van goed Nederlands beslissend. Dat is de beperking die wordt bedoeld bij de formulering ‘beperkte concordantie’.

4. Beelden handhaven. Plastisch gebruik als zodanig weergeven. Dit alles binnen de grenzen van de mogelijkheden.
5. De tekst niet inkorten, door bijvoorbeeld herhalingen of een lid van een parallelisme weg te laten.
6. Geen verzen omzetten of dialogen herstructureren, anders dan in zeer uitzonderlijke gevallen.
7. Geen transculturatie toepassen indien de betekenis dankzij de context duidelijk is. Dit geldt ten aanzien van gewoonten, uitdrukkingen en beelden, alsook ten aanzien van zaken als maten en gewichten.

Met deze opvatting over het vervangen van niet meer bekende elementen uit de cultuur van de wereld van de Bijbel onderscheidt de NBV zich van een vertaling zoals de GNB. Het streven om de oude teksten begrijpelijk te maken voor de moderne lezer mag er niet toe leiden dat de grote afstand in tijd en cultuur verdoezeld wordt. De lezer mag dus geconfronteerd worden met bijvoorbeeld onbekende gebruiken, functies of muntsoorten.

8. Een inclusief aanbod inclusief vertalen. Wanneer er door de gevende taal een term gebruikt wordt waarmee zowel mannen als vrouwen bedoeld worden, dient voor dat woord geen Nederlandse term gebruikt te worden die een van deze twee categorieën uitsluit.

Deze manier van vertalen was ook al toegepast in de WV en de GNB, bijvoorbeeld in de aanhef van Psalm 1: ‘Gelukkig de mens ...’ in plaats van ‘Welzalig de man ...’ in de NBG 1951, en in de weergave van de manier waarop de lezers worden aangesproken in bijvoorbeeld Romeinen 1:13. In plaats van het gebruikelijke ‘broeders’ hebben de WV en de

¹⁰³ Zie hierover het themanummer van *MAW* 20/3 (september 2001). Een methode om goed in kaart te brengen in hoeverre men bij een bepaalde bijbelvertaling concordant heeft vertaald bieden A. de Vries en A. Verheij, ‘The Same or not the Same. A way to assess the degree of lexical agreement between a translation and its source text, demonstrated on the Petrus Canisius translation of the Old Testament’, *Babel* 39 (1993), 21-29; 40 (1994), 222-231.

GNB hier ‘broeders en zusters’. Tegen de achtergrond van de internationale discussies over inclusief bijbelvertalen neemt men met het genoemde vertaalprincipe een terughoudend standpunt in. In het Engelse en Duitse taalgebied zijn bijbelvertalingen verschenen of werkt men aan vertalingen waarbij men veel actiever dan hier geformuleerd probeert te voorkomen dat vrouwen zich vervreemd voelen van de bijbeltekst.¹⁰⁴ Dit heeft ook consequenties voor de weergave van de Godsnaam.

De vertaler en de tekst

Uit de hierboven geformuleerde vertaalopvatting volgt dat een vertaler zich niet alleen bezighoudt met woorden en zinnen (lineair vertalend op het niveau van de microstructuur), maar zich evenzeer en allereerst laat leiden door de tekst als geheel (structureel vertalend op het niveau van de macrostructuur).

Door rekening te houden met de tekst als geheel wordt namelijk voorkomen dat de vertaler zich al te subjectief opstelt en dat zijn beslissingen beperkt blijven tot het woord- en zinsniveau. Immers, deze keuzes op het microniveau kunnen grote verschuivingen teweegbrengen op het macroniveau, namelijk in de presentatie van personen, handelingen en gebeurtenissen, en in de toonzetting van de tekst. Een verandering in presentatie of toon verandert het effect op de lezer, en daarmee de tekst. Ook zal de vertaler zich bewust moeten zijn van zijn hermeneutische vooronderstellingen, opdat deze hem niet verhinderen de tekst open tegemoet te treden.

Hier komt even de persoon van de vertaler in beeld. In de hierboven (zie 2.2.1) gegeven beschrijving van de selectieprocedure kwam al naar voren dat – anders dan men in orthodoxe kringen zou willen – de vertaler voornamelijk vanwege zijn of haar deskundigheid werd aangesteld. Geloof of kerkelijke betrokkenheid is geen voorwaarde. Wel wordt gevraagd naar ‘openheid voor en affiniteit met de Bijbel’. In de vertaalprincipes gaat het vooral om de invloed van de eigen opvattingen op de vertaling. Met ‘hermeneutische vooronderstellingen’ bedoelt men de ideeën die de vertaler heeft over de uitleg van de bijbeltekst. Wat deze precies inhouden wordt niet nader aangeduid. Het enige wat er toe doet is dat deze ideeën het vertaalwerk niet te zeer gaan overheersen. Dat zou ten koste gaan van de gewenste openheid ten opzichte van de tekst. In de praktijk krijgt die openheid gestalte in het teamwork: men moet open staan voor andere opvattingen en voor kritiek op het eigen werk. Dat houdt ook in, zoals nu vervolgens wordt geformuleerd, dat men open staat voor de inbreng vanuit andere disciplines.

De vertalers en de disciplines

Voor het vertalen is uiteraard goede kennis van de gevende en de ontvangende taal noodzakelijk. Voor een juiste en systematische omgang met die kennis in de vertaalwerk is bekendheid nodig met gebieden van de algemene taalwetenschap, literatuurwetenschap en tekstwetenschap. Ook de vertaalwetenschap zal een belangrijke bijdrage leveren. Aangezien slechts weinigen deze verschillende

¹⁰⁴ Zie P.J. Thuesen, *In Discordance with the Scriptures*, New York 1999, 152-153. Hij noemt als voorbeeld *The New Testament and Psalms: An Inclusive Version* (1995), waarin o.a. het woord ‘kingdom’ vervangen is door ‘dominion’ en de aanduiding ‘Father’ voor God door ‘Father-Mother’. Zie ook H. Köhler, ‘Bibel in gerechter Sprache’, *Bibel und Liturgie* 75 (2002), 238-243, die o.a. een vertaling van Jesaja 42:1-9 geeft waarbij de Knecht als vrouw wordt weergegeven.

kennisgebieden tegelijk beheersen, zal er in een team van neerlandici, hebraïci en graeci gewerkt moeten worden.

2.3.4 Afspraken

Exegese

Over de te gebruiken commentaren en andere hulpmiddelen moeten in overleg met de vertalers afspraken worden gemaakt, uitgaande van de veronderstelling dat er op het punt van de voor het vertaalwerk noodzakelijke exegese een zekere mate van overeenstemming bestaat tussen geleerden van diverse confessie. Bij die exegese en bij de vertaling dienen zeker ook de vroege vertalingen, met name de Septuaginta, betrokken te worden.

Een nieuwe bijbelvertaling zal aan de ene kant op grond van de laatste wetenschappelijke inzichten worden gemaakt, maar is aan de andere kant niet een geschikte plaats om nieuwe vondsten te presenteren. Dat laatste zou op zijn minst om toelichting via kanttekeningen vragen. Zoals in een volgend principe nog zal worden geformuleerd zijn de voetnoten in de NBV daar niet voor bedoeld. Het ligt dus voor de hand dat men wat betreft de exegese wil aansluiten bij wat datgene waarover heden ten dage ‘een zekere mate van overeenstemming bestaat tussen geleerden van diverse confessie’. In de ‘Guidelines’, die ook op dit punt de basis zijn voor de formulering, staat het nog positiever: ‘In view of the growing agreement between scholars of different Christian constituencies a common exegetical base should be established by the adoption of mutually acceptable commentaries and scholarly works’.¹⁰⁵ Bij de vertaalprincipes voor de NBV is men iets voorzichtiger en sluit men Joodse geleerden niet uit. Bezieet men het terrein van de moderne exegese van de Bijbel, dan is ook deze aangepaste versie wel erg optimistisch te noemen. De tegenstellingen bij tal van kwesties zijn groot en vaak nauwelijks overbrugbaar. Het is onvermijdelijk dat de vertalers hierin bepaalde keuzes zullen moeten maken en dus ook op kritiek moeten rekenen.

Conjecturen

Met grote terughoudendheid zal van conjecturen gebruik worden gemaakt. Als regel geldt dat de vertaling op dit punt geen noviteiten brengt.

Al eerder, bij de keuze voor bepaalde tekstitgaven, werd opgemerkt dat men bij de NBV op het terrein van de tekstkritiek een conservatief standpunt inneemt. Weliswaar werd aan het slot van de paragraaf over de exegese nog wel genoemd dat men ook de oude Griekse vertaling, de Septuaginta, serieus wil nemen. Dat houdt echter niet in dat men, zoals sommige geleerden doen, mede op grond van de Septuaginta oudere tekstvormen van het Oude Testament probeert te reconstrueren.

Participantenaanbod

Voor het begrijpen van een tekst is het een eerste voorwaarde dat er duidelijkheid is over de sprekers en de toegesprokenen, de zogeheten participanten, evenals over de tijden en verbanden. Zonder helderheid op dit niveau functioneert een tekst niet. Het is daarom noodzakelijk het participantenaanbod te harmoniseren.

¹⁰⁵ *Guidelines*, 7.

Deze uitspraak is een goede illustratie bij wat hierboven al werd opgemerkt over vertaling en exegese. Wanneer men kiest voor een vertaling in goed Nederlands en wil dat de tekst voor de hoorder goed te volgen is, dan is het onvermijdbaar dat de vertaler duidelijkheid verschaft over wat er precies staat en daarbij in de vertaling soms expliciet moet maken wat in de brontekst aanwezig is.

Citaten

Wanneer in een tekst een citaat voorkomt dat (vrijwel) letterlijk is, zal dat in de vertaling zoveel mogelijk tot uitdrukking moeten worden gebracht.

De citerende tekst moet altijd voorrang hebben bij de bepaling van de betekenis van het citaat.

Hier geldt het principe dat de context bepalend is voor de vertaling van de onderdelen van de tekst. Dit heeft bijvoorbeeld consequenties voor de manier waarop in Matteüs 1:27 het citaat uit Jesaja 7:14 ('Zie de jonge vrouw / maagd zal zwanger worden ...') vertaald wordt. Bij Matteüs staat dit vers in verband met de verkondiging van de maagdelijke geboorte van Jezus. Bij Jesaja gaat het niet zozeer om de geboorte als wel om de naam en de toekomst van het kind.

Godsnaam

Over de weergave van de Godsnamen zal het advies ingewonnen worden van een speciaal hiertoe te benoemen commissie. De precieze opdracht aan deze commissie zal door het coördinatieteam in overleg met de begeleidingscommissie worden geformuleerd. De commissie functioneert als een subcommissie van de begeleidingscommissie, die dan ook voor de samenstelling van deze commissie zorgdraagt.

Eigennamen

Als leidraad kan de lijst van eigennamen, uitgegeven door KBS en NBG, fungeren. Op een aantal punten heeft deze lijst bijstelling.

Lijsten van realia

Voor een aantal categorieën, zoals maten en gewichten, is een lijst met afspraken nodig, die in overleg met de vertalers opgesteld moet worden. Hierbij dient rekening gehouden te worden met het hierboven vermelde over transculturatie.

Perikoopopschriften, aantekeningen en verwijzingen

Een op de tekst berustende indeling en tevens voor de lezer verhelderende perikoopopschriften, 'kopjes', zijn gewenst. De indeling zal op de structuur van de tekst moeten berusten. De opschriften zouden terughoudend moeten zijn en het best in de marge geplaatst kunnen worden.

Aantekeningen zullen op de vertaling als vertaling betrekking moeten hebben. Belangrijke afwijkende tekstoverleveringen, relevante alternatieve vertalingen,

aanduiding van een woordspel, de verklaring van een eigennaam kunnen voor de lezer van belang zijn.

Verwijzingen naar andere bijbelplaatsen zullen niet mogen ontbreken: parallelle plaatsen, citaten, toespelingen en dergelijke zullen vermeld moeten worden.

Aantekeningen zijn binnen de protestantse bijbelgenootschappen lange tijd een gevoelig punt geweest. De meeste stemden in met het aan het begin van de negentiende eeuw geformuleerde uitgangspunt van de invloedrijke British and Foreign Bible Society: de Bijbel diende te worden vertaald en uitgegeven ‘without note or comment’. De Bijbel moest voor zichzelf kunnen spreken. In de Rooms-katholieke kerk, waar men andere opvattingen had over de relatie tussen Bijbel en de uitleg daarvan binnen de kerkelijke traditie, was men juist gewend aan bijbelvertalingen met verklarende aantekeningen.¹⁰⁶ Zo waren dan ook de Petrus Canisiusvertaling en de WV ruim van aantekeningen voorzien. In orthodox-protestants kringen hebben de kanttekeningen van de zeventiende-eeuwse SV een hoge status. Het NBG kwam er pas in de jaren '70 van de vorige eeuw toe om bijbelvertalingen met aantekeningen uit te geven.¹⁰⁷ Het is in dit verband belangrijk om op te merken dat het gebruik van aantekeningen invloed heeft op de vertaling zelf. Het maakt verschil of men bij het vertalen rekening kan houden met de mogelijkheid om een en ander uit te leggen of om aan te geven dat een bepaald woord of een bepaalde passage ook op een andere manier vertaald kan worden. Een vertaler kan vrijer vertalen wanneer er daarnaast gewezen kan worden op een meer letterlijke weergave of kiezen voor een op het eerste gezicht moeilijk te begrijpen weergave, wanneer deze in de kantlijn wordt uitgelegd.¹⁰⁸ Zover wil men bij de NBV echter niet gaan. De aantekeningen moeten beperkt blijven tot strikt vertaaltechnische zaken. Van uitleg is geen sprake. De vertalers van de NBV staan voor de uitdaging om alle informatie in de tekst zelf te verwerken: ‘Alle problemen die de vertalers bij het vertalen tegenkomen, worden in de vertaling zelf opgelost’.¹⁰⁹ Dat is een principiële keuze. De NBV is in de eerste plaats bedoeld om te worden voorgelezen in de liturgie. Het mag dus niet zo zijn dat er een te groot verschil ontstaat tussen wat een lezer te zien en de luisteraar te horen krijgt.

2.3.5 Een standpuntbepaling

Ten aanzien van vier onderwerpen, waarover onder bijbelvertalers verschil van mening bestaat, wordt aan het slot van de vertaalprincipes nog een standpunt ingenomen.

Poëtische teksten

Wat men poëzie noemt en wat niet, alsmede het effect dat men bereiken wil, worden bepaald door tijd en plaats van ontstaan. De uitlating ‘poëzie moet poëtisch vertaald worden’ kan allicht het misverstand wekken dat met het woord poëtisch in elke tijd hetzelfde wordt aangeduid. Het is dan ook allereerst zaak, de aard en de functie te

¹⁰⁶ Zie hierover R.W.F. Wootton, in: *Theologische Realenzyklopädie*, 6, Berlin 1980, 307-308.

¹⁰⁷ Vanaf het begin gold voor het NBG de regel dat men bijbels zou verspreiden en uitgeven ‘zonder aantekening of uitlegging’. Pas in 1978 werd deze zinsnede uit het reglement gewijzigd in ‘... slechts van die aantekeningen voorzien, welke voor het bestaan van de tekst door het algemeen bestuur noodzakelijk geacht worden’. Zie hierover A.J. van den Berg, *MAW* 20/4 (2001), 11. Zie naar aanleiding van de verschijning van de GNB met aantekeningen J. van Dorp, *Helder en betrouwbaar: de Groot Nieuws Bijbel*, Haarlem 1999.

¹⁰⁸ L. de Vries spreekt bij de SV van ‘een magistraal combineren van tekst en kanttekeningen, met een letterlijke versie in de kanttekeningen waar de tekst vrij was vertaald of, veel vaker, een vrije vertaling in de marge waar de tekst een letterlijke maar duistere vertaling bood’; in: *Naar een nieuwe kerkbijbel*, 41.

¹⁰⁹ *WIU*, 1, 226.

analyseren van de poëtische procédés die zijn toegepast. Vervolgens moet worden nagegaan hoe deze vormen het best in het Nederlands kunnen worden weergegeven.

Vergelijkt men SV, NBG 1951 en WV, dan valt op dat in toenemende mate bepaalde passages als poëzie zijn weergegeven, namelijk niet in doorlopende tekst maar in versregels. Het onderscheid tussen proza en poëzie is in de Bijbel niet altijd duidelijk aan te geven. De brontekst bevat wat dit betreft weinig formeel eenduidige aanwijzingen. Het is dus (opnieuw) een kwestie van interpretatie. Er bestaat verschil van mening tussen de geleerden over de kenmerken van de bijbelse poëzie. Het standpunt dat men hierbij in neemt is vervolgens weer bepalend voor welke teksten men opvat als poëzie en als zodanig vertaalt.¹¹⁰ Hetgeen hierover gezegd wordt in bovenstaande tekst over poëtische teksten is niet meer dan een aanduiding van het probleem. Net als bij een aantal andere zaken, zoals bijvoorbeeld de Godsnaam, wordt de beslissing en de uitwerking vooruit geschoven. De vertaalpraktijk zal het leren.

Meerduidigheid

Het is van belang een onderscheid te maken tussen onbedoelde en bedoelde meerduidigheid.

De onbedoelde of potentiële meerduidigheid wordt opgelost door de context of door de buitentalgte situatie. Bij opzettelijke meerduidigheid blijft deze meerduidigheid binnen de context bestaan en heeft een doel (het oproepen van meerdere associaties tegelijk bijvoorbeeld). Alleen in dit laatste geval moet gestreefd worden naar het handhaven van meerduidigheid.

Meerduidigheid moet niet verward worden met ambivalentie. Bij ambivalentie gaat het om tekstsituaties waarin er niet de nodige informatie verschaft wordt om voor een van de mogelijke betekenissen te kiezen, hetzij doordat de context niet duidelijk genoeg is, hetzij doordat onze kennis van de vreemde taal tekortschiet of door slechte overlevering van de tekst.

Er is dan dus geen sprake van meerduidigheid, maar van onduidelijkheid. In zo'n geval moet een keuze worden gemaakt. In een aantekening kan op de alternatieve vertaling gewezen worden. De vermeende meerduidigheid gaan vertalen zou de verlegenheid van de vertalers tot diepzinnigheid voor de lezer verheffen.

Ook hier wordt duidelijk dat de gewenste vertaling niet zonder voorafgaande uitleg van de tekst kan. Het subtiele verschil tussen ambivalentie, onbedoelde en bedoelde meerduidigheid is niet altijd eenvoudig en ondubbelzinnig waarneembaar. Men neemt hier ook stelling tegen een vertaalopvatting die dit probleem onopgelost op het bord van de lezer wil leggen.

Vorm en inhoud

Het woord 'vorm' blijkt in het gebruik een veelheid van begrippen te dekken, zoals genre, stijlfiguren, syntaxis, structuur van een tekst. Het mag duidelijk zijn dat deze

¹¹⁰ Zie over deze problematiek J. Fokkelman, *Dichtkunst in de Bijbel. Een handleiding bij literair lezen*, Zoetermeer 2000; samengevat in zijn 'Inleiding tot de bijbelse poëzie', in: J. Fokkelman, W. Weren (red.), *De Bijbel literair*, Zoetermeer 2003, 35-48. Zie voor de opvatting dat veel bijbelteksten gezien moeten worden als 'poëtisch proza' J.C. de Moor, W.G.E. Watson (eds.), *Verse in Ancient Near Eastern Prose* (AOAT 42), Neukirchen-Vluyn 1993. Deze term wordt ook gebruikt in *WIU*, 3, 31-32, voor enkele passage in het boek Ruth. Dit heeft consequenties voor het taalgebruik, maar het wordt niet duidelijk gemaakt door de tekst stichisch te zetten.

noties zich niet allemaal op dezelfde manier tot de inhoud verhouden. De stelling dat vorm en inhoud één zijn gaat dus in zijn algemeenheid niet op. Zo staan stijlfiguren het dichtst bij de inhoud. Syntaxis is daarentegen de manier waarop de taal gestructureerd is en kan per definitie niet vertaald worden of, anders gezegd, kan alleen maar in de syntaxis van de ontvangende taal worden overgezet. Afwijkingen van de gebruikelijke syntaxis zijn weer stijlfiguren en deze dienen — naar hun functie — weer wel te worden vertaald. Het genre geeft het kader aan waarin een tekst staat en bepaalt de toon van de tekst in zijn algemeenheid. De structuur van de tekst dient de helderheid. Beide beïnvloeden de inhoud slechts indirect.

Reminiscenties

Wanneer in een tekst een toespeling wordt gemaakt op een andere tekst met de bedoeling de lezer aan die tekst te herinneren, zal dat in de vertaling zoveel mogelijk tot uitdrukking moeten worden gebracht. Doelmatig gebruikte computerprogramma's kunnen bij het opsporen van gelijkkluidende woordgroepen goede hulp bieden. Zorgvuldig zal bij ieder geval nagegaan moeten worden of er van een toespeling sprake is. Niet elke overeenkomst in woordgebruik wijst immers op bewuste verbandlegging tussen teksten. Evenmin is alles wat lezers aan associaties meebrengen of exegeten menen te ontdekken, als reminiscentie bedoeld. Ook wanneer er duidelijk van een toespeling sprake is, zal het niet altijd mogelijk zijn die werkelijk in de vertaling te laten meeklinken. Vaak zal met een tekstverwijzing moeten worden volstaan. Steeds zal bedacht moeten worden dat de citerende tekst voorrang moet hebben bij het bepalen van de betekenis.

Deze opmerkingen hebben te maken met wat eerder is gezegd over de (beperkte) concordantie. Ze moeten gezien worden tegen de achtergrond van de discussie die gevoerd wordt met onder anderen leden van de 'Amsterdamse school' over het belang van kernwoorden bij de uitleg van bijbelteksten. In dit geval gaat het om associaties via woordherhaling in een wijde context. In sommige vertalingen wordt daartoe de mogelijkheid geboden door consequent elk woord met steeds eenzelfde woord of een afleiding van dat woord te vertalen. Bij de NBV gaat men uit van het standpunt dat onmiskenbaar duidelijk moet zijn dat die associatie ook zo is bedoeld door de schrijver. Dan nog kan het vanwege het principe om te vertalen in goed Nederlands voorkomen dat men kiest voor een andere weergave. Dit tekent wel het dilemma waarvoor de vertaler kan komen te staan. Enerzijds is het de bedoeling dat alle noties uit de brontekst in de vertaling – voorleesbaar – weergegeven moeten worden, anderzijds laat het uitgangspunt van een vertaling in goed Nederlands dat niet altijd toe.

2.4 De praktijk

Ondanks het feit dat alle afspraken gemaakt en alle mensen gereed leken te zijn, kwam het eigenlijke vertaalwerk aanvankelijk niet goed op gang. Uit de verslagen van de seminars en de diverse commissies valt af te leiden dat het in de praktijk niet eenvoudig was om helder te krijgen wat voor vertaling er nu precies moest komen en met welke methode men dit zou kunnen bereiken. Wellicht waren de vastgestelde vertaalprincipes wel te mooi om waar te zijn. In zekere zin ging het hier immers ook om een diplomatiek stuk dat mede bepaald werd door de wens om een zo breed mogelijke instemming voor een nieuwe bijbelvertaling te krijgen. De uitwerking van deze principes naar concrete vertaalregels bleek minder eenvoudig

te zijn dan men aanvankelijk dacht. Op de eerste vergadering in februari 1993 van het team dat zich bezig hield met de voorbereiding van het project had men slechts rekening gehouden met enig ‘tempoverschil’ in het eerste jaar. Wanneer de eerste kinderziektes er uit zouden zijn zou men geconcentreerd doorwerkend de publicatie in 2000 wel kunnen halen. Al snel werd duidelijk dat dit te optimistisch was gedacht. Dat had ook te maken met de medewerkers. Aan hun competentie hoeft, zeker ook gezien de zorgvuldige selectieprocedure, niet te worden getwijfeld. Zij bleken echter tijd nodig te hebben om zich als team de vertaalprincipes eigen te maken. Dat gebeurde met name in het overleg binnen het vertaalteam over het karakter van de nieuwe vertaling en over de vertaalmethode. In een aantal opzichten was dit een herhaling van de discussies die in de aanloop naar het besluit in 1993 tot een nieuwe bijbelvertaling waren gevoerd. Alleen gebeurde het nu door mensen die niet oordelen over andermans werk, maar die de druk voelen van het in praktijk brengen van de uitgesproken principes. Dat maakt een groot verschil. Opnieuw werden de verschillende manieren van vertalen naast elkaar gezet. Nu werden ze niet alleen verbonden met bepaalde bestaande vertalingen, maar gedefinieerd in termen uit de vertaalwetenschap. Nog belangrijker is dat men nu niet slechts andere vertalingen beoordeelde, maar dat de vertalers steeds meer gingen spreken vanuit de eigen ervaring als vertaler en reviewer. Men onderscheidde drie methoden: brontaalgericht, doelcultuurgericht en doeltaalgericht/brontekstgetrouw. Dat komt in grote lijnen overeen met wat eerder werd aangeduid als formeel-equivalent (zoals in de SV en de NBG 1951), dynamisch-equivalent (zoals in de GNB) en functioneel-equivalent (zoals in de WV). Het is dan ook niet verrassend dat men koos voor de derde methode. De grote winst die in de via proefvertalingen gevoerde, technische diepgaande discussie werd behaald, was dat er voor de vertalers toepasbare aanwijzingen uit naar voren kwamen.

2.4.1 Brontekstgetrouw en doeltaalgericht

In de zomer van 1994 kwam de binnen het project ingestelde ‘commissie karakter NBV’ met haar eindrapport: ‘Doeltaalgericht en brontekstgetrouw: de vertaalmethode voor de NBV’. Voor het eerst worden hier de termen gebruikt die in het vervolg in de publiciteit over de NBV steeds zouden worden aangehaald ter aanduiding van de gebruikte methode, zij het in de omgekeerde, meer logische volgorde: brontekstgetrouw en doeltaalgericht. Men kan dit vergelijken met de manier waarop de vertalers van de New Revised Standard Version (1990) de bijbeltekst wilden vertalen: ‘as literal as possible, as free as necessary’.¹¹¹ Deze slogans lijken op het eerste gezicht meer op een korte omschrijving van het probleem dan op een heldere en overtuigende aanduiding van de manier waarop men het denkt aan te pakken. Het gaat immers juist om de mate van vrijheid. Door onderscheid te maken tussen (bron)tekst en (doel)taal wordt echter wel degelijk iets duidelijk gemaakt over de te volgen vertaalstrategie. Een taal is iets algemeen dat beschreven en vastgelegd kan worden in woordenboek en grammatica. Een tekst is iets bijzonders dat met die taal gemaakt wordt. De kunst van het vertalen is het om het bijzondere van een bepaalde tekst over te brengen in een andere taal. Daarbij moeten de kenmerken van de tekst onderscheiden worden van de kenmerken van de taal: ‘Een kenmerk dat functioneel is in de tekst, moet in de vertaling worden verdisconteerd; een kenmerk dat eigen is aan de brontaal, wordt niet in de vertaling opgenomen’.¹¹² Een simpel voorbeeld daarvan is de manier waarop iemands leeftijd wordt aangeduid. Wanneer men bijvoorbeeld in Genesis 12:4 de aanduiding van Abrams leeftijd woord voor woord vertaalt, dan staat er: ‘Abram, zoon van vijf jaren en zeventig jaar’. Het woord ‘zoon’ heeft in dit geval in het Hebreeuws duidelijk een andere functie dan in het Nederlands. Het is een in het Hebreeuws normale manier van spreken die door de normale manier van

¹¹¹ Zie Lewis, *The English Bible*, 379.

¹¹² *WIU*, 1, 217-218.

leeftijds aanduiding in het Nederlands vervangen kan worden: ‘Abram was vijfenzeventig jaar’.

Vaak is het onderscheid tussen tekst- en taalkenmerk niet zonder meer duidelijk. Het zal een steeds terugkerend punt van discussie worden tussen de vertalers en de revisoren. Ook in de reacties van buiten af op de gepubliceerde proefvertalingen komt het vaak aan de orde. Dat betreft bijvoorbeeld de manier waarop in Genesis 23:1 de leeftijd van Sara staat omschreven. De NB, die hier zoals gebruikelijk woordelijk de Hebreeuwse tekst volgt, heeft: ‘De levensdagen van Sara worden honderd jaar en twintig jaar en zeven jaren: dat zijn de jaren van het leven van Sara.’ In de NBV staat: ‘Sara leefde honderdzevenentwintig jaar.’ Daar is dus de omslachtige manier van omschrijven van leven en leeftijd als een taalkenmerk opgevat. Anderen zijn van mening dat hiermee een bewust door de verteller ingebracht tekstenmerk verloren gaat.¹¹³

Een vaak genoemd ander voorbeeld is de herhaling van het Hebreeuwse werkwoord voor ‘af dalen’ in Jona 1:3-5.¹¹⁴ In de brontekst wordt het gebruikt voor het ‘af dalen’ naar Jafo, in het schip en in het ruim van het schip. In de NBV wordt er echter (net als overigens in de NBG 1951 en in de WV) steeds een ander, in het Nederlands passender, werkwoord gebruikt (hier cursief weergegeven).

NB: Dan staat Jona op,
om naar Tarsjiesj te vluchten,
weg van het aanschijn van de ENE;
hij daalt af naar Jafo,
vindt een schip
dat in Tarsjiesj aan wil komen,
geeft de prijs die het vraagt
en daalt daarin af
om met hen in Tarsjiesj aan te komen,
weg van het aanschijn van de ENE.
De ENE heeft toen
een grote windvlaag naar de zee gesmeten,
en er geschiedt op zee een grote storm;
het schip dacht
dat het zou breken.
De zeelui worden bevreesd
en schreeuwen het uit, ieder tot zijn god;
ze smijten de spullen
die ze in het schip hebben
de zee in
om het daarvan lichter te maken;
Jona is intussen
afgedaald in de holtes onder het dek
en ligt daar als verdoofd.

¹¹³ Zie K.A. Deurloo, *ACEBT* 1 (1980), 26: ‘In het enigszins merkwaardige eerste vers van Genesis 23 laat de verteller ons struikelen over het volle leven van Sara’. N. ter Linden merkt in *Onze Taal* 73/10 (oktober 2004), 272 op over de weergave in de NBV: ‘Ze hebben het even voor ons opgeteld! Prachtige gedragen tekst vers voor vers naar de knoppen’.

¹¹⁴ Zie hierover *WIU*, 2, 381.

NBV: En Jona maakte zich gereed, maar vluchtte naar Tarsis, weg van de HEER. Hij *ging naar* Jafo en vond er een schip met bestemming Tarsis. Hij betaalde de overtocht en *ging aan boord* om mee te varen naar Tarsis, weg van de HEER.

Maar de HEER wierp een hevige storm op de zee, en de zee werd zo wild dat het schip dreigde te breken. De zeelieden werden bang, en ieder riep tot zijn eigen god om hulp. Ook gooiden ze, om het gevaar af te wenden, de lading in zee. Maar Jona *was* in het ruim van het schip *afgedaald*, was daar gaan liggen en in een diepe slaap gevallen.

De vertalers sluiten niet uit dat in de Hebreeuwse tekst bewust voor een herhaling van het werkwoord is gekozen, maar achten de aanwijzing daarvoor niet zo sterk dat ze het in de vertaling zouden moeten laten terugkomen. In het Hebreeuws is het woordgebruik niet bijzonder. Dat zou het, wanneer in alle gevallen met ‘afdalen’ vertaald wordt, in het Nederlands wel zijn. Drie maal ‘afdalen’ zou volgens de vertalers ‘een sterk exotiserende, minder natuurlijk vertaling’ opleveren.¹¹⁵

Met behulp van begrippen uit de (ver)taalwetenschap wordt in de nota ‘Doeltaalgericht en brontekstgetrouw’¹¹⁶ een poging gedaan om zicht te krijgen op datgene wat er nu precies gebeurt of zou moeten gebeuren bij het vertalen volgens de gekozen methode. Om te beginnen wordt er gewezen op het gewenste evenwicht tussen informatie en redundantie. Met dat laatste worden de gegevens in een tekst bedoeld die bekend en dus voorspelbaar zijn. Dat staat tegenover de informatie: de gegevens die onbekend of nieuw zijn. De leesbaarheid van een tekst wordt voor een groot deel bepaald door de verhouding tussen informatie en redundantie. Teveel redundantie maakt een tekst saai, te weinig maakt hem moeilijk toegankelijk. De vertaler staat voor de vraag hoe in de oorspronkelijke tekst de verhouding tussen informatie en redundantie was en hoe hij dat in de vertaling kan weergeven. In de nota wordt dat geïllustreerd aan de hand van verschillende vertalingen van Genesis 11. Hiervan wordt nu eerst een gedeelte uit de werkvertaling, die zo dicht mogelijk bij het Hebreeuws blijft geciteerd:

En het gebeurde dat de hele aarde één taal en één/dezelfde woorden had/was. En het gebeurde bij hun optrekken vanuit/naar het oosten dat zij vonden/aantroffen een vlakte in het land Sinear en zich daar vestigden. En zij zeiden de een tegen de ander: ‘Kom, laten wij tichels tichelen en ze branden tot het verbranden.’ En hun werd de tichel tot steen en het asfalt/pek/teer werd hun tot klei/leem. En zij zeiden: ‘Kom, laten wij voor ons bouwen een stad en een toren en zijn hoofd in de hemel, en laten wij voor ons maken een naam, opdat wij niet verstrooid raken over het oppervlak van heel de aarde.’

De vertaling volgens de ‘doelcultuurgerichte’ methode luidt als volgt:

Alle mensen op aarde gebruikten eens dezelfde taal en dezelfde woorden. Toen ze naar het westen trokken, kwamen ze bij een vlakte in Babylonië. Daar vestigden ze zich. Ze zeiden tegen elkaar: ‘Laten we stukken klei vormen en daarvan stenen bakken.’ Zo kregen ze bakstenen. Als specie gebruikten ze pek. Daarna zeiden ze: ‘Laten we een stad bouwen met een toren die tot in de hemel reikt. Daarmee laten we zien wat we waard zijn. Anders raken we verspreid over de hele aarde.’

¹¹⁵ WIJ, 2, 381. Zie voor de opvatting dat dit herhaalde werkwoord ‘afdalen’ van belang is voor de uitleg en terug zou moeten komen in de vertaling K.A. Deurloo, *Jona* (Verklaring van de Hebreeuwse Bijbel), Nijkerk 1995, 18-28.

¹¹⁶ Deze nota is opgenomen in het *Handboek voor de Nieuwe Bijbelvertaling*. Daaraan zijn de hier opgenomen citaten ontleend.

De zinnen zijn hier korter en ze zijn explicieter met elkaar verbonden. Ook wordt aan het begin al duidelijk gemaakt dat het hier om ‘alle mensen’ gaat, terwijl dat in de brontekst pas gaandeweg duidelijk wordt. De onbekende naam Sinear is vervangen door het bekendere Babylonië, de bouwactiviteit toegelicht en ook verduidelijkt wat bedoeld wordt met ‘zich een naam maken’. In de vertaling volgens de doeltaalgerichte en brontekstgetrouwe methode is er gestreefd naar een natuurlijk evenwicht tussen redundantie en informatie:

Ooit werd er op de hele aarde één enkele taal gesproken. Toen de mensen in oostelijke richting trokken, kwamen ze in Sinear bij een vlakte, en daar vestigden ze zich. Ze zeiden tegen elkaar: ‘Laten we van klei blokken vormen en die goed bakken in het vuur.’ De kleiblokken gebruikten ze als stenen, en aardpek als specie. Ze zeiden: ‘Laten we een stad bouwen met een toren die tot in de hemel reikt. Dat zal ons beroemd maken, en dan zullen we niet over de hele aarde verspreid raken.’

Het werk van de vertaler wordt beschreven als het toepassen van een aantal ‘vertaaltransformaties’¹¹⁷ zoals woordomzetting, grammaticale verandering, toevoeging, weglating, die leiden tot een ‘semantische herverdeling’ van de tekst. Zo kan in een situatie waarin de woorden niet één op één zijn overgezet de vertaler helder verantwoording afleggen over de manier waarop de brontekst en de vertaling met elkaar zijn verbonden. Een voorbeeld hiervan is Handelingen 2:5-6. In de werkvertaling (V1) luiden deze verzen als volgt:

Nu waren er in Jeruzalem Joden woonachtig, vrome mannen uit ieder volk van onder de hemel. Toen dat geluid ontstaan was, kwam de menigte samen en raakte verward, omdat ieder afzonderlijk hen hoorde spreken in zijn eigen taal.

Volgens de vertalers dreigt er een misverstand wanneer men hier letterlijk met ‘menigte’ vertaalt, omdat dit de mogelijkheid open laat dat niet alleen Joden, maar ook anderen te hoop liepen. Om het sterker aan het voorafgaande te binden hebben ze een grammaticale verandering toegepast: het zelfstandig naamwoord ‘menigte’ is vervangen door het werkwoord ‘samendrommen’. Hierdoor wordt onduidelijk wie met het volgende ‘hen’ bedoeld zijn. Vanwege het principe van de ‘harmonisatie van het participantenaanbod’ wordt door een toevoeging aan de tekst expliciet gemaakt wie hiermee zijn bedoeld:

In Jeruzalem woonden destijds vrome Joden, die afkomstig waren uit ieder volk op aarde. Toen het geluid weerklonk, dromden ze samen en ze raakten geheel in verwarring omdat ieder de apostelen en de andere leerlingen in zijn eigen taal hoorde spreken.

Een andere term die in de nota wordt geïntroduceerd is ‘interferentie’. Daarmee bedoelt men dat de brontaal doorschemert in de vertaling. Interferentie zou ingaan tegen de doelstelling om te komen tot een vertaling in natuurlijk, hedendaags Nederlands. Dit fenomeen, dat als vanzelfsprekend voortdurend aanwezig is bij vertalingen volgens de formeel-equivalente en idiolecte methode, vindt men soms ook nog in voorlopige versies van de NBV. Bijvoorbeeld in Ruth 1:22 in de V3:

Zo kwam zij terug, samen met haar schoondochter Ruth, de Moabitische, die *terugkeerde* uit Moab.

Dat is in de uiteindelijke versie verbeterd in:

¹¹⁷ WIU, 249-253; naar het voorbeeld van A. Langeveld, *Vertalen wat er staat*, Amsterdam ⁴1994.

Zo kwamen ze samen terug uit Moab, Noömi en haar schoondochter Ruth, de Moabitische.

En in Galaten 3:13 schemerde het Grieks nog door in de V3:

Christus heeft ons vrijgekocht van deze vloek door *een vloek* voor ons te worden.

In de NBV lezen we nu:

Maar Christus Jezus heeft ons vrijgekocht van deze vloek door voor ons te worden vervloekt.

Nu de vertaalmethode helderder en pragmatischer was geformuleerd, kon zij worden omgezet in vertaalregels. Deze geven aan hoe de vastgestelde tekstenmerken in de vertaling tot uitdrukking moeten worden gebracht. Tijdens het vertaalproces zouden de regels worden verfijnd en waar nodig bijgesteld.¹¹⁸ Gaandeweg bleek het ook nodig om duidelijk aan te geven hoe de verschillende regels zich tot elkaar verhouden: er werd een hiërarchie aangegeven.

Behalve deze vertaalregels waren er afspraken nodig op het gebied van de Nederlandse grammatica en woordenschat. Ook moest er duidelijkheid zijn over de spelling van namen. Een ingewikkelder kwestie betrof het gebruik van woorden of uitdrukkingen die traditioneel in bijbelvertalingen worden gebruikt en die in het dagelijks leven niet meer gebruikt worden of die een andere betekenis hebben gekregen. Is ook hier het criterium van natuurlijk Nederlands beslissend? Of moet er juist ook ruimte zijn voor invloed van de bijbelvertaling op het Nederlands? Per geval werd dit besproken. De uitkomst van deze en vele andere detailbesprekingen werden vastgelegd in het *Handboek voor de Nieuwe Bijbelvertaling*. Daarnaast kwam er ook een elektronische database waarin via trefwoorden en bijbelteksten kon worden opgezocht welke afspraken er in de loop der jaren zijn gemaakt.

2.4.2 Seksespecifiek vertalen en de vertaling van de Godsnaam

De kwestie van de vertaling in de NBV van de Godsnaam heeft veel, deels negatieve, publiciteit gekregen. De uiteindelijke keuze voor de vertaling met ‘HEER’ was voor velen teleurstellend en zou de indruk kunnen wekken dat er te weinig rekening gehouden werd met de problemen die vrouwen kunnen hebben met een dergelijke weergave. Daarmee dreigt een vertekend beeld van de NBV te ontstaan, want tegenover deze keuze betreffende de weergave van de Godsnaam staat het feit dat vanaf het begin de werkers aan de NBV overtuigd waren van de noodzaak om inclusief te vertalen. Vanwege de belangstelling voor dit onderwerp en omdat het een goed inzicht geeft in de manier van werken aan de NBV, zal het hier vrij uitgebreid worden besproken.

2.4.2.1 Seksespecifiek vertalen

‘Een inclusief aanbod inclusief vertalen’, zo luidt het vertaalprincipe. Zoals bij de bespreking daarvan (zie paragraaf 2.3.3) al werd opgemerkt, is dit wel aan grenzen gebonden. Men wil niet verder gaan dan de brontekst zelf toelaat. Het is niet de bedoeling om te verdoezelen dat de Bijbel kenmerken vertoont van de patriarchale cultuur waarin zij is ontstaan. Aan de andere kant mag dit door de vertaling niet versterkt worden. Een ‘inclusief aanbod’ moet ook

¹¹⁸ WIJ, 230-249.

inclusief worden vertaald. Dat betekent dat in de doeltaal soms explicieter dan in de brontekst moet worden aangegeven dat men bij de aangeduide personen ook aan vrouwen moet denken. Daarnaast moet men zich bewust zijn van het gevaar van seksespecifieke vertalingen. Juist bij vrijere, meer doeltaalgerichte vertalingen is er de kans dat de vertaler bepaalde stereotiepe, aan het mannelijke of vrouwelijke verbonden beelden in brengt. De vertalers werden in deze bij de les gehouden door twee op dit gebied deskundige en gedreven supervisoren: C. Vander Stichele¹¹⁹ en A. de Vries¹²⁰. Tijdens enkele seminars werd het onderwerp uitgebreid – mede onder hun leiding – aan de orde gesteld. Het resultaat daarvan is – zeker ook in vergelijking met andere vertalingen – duidelijk zichtbaar; daarvan getuigen de volgende voorbeelden¹²¹.

In Genesis 27 wordt verteld hoe Rebekka en Jakob het voor elkaar krijgen dat Isaak Jakob in plaats van Esau zegent. Het begint met een opdracht van Isaak aan Esau. In vers 5 wordt gemeld dat Rebekka daar kennis van nam. De manier waarop het Hebreeuwse woord dat doorgaans met ‘horen’ wordt vertaald in de verschillende vertalingen wordt weergegeven is veelzeggend:

NBG 1951: Rebekka had geluisterd
WV : Rebekka had staan luisteren
Het Boek: Rebekka had het gesprek afgeluisterd
NB: Rebekka is toehoorder
NBV: Rebekka had gehoord

In de weergave in Het Boek is de suggestie onmiskenbaar: Rebekka heeft zich misdragen door bewust de woorden op te vangen die niet voor haar waren bestemd. De NBG 1951 en de WV wijzen in diezelfde richting, temeer daar het werkwoord één vers verder wel met ‘horen’ is vertaald. De NBV vermijdt hier een mogelijke, niet in de tekst zelf aanwezige associatie van de vrouw met bedrieglijke manipulatie.

In Genesis 27:46 is in de WV een voorbeeld te vinden van een vertaling waardoor Rebekka zwakker lijkt dan de tekst zelf aangeeft.

NBG 1951: Voorts zeide Rebekka tot Isaak: Ik walg van mijn leven om die Hethitische vrouwen; indien Jakob zich nu ook zo’n Hethitische vrouw neemt uit de dochters des lands, waarvoor leef ik dan nog?
WV: Rebekka zei tegen Isaak: ‘Het leven valt mij zwaar met die Hethitische vrouwen. Als Jakob nu ook nog trouwt met een meisje van hier, met een Hethitische, dan heb ik helemaal geen leven meer.
NB: Tot Isaak zegt Rebekka:
ik kokhals van mijn leven
bij de verschijning van de dochters van Cheet:
als Jakob een vrouw gaat nemen

¹¹⁹ Zie o.a. C. Vander Stichele, ‘Zijn zusters niet langer broeders? Het wel en wee van inclusief vertalen,’ *MAW* 16/2 (1997), 19-24; ‘“Maar zij zei Hem en toen sprak Hij tot haar.” Man-vrouw stereotypen in enkele vertalingen van het Nieuwe Testament,’ in: W.H.M. Welzen e.a. (red.), *Exegeten aan het werk. Vertalen en interpreteren van de bijbel*, ‘s Hertogenbosch 1998, 137-148; ‘“Vader, Moeder, God mag weten...” Inclusief taalgebruik in bijbel en liturgie,’ *Eredienstvaardig* 18/1 (2002), 4-7.

¹²⁰ Zie o.a. A. de Vries, ‘Rebekka zei eens tot Isaak ... Man/vrouw stereotypen in vertalingen van het Oude Testament’, *Mara* 9/2 (1995), 14-15; ‘Scheef licht: Gender-stereotypen in vertalingen van Richteren 4’, *Filter* 3/1 (1996), 44-53; ‘Beyond Inclusive Language: Gender Stereotypes in Translations of the Old Testament’, *The Bible Translator* 49/1 (1998), 103-116; *Het kleine verschil. Man/vrouw stereotypen in enkele moderne Nederlandse vertalingen van het Oude Testament* (Kamper Studies), Kampen 1998.

¹²¹ Deze zijn wat betreft Genesis 27 en Ezechiël 16 ontleend aan De Vries, *Het kleine verschil*, zij het dat daarin de NBV en de NB nog niet ter sprake gebracht kon worden.

uit de dochters van Cheet,
zoals deze beiden,
uit de dochters van het land,
waarvoor leef ik dan?

NBV: Daarna zei Rebekka tegen Isaak: 'Ik kan die Hethitische vrouwen niet meer luchten of zien. Stel je voor dat Jakob ook trouwt met zo'n Hethitische, zo'n meisje van hier, wat heeft het leven mij dan nog te bieden?'

In de WV wordt Rebekka onnodig passief voorgesteld. Terwijl zij volgens de brontekst een oordeel over haar leven velt, is zij in de vertaling veel meer het slachtoffer van het leven dat iets met haar doet. Dat wordt versterkt in de volgende zin door het uitgebreide 'nu ook nog' in plaats van gewoon 'ook' en door de toevoeging van 'helemaal'. Het klinkt nu als een emotionele klacht, terwijl het in feite om een retorische vraag gaat die bedoeld is om de argumentatie kracht bij te zetten.

Een 'fraai' voorbeeld van seksespecifiek vertalen is de weergave van het Hebreeuwse werkwoord dat doorgaans met 'spreken' wordt vertaald in 1 Koningen 3:22. Het betreft een passage uit het verhaal van koning Salomo die rechtsprekt in de situatie waarbij twee vrouwen beweren de moeder van het levende en niet van het gestorven kind te zijn. Nadat ze hun standpunt hebben verwoord, blijven ze 'spreken':

SV: Alzo spraken zij voor het aangezicht des konings.

NBG 1951: Zo krakeelden zij in tegenwoordigheid van de koning.

WV: Zo bleven ze maar kijken in het bijzijn van de koning.

NB: Zo spreken ze tegen elkaar voor het aanschijn van de koning.

NBV: Zo bepleitten ze ieder hun zaak bij de koning.

De weergave met 'kijken' in de WV is wel erg stereotiep en zegt meer over hoe vertalers denken over ruziënde vrouwen dan over het in het Hebreeuws gebruikte werkwoord. De NBV lijkt van de weeromstuit met 'bepleiten' al te gewichtig. In de brontekst worden twee woorden voor 'zeggen/spreken' gebruikt. Het eerste dient zoals gebruikelijk vooral als inleiding op de directe rede. Het gaat hier om het tweede werkwoord. Wanneer dat naast het eerste gebruikt wordt, dan duidt het doorgaans op het praten in het algemeen.¹²² Er is geen reden om hiervan in deze tekst af te wijken.¹²³

In bijbelvertalingen is soms een tendens waarneembaar om passages waarin actief seksueel gedrag van vrouwen wordt beschreven verhullend weer te geven. Men kan vermoeden dat daarachter het stereotype schuil gaat van de vrouw als bescheiden en onderdanig aan (de seksuele wensen van) de man. Hoe dan ook, in Ezechiël 16 met zijn expliciete beschrijving van vrouwelijk seksuele uitspattingen lijken sommige vertalingen terughoudender dan de brontekst. Een voorbeeld daarvan is te vinden bij vers 25. Daar wordt de vrouw verweten dat zij 'haar benen spreidde voor ieder die voorbijging'.

NB: en spreidde je benen voor elke voorbijganger,-
een vermenigvuldiging van hoererij door jou!

¹²² Zie hierover W.H. Schmidt, in: *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*, II, Stuttgart 1977, 105-107.

¹²³ M.J. Mulder vertaalt met 'Zo waren ze voor het aangezicht van de koning aan 't praten' en merkt bij dit vers op dat het de nadruk legt op 'het eindeloze welles-nietes-spelletje voor de koning'; *Koningen*, I (COT), Kampen 1987, 136. In de postuum verschenen Engelse vertaling van zijn commentaar wordt is deze passage weergegeven met 'And so they wrangled before the king' (*1 Kings*, vol. 1[HCOT], Leuven 1998, 153). Deze vertaling komt dicht in de buurt van de tendentieuze sekse-specifieke weergave in de WV en moet opgevat worden als een foute vertaling van de vertaling (!).

NBG 1951: u aan iedere voorbijganger schaamteloos aangeboden en veel ontucht gepleegd.

De vertalers van de NBG 1951 schaamden zich blijkbaar voor de brontekst. De WV durft hier de letterlijke vertaling aan en gaat in het vervolg nog verder:

en spreidde uw benen voor elke voorbijganger en uw geilheid was onverzadigbaar.

Ook in de NBV deinken de vertalers niet terug voor de realistische weergave van dit beeld. Aan de andere kant gaat men in het tweede deel minder ver dan de WV:

Je spreidde je benen voor elke voorbijganger, steeds weer pleegde je overspel.

Hetzelfde patroon zien we in het volgende vers, waarin ook onomwonden de mannelijke seksualiteit ter sprake wordt gebracht.

NBG 1951: Ook hebt gij ontucht gepleegd met de Egyptenaren, uw wellustige naburen

WV: U pleegde ontucht met de Egyptenaren, uw burenen met hun grote lid

NB: Je hoereerde richting zonen van Egypte, je burenen

zo grootgeschapen van vlees ...

NBV: Je hebt me bedrogen met je buurvolk, met de zwaargeschapen Egyptenaren

Opmerkelijk zijn hier de puntjes in de NB, die er extra de aandacht op vestigen dat hier wel erg grove taal is gebezigd.

In de weergave Ezechiël 16:36 waren in eerste instantie de rollen wat betreft de vrijmoedigheid in de weergave van de expliciete tekst omgekeerd: de NBV ging verder dan de WV:

NBG 1951: Zo zegt de Here HERE: Omdat uw eer prijsgegeven en uw schaamte ontbloot werd bij uw ontucht met uw minnaars en met al uw gruwelijke afgoden, en om het bloed uwer zonen die gij hun gegeven hebt

WV: zo spreekt de Heer GOD: Omdat u in uw buitensporige ontucht u zo hebt laten gaan en in uw schaamteloosheid uw naaktheid ontbloot hebt voor uw minnaars en omdat u aan uw afschuwelijke afgoden het bloed van uw zonen geofferd hebt

NB: Zo heeft gezegd

mijn Heer, de ENE:

omdat je bronst is ontbloot

en je naaktheid onthuld

in je hoererij naar je minnaar,-

en om al die keutelgoden van je gruweldaden

en het bloed van je zonen

dat je aan hen hebt gegeven

NBV V5: Dit zegt God, de HEER: Omdat je naakt was en nat en geil toen je mij met je minnaars bedroog, en omdat je voor je gruwelijke afgoden het bloed van je kinderen hebt vergoten

In de begeleidingscommissie is naar aanleiding van opmerkingen door supervisoren bij deze tekst gediscussieerd over seksueel expliciete termen in Ezechiël 16 en 23. Men besloot om het begin van het Godswoord te wijzigen in: 'Omdat je naakt was en nat van begeerte'. Dat gebeurde volgens het verslag 'met het oog op de receptie'. Blijkbaar was men van mening dat de tekst anders als te aanstootgevend ervaren zou worden. Ook in de vertaling van Genesis

18:11-12 lijkt de NBV enigszins preuts te zijn.¹²⁴ In ieder geval is de vertaling betreffende de menstruatie en de seksualiteit van een oudere vrouw verhullend te noemen, terwijl de vertalers in hun toelichting nog wel opmerken dat de achterliggende gedachte is dat een vrouw een orgasme moet hebben wil zij echt zwanger worden.

NBV: Nu waren Abraham en zij op hoge leeftijd gekomen en de jaren dat een vrouw vruchtbaar is, lagen al ver achter haar. Daarom lachte ze in zichzelf. Zou de liefde voor mij dan nog weggelegd zijn? dacht ze. Ik ben immers verwelkt, en ook mijn man is al oud.

NBG 1951: Abraham nu en Sara waren oud en hoogbejaard; het ging Sara niet meer naar de wijze der vrouwen. Dus lachte Sara in zichzelf, denkende: Zal ik wellust hebben, nadat ik vervallen ben, terwijl mijn heer oud is?

Een voorbeeld van hoe in sommige vertalingen aan de vrouw het initiatief op het terrein van de seksualiteit ontnomen wordt is te vinden in de weergaven van Ezechiël 16:32.

NBG 1951: Zo'n overspelige vrouw, die vreemden aanhaalt, terwijl zij gehuwd is!

WV: U, overspelige vrouw, die zich aan vreemden geeft in plaats van aan haar eigen man!

NB: de vrouw die echtbreekt,-
neemt in plaats van haar man
vreemden

NBV: Je pleegde overspel en ontving vreemde mannen, terwijl je getrouwd was.

In het Hebreeuws staat hier het werkwoord dat in de meeste gevallen met 'nemen' wordt vertaald. Zo gebeurt dat ook in de SV en daarmee blijft in de vertaling behouden dat de handeling van de vrouw uit gaat. Voor een vertaling in hedendaags Nederlands is echter een ander woord nodig. In de NBG 1951 en de WV wordt bij de toegepaste transformatie de rol van de vrouw afgezwakt. De NBV handhaaft in haar weergave het initiatief zoals de vrouw dat volgens de brontekst heeft.

Ook uit de vertaling van het Nieuwe Testament zijn voorbeelden te noemen die aangeven dat de vertalers van de NBV waar mogelijk inclusief en niet sekse-specifiek hebben willen vertalen. In een seminar in 1997 over dit onderwerp wees Vander Stichele op het feit dat in de voorlopige versie van Handelingen 16:14 de verwijzing naar het vrouwelijke was weggefallen:

Een van onze toehoorders was een vrouw uit Tyatira.

Beter zou het zijn om hier, net als in de NBG 1951, te vertalen met 'een zekere vrouw hoorde'. Uiteindelijk is het geworden: 'toehoorders'.

Een andere kwestie wees Vander Stichele aan in Handelingen 16:33. Daar staat in de voorlopige versie:

Meteen daarna werden hij en zijn huisgezin gedoopt.

Elders in dit hoofdstuk is steeds sprake van 'huisgenoten'. Het woord 'gezin' is beladen door bepaalde ideeën over de rolverdeling van mannen en vrouwen. Daarom kan het hier

¹²⁴ Zier hierover K.A.D. Smelik, 'Idiolect, concordant of doeltaalgericht? Bijbelvertalen in het jaar 2004', in: *De Naardense Bijbel*, Vught 2004, 1632-1642; hiervan p. 1640.

ongewenste associaties oproepen. In de definitieve versie is daarom ook hier vertaald met ‘huisgenoten’.

Een bekend voorbeeld van miskenning van vrouwen in sommige oudere vertalingen is te vinden in Romeinen 16:7.¹²⁵ De tweede persoon van de hier genoemden is hoogstwaarschijnlijk een vrouw, omdat een vrouwennaam Junia heel gebruikelijk was. De op grond van het Grieks ook mogelijke mannennaam Junias komt elders nergens voor. Toch werd die gebruikt in de SV en de NBG 1951:

SV: Groet Andronikus en Junias, mijn magen, en mijn medegevangenen, welke vermaard zijn onder de apostelen

NBG 1951: Groet Andronikus en Junias, mijn stamgenoten en medegevangenen, mannen onder de apostelen in aanzien

WV: Groet Andronikus en Junia, mijn landgenoten en medegevangenen, mensen van aanzien onder de apostelen

NB: Groet Andronikus en Junia,
mijn verwanten en medegevangenen,
die veelbetekenend zijn
onder de apostelen

NBV: Groet Andronikus en Junia, mijn volksgenoten die met mij in de gevangenis hebben gezeten, die als apostelen veel aanzien genieten

In 1 Timoteüs 3:11 geeft de NBG 1951 door de toevoeging van het bezittelijk voornaamwoord ‘hun’ aan dat de genoemde vrouwen opgevat moeten worden als de echtgenotes van de eerder genoemde diakenen. Het is echter op grond van de brontekst ook mogelijk dat er sprake is van vrouwelijke diakenen. In de NBV wordt die mogelijkheid open gelaten.

NBG 1951: Evenzo moeten (hun) vrouwen zijn: waardig

NBV: Dit geldt ook voor de vrouwen: ook zij moeten zich waardig gedragen

Er wordt in de NBV ook meer recht gedaan aan de brontekst en aan de vrouwen bij de weergave van Efeziërs 5:22. Dat is de beruchte tekst waarin aan vrouwen wordt voorgehouden dat zij onderdanig moeten zijn aan hun man. In de NBG 1951 staat dit vers aan het begin van een gedeelte dat als opschrift heeft meegekregen ‘Het huwelijksleven’ en dat eindigt in vers 33 met de opmerking ‘de vrouw moet ontzag hebben voor haar man’. Binnen het geheel van deze brief kunnen deze verzen echter beter gezien worden als onderdeel van 5:21-6:9 als ‘sociaal-ethische regels voor groepen binnen een antieke huishouding’.¹²⁶ De grondregel staat in 5:21: ‘Aanvaard elkaars gezag uit eerbied voor Christus’. Ten onrechte is deze zin in de NBG 1951 verbonden met het voorafgaande via het woordje ‘en’, dat ontbreekt in de brontekst. Deze regel wordt in het vervolg uitgewerkt voor de verschillende relaties binnen de huishouding: vrouwen-mannen (5:22-33), kinderen-ouders (6:1-4) en slaven-heren (6:5-9). Het begint dus steeds met de partij waarvan het zeker in die tijd vanzelfsprekend was dat die onderdanig was aan de ander. Vervolgens worden echter ook steeds de rollen omgedraaid en wordt zo op verrassende wijze aangegeven wat het inhoudt dat men elkaar onderdanig moet zijn. Door de afbakening in de NBG 1951 en het toegevoegde opschrift lijkt hier iets van de oorspronkelijke zeggingskracht van de tekst verloren te gaan. In de WV en in de NBV is dit rechtgezet doordat daar de perikoop begint in 5:21. In de WV staat er als

¹²⁵ Zie over dit en de volgende voorbeelden A.G. Soeting, *Eredienst* 17/1 (1983), 14-15.

¹²⁶ G.H. van Kooten, in: J. Fokkelman, W. Weren (red.), *De Bijbel literair. Opbouw en gedachtegang van de bijbelse geschriften en hun onderlinge relaties*, Zoetermeer 2003, 634-635.

opschrift boven: ‘Huisregels’, in de NBV is het onderdeel van de perikoop 4:25-6:9, ‘Het nieuwe leven’. Let men op het gewraakte vers 5:22, dan valt op dat de NBV de vrouwen het meest in hun waarde laat.

NBG 1951: Vrouwen, weest aan uw man onderdanig als aan de HERE

WV: Vrouwen, schik u naar uw man als naar de Heer

NB (inclusief vers 21): u aan elkaar onderschikkend
in eerbied voor Christus,-

de vrouwen aan de mannen

met wie ze eigen zijn

als aan de Heer

NBV: Vrouwen, erken het gezag van uw man als dat van de HEER

Bij discussie over inclusief vertalen gaat het vaak over de weergave van woorden als ‘man’, ‘zoon’, ‘broeder’, ‘vaders’. De vertalers van de NBV hebben deze woorden niet – zoals dat wel gebeurt in sommige inclusieve bijbelvertalingen – zoveel mogelijk omgezet in ‘mens’, ‘zoon en dochter’, ‘broeder en zuster’ en ‘ouders’. Vanuit de context moest duidelijk zijn of inderdaad ook aan vrouwen gedacht kon zijn of dat het exclusief om mannen ging. Daarin blijkt verschil van opvatting mogelijk, zoals te zien is in de verschillende vertalingen van Psalm 133:1.

NBG 1951: Ziet, hoe goed en hoe liefelijk is het,

als broeders ook tezamen wonen.

WV: Wat is het toch goed, wat is het heerlijk,

om als broeders en zusters eendrachtig samen te wonen.

NB: Zie, hoe goed en hoe lieflijk,

als broeders ook zetelen in eendracht.

NBV: Hoe goed is het, hoe heerlijk

als broeders bijeen te wonen!

In de NBV zijn de vertalers er gezien het vervolg van de psalm van uitgegaan dat het hier uitsluitend om priesters gaat.¹²⁷

Wanneer Paulus zich tot zijn lezers richt, spreekt hij hen vaak aan met een woord dat letterlijk ‘broeders’ betekent, maar dat in het Grieks ook breder opgevat kan worden. Aangezien, zoals hierboven al bleek in het citaat uit de brief aan de Efeziërs, Paulus zich soms ook direct tot vrouwen wendt, is daarom in de NBV deze aanhef steeds vertaald met ‘broeders en zusters’. Om dezelfde reden is op een aantal plaatsen het woord ‘geliefden’ inclusief vertaald. Daarin gaat de NBV verder dan de WV. Zie bijvoorbeeld Filippenzen 2:12.

WV: Daarom, geliefden, omdat u altijd naar mij geluisterd hebt, niet alleen in mijn aanwezigheid

NBV: Geliefde broeders en zusters, u bent altijd gehoorzaam geweest toen ik bij u was.

Iets ingewikkelder ligt het met de vertaling van ‘vaderen’ in de zin van het voorgeslacht. Een aantal vertalers was van mening dat er niet inclusief vertaald zou moeten worden als er in de context alleen sprake is van mannen, zoals bijvoorbeeld in Genesis 48:15 (NBG 1951: ‘mijn vaderen Abraham en Isaak’) en Exodus 3:15 (NBG 1951: ‘de God uwer

¹²⁷ Zie C. Verheul, in: R. Buitenwerf e.a., *Lucht en leegte. Columns over De Nieuwe Bijbelvertaling*, Heerenveen 2004, 66.

vaderen, de God van Abraham, Isaak en Jakob'). In het enkelvoud kan dit moeilijk anders; zie bijvoorbeeld Jozua 7:17 ('de twee stammen die Jozef als voorvader hadden'). Uiteindelijk is er toch voor gekozen om bij het meervoud dit woord consequent met 'voorouders' te vertalen. Hier gaat de NBV opnieuw verder dan de WV, waarin steeds is vastgehouden aan de traditionele vertaling met '(voor)vaderen'. Dat zien we ook in Handelingen 15:10.

WV: Waarom wilt u dan nu God uitdagen om op de nek van de leerlingen een juk te leggen dat onze voorvaderen noch wijzelf konden dragen?

NBV: Waarom wilt u God dan trotseren door op de schouders van deze leerlingen een juk te leggen dat onze voorouders noch wijzelf konden dragen?

Een ander punt van discussie binnen het vertaalteam betrof de weergave van het werkwoord dat traditioneel met 'baren' wordt vertaald. Sommige Neerlandici hebben moeite met de term 'baren', omdat ze die ouderwets vinden. Ze geven de voorkeur aan de omschrijving 'ter wereld brengen' of 'een kind schenken'. Vanuit feministische hoek wordt erop gewezen dat het bij deze en verwante woorden gaat om een verwijzing naar een exclusieve vrouwenervaring die men niet zomaar weg mag vertalen.¹²⁸ De begeleidingscommissie besloot tot een afwisseling tussen 'baren' en 'ter wereld brengen', waarbij de eerste term gebruikt wordt in de constructie waarin ook de vader ter sprake gebracht wordt.¹²⁹ Uit onderstaande voorbeelden blijkt dat de NBV hierin consistent is dan de – eveneens variërende – WV (zoals verwacht mocht worden heeft de NB hier steeds vertaald met 'baren').

Genesis 4:1

NBG 1951: De mens nu had gemeenschap met Eva, zijn vrouw, en zij werd zwanger en baarde Kain

WV: De mens had gemeenschap met zijn vrouw Eva; zij werd zwanger en bracht Kaïn ter wereld

NBV: De mens, Adam, had gemeenschap met Eva, zijn vrouw, en zij werd zwanger en bracht Kaïn ter wereld.

Genesis 4:17

NBG 1951: En Kain had gemeenschap met zijn vrouw en zij werd zwanger en baarde Henoch

WV: Kaïn had gemeenschap met zijn vrouw; zij werd zwanger en baarde Henoch.

NBV: Kaïn had gemeenschap met zijn vrouw, en zij werd zwanger en bracht Henoch ter wereld.

Genesis 16:1

NBG 1951: Sarai nu, de vrouw van Abram, schonk hem geen kinderen

WV: Sarai, de vrouw van Abram, had hem geen kinderen geschonken.

NBV: Abrams vrouw Sarai baarde hem geen kinderen.

¹²⁸ De Vries, *Het kleine verschil*, 73.

¹²⁹ De uitzondering op deze regel is Ruth 4:12. In de eindredactie is het aanvankelijk voorgestelde 'Peres, de zoon die Tamar aan Juda geschonken heeft' niet vervangen door 'Peres, de zoon die Tamar aan Juda geboort heeft', maar door 'Peres, de zoon van Tamar en Juda'. Daardoor krijgt deze bijstelling minder nadruk en komt de zegenwens in dit vers beter uit. Verder is in Psalm 2:7 niet vertaald met 'baren', maar met 'verwekken'. Zoals in de meeste vertalingen is hierdoor een vrouwenbeeld voor God vervangen door een mannelijk beeld; zie A. van Wieringen, 'De Nieuwe Bijbelvertaling is alle aandacht waard', *Rkk.kerk.nl. Blad voor katholieke Nederland* (29 oktober 2004), 25-28; hiervan p. 28.

Genesis 16:15

NBG 1951: En Hagar baarde Abram een zoon en Abram noemde de zoon, die Hagar gebaard had, Ismael.

WV: Toen baarde Hagar voor Abram een zoon en hij noemde die zoon Ismaël.

NBV: Hagar bracht een zoon ter wereld, en Abram noemde de zoon die zij hem gebaard had Ismaël.

Deze lijn wordt doorgetrokken in het Nieuwe Testament, zoals blijkt uit de vertaling van Lucas 2:6-7.

NBG 1951: En het geschiedde, toen zij daar waren, dat de dagen vervuld werden, dat zij baren zou, en zij baarde haar eerstgeboren zoon

NBV: Terwijl ze daar waren, brak de dag van haar bevalling aan, en ze bracht een zoon ter wereld, haar eerstgeborene.

Bij de vertaling van andere woorden in verband met het baren van kinderen blijkt er bij de NBV wel gelet te zijn op de handhaving van de verwijzing naar de exclusieve vrouwenervaring. Zo is op aanwijzing van Vander Stichele in de vertaling van Galaten 4:19 het aanvankelijk voorgestelde woord 'pijnen' vervangen door 'barensweeën'.

NBG 1951: mijn kinderen, ter wille van wie ik opnieuw weeën doorsta, totdat Christus in u gestalte verkregen heeft

NBV: Kinderen, zolang Christus geen gestalte in u krijgt, doorsta ik telkens weer barensweeën om u.

En in de NBV is Hooglied 3:4 beter vertaald dan in de WV, die volgens De Vries¹³⁰ in dit opzicht te kort schiet.

WV: in het huis van mijn moeder, in de kamer van haar die mij het leven schonk

NBV: in mijn moeders huis, in de kamer van haar die mij baarde.

Zo blijkt men bij de NBV meer dan in andere gangbare Nederlandse bijbelvertalingen – en volgens sommige betrokkenen soms al te veel¹³¹ – rekening gehouden te hebben met de problematiek rond onbewust en ongewenst sekse-specifiek taalgebruik. Op één, heel belangrijk punt wilde, of liever: kon men echter niet tegemoet komen aan de wens van feministen en anderen. Dat betreft de weergave van de oudtestamentische Godsnaam JHWH met het exclusief mannelijke 'Heer'.

2.4.2.2 Het debat over de Godsnaam

De kwestie van de weergave van de Godsnaam was bij het formuleren van de vertaalprincipes nog opengelaten (zie 2.3.2). De kwestie lag gevoelig en men wilde blijkbaar niet bij voorbaat bepaalde deelnemers aan het project uitsluiten. Men kondigde de vorming van een speciale

¹³⁰ De Vries, *Het kleine verschil*, 73-74.

¹³¹ Zie de opmerking van P. Gillaerts, 'De metadiscursieve elementen in de NBV-vertaling van Stefanus rede: de kroon op een vertaling?', in: P. Gillaerts (red.), *Effata. Beschouwingen over bijbelvertalen en stijl*, Antwerpen 2000, 153-180; hiervan p. 174, naar aanleiding van de vertaling van Handelingen 7; en meer algemeen in *Onze Taal* 73/10 (oktober 2004), 270-271. In mijn artikel 'Vertaaldoeel en doelwit: over de Nieuwe Bijbelvertaling in het algemeen en over geweldteksten in het bijzonder', *Theologisch Debat* 1/1 (2004), 42-51, wijs ik op een tendens in een aantal passages in het boek Rechters om geweld door een vrouw terughoudend weer te geven en geweld tegen een vrouw in de vertaling te versterken.

commissie aan, die hierover moest adviseren aan de begeleidingscommissie. Uiteindelijk zou het de enige vertaalkwestie worden waarover het besluit door de besturen van NBG en KBS zou worden genomen.¹³²

De vertaling van de namen voor God is voor elke bijbelvertaler een moeilijke zaak.¹³³ Men heeft te maken met de betekenis van de naam voor de oorspronkelijke lezer, maar ook met de gevoelswaarde die de naam en de vertaling daarvan in de loop van de geschiedenis heeft gekregen. In de SV werd JHWH vertaald met 'Heere'. Dat was in de lijn van de oude Griekse vertaling in de Septuaginta met *kyrios*, 'Heer' en met het Joodse gebruik om *adonai*, 'Heer', te lezen waar in het Hebreeuws de Godsnaam JHWH staat. De oude spelling met dubbel-e en een stomme-e aan het eind bleef ook in latere, aan de nieuwere spelling aangepaste uitgaven bewaard. Dat geldt ook voor de in 2004 verschenen herziening. Zo kreeg het steeds meer de waarde van een eigennaam. Bij de nieuwe vertaling van het NBG in 1951 koos men traditiegetrouw voor 'HERE'. Ook dat was indertijd een beslissing van het bestuur van de NBG. Een aantal vertalers gaf de voorkeur aan 'HEER', maar het bestuur was beducht voor protesten uit de conservatief kerkelijke hoek.¹³⁴ In Rooms-Katholieke vertalingen was het in die tijd gebruikelijk om JHWH als eigennaam met de meest waarschijnlijke vocalisatie weer te geven. In La Sainte Bible (vanaf 1948), later uitgegeven als de Bible de Jérusalem (1961), die ook vertaald werd in het Duits en het Engels, is de Godsnaam weergegeven als Jahvé. In de Petrus Canisiusvertaling (1936-1940) is het Jahweh. In de inleiding wordt hierover opgemerkt: 'Uit diep ontzag voor de Godsnaam (...) hebben wij (...) de voorkeur gegeven aan de naam Jahweh boven de kunstmatige omvorming in Jehovah of Heer, en hebben wij ook opzettelijk de vier medeklinkers van het Tetragram behouden.'¹³⁵

In de eerste uitgave van de WV (1975) werd de Godsnaam eveneens als eigennaam weergegeven. Men had de laatste medeklinker laten vallen (Jahwe). In de inleiding wordt onderscheid gemaakt tussen de geschreven en de in liturgie voor te lezen tekst: 'Bij gebruik van deze tekst in de liturgie is het in overeenstemming met een oud kerkelijk gebruik gewenst, in plaats van 'Jahwe' te lezen: '(de) Heer'.¹³⁶ De uitwerking van het 'diep ontzag voor de Godsnaam' begon dus andere vormen aan te nemen. Dat is ook te zien in Rooms-katholieke bijbelvertalingen in het buitenland. De Einheitsübersetzung (1980) geeft alleen nog in Exodus 3-4 de Godsnaam weer als Jahwe en verder steeds met 'Herr'.¹³⁷ In de revisie van de WV (1995) wordt de Godsnaam overal met 'Heer' weergegeven en wordt de eigennaam zelfs in de toelichting niet meer genoemd. Vergeleken met de inleiding in de Petrus Canisiusvertaling en in de versie van 1975 valt op dat nu ook de Joodse traditie in de overleggingen is betrokken: 'Met respect voor deze – oude, joodse en christelijke – traditie is het Tetragrammaton (...) vervangen door 'de HEER' of 'GOD'. De klein kapitaal-gezette letters maken het Tetragrammaton herkenbaar.'¹³⁸

Tijdens de Alverna-conferentie in 1989, waar in zekere zin het startpunt ligt van het project van de NBV, gaf de in hoofdstuk 1 al genoemde hoogleraar van de vrijgemaakt

¹³² De gang van zaken is uitgebreid beschreven in de brochure *Weergave van de Godsnaam* (NBV Informatie 13), Haarlem 2001. In 2004 was deze al toe aan een vijfde (ongewijzigde) druk. Zie ook W. Beuken, 'De Godsnaam in de Nieuwe Bijbelvertaling', *VBS-Informatie* 32 (2001), 25-30.

¹³³ Zie hierover K. van der Jagt, 'Godsnaam in vertaling', *MAW* 18/3 (1999), 3-9.

¹³⁴ Zie hierover A.G. Soeting, *In de waagschaal* 16 (januari 1988), 596. Hij maakt melding van het protest door prof. W.J. Kooiman, die bij de presentatie van de vertaling duidelijk hoorbaar 'Heer' in plaats van 'Here' las.

¹³⁵ *De Heilige Schrift. Vertaling uit de grondtekst met aantekeningen in opdracht van de apologetische vereniging "Petrus Canisius"*, Het Oude Testament, eerste deel, Amsterdam 1937, 5.

¹³⁶ *De Bijbel uit de grondtekst vertaald. Willibrordvertaling*, Boxtel 1975, XV.

¹³⁷ Hierover wordt opgemerkt in een voetnoot bij Genesis 4:26: 'Die Übersetzer folgen der Tradition der Juden und Christen, den Eigennamen Jahwe, den die Juden wegen Ex 20,7 = Dtn 5,11 nicht auszusprechen wagten, mit "der Herr" zu umschreiben. Nur wo es unumgänglich schien, wurde der Eigenname belassen (vgl. Ex 3,15).' *Einheitsübersetzung der Heiligen Schrift*, Stuttgart 1980, 21.

¹³⁸ *De Bijbel. Willibrordvertaling*, 's-Hertogenbosch 1995, XIII.

gereformeerde kerken Van Bruggen, één van de latere supervisoren, een schot voor de boeg: 'De naam "Heer" moet gehandhaafd blijven'.¹³⁹ In de vergadering van de begeleidingscommissie in september 1994 werd inderdaad vastgesteld dat dit inderdaad (gezet in klein kapitaal) de meest aangewezen weergave voor de naam JHWH is. Dat was een voorlopig besluit en het was genomen na een zorgvuldige afweging van een aantal alternatieven.

1. Een weergave met Jahweh is uitgesloten vanwege de eerbied voor de Joodse traditie, waarin op het uitspreken van de naam verboden is.
2. Het afdrukken als tetragrammaton (JHWH) is in strijd met het principe van de voorleesbaarheid en zou de doorsnee lezer(es) voor ongewenste problemen stellen.
3. Een werkwoordelijke weergaven (bijvoorbeeld 'Ik-ben-er' of 'Hij-is-er') wordt als te gekunsteld ervaren. Het zou ook moeilijkheden opleveren in bepaalde zinsconstructies, bijvoorbeeld wanneer de Godsnaam voorafgegaan wordt door een voorzetsel.
4. Het vervangen door een zelfstandig of een bijvoegelijk naamwoord (bijvoorbeeld 'de Naam' of 'de Eeuwige') sluit weliswaar aan bij de Joodse leestrategie, maar heeft geen wortels in het christendom. Bovendien zal elke vervanging op bezwaren stuiten.
5. Letterlijke weergave van datgene wat volgens de Masoretische tekst gelezen moet worden, Adonai, acht men misleidend, omdat dan in de Nederlandse vertaling het ene Hebreeuwse woord wordt vervangen door een ander en daarmee de suggestie wordt gewekt dat Adonai een eigennaam, terwijl het in feite staat voor het zelfstandige naamwoord 'heer'.

Als positieve argumenten voor de weergave met HEER werden genoemd dat het aansluit bij een door joden en christenen gedeelde traditie die al inzet bij de Septuaginta en die het Oude en Nieuwe Testament (waarin God steeds met *kyrios*, 'heer', wordt aangeduid) met elkaar verbindt.

De publicatie van de eerste, voorlopige deeltuitgaven in 1998 in *WIU* met daarin de Godsnaam weergegeven als HEER¹⁴⁰ leidde tot een opleving van de discussie.¹⁴¹ Met name van feministische zijde werden bezwaren aangetekend:

1. JHWH is een eigennaam. Het is ook vanuit het gezichtspunt van de vertaalmethode niet correct om die weer te geven met een soortnaam.¹⁴²
2. De weergave met 'Heer' maakt God exclusief mannelijk, terwijl er in de Bijbel ook vrouwelijke beelden voor God worden gebruikt. Door eenvoudig aan te sluiten bij de traditie laat men een kans lopen om tegenspel te bieden aan de ongewenste, maar al te makkelijk en al te vaak toegepaste omkering: 'Als God de Heer is, dan zijn heren God'.¹⁴³
3. 'Heer' wordt als vanzelf geassocieerd met 'heerser' en draagt daarmee bij aan een eenzijdige beeldvorming van God.¹⁴⁴

¹³⁹ *Alverna-conferentie 1989. Een nieuwe bijbelvertaling voor de kerken?*, brochure RCOB, 7.

¹⁴⁰ In het nawerk wordt de vertaling van de Godsnaam toegelicht; *WIU*, 242-244.

¹⁴¹ Zie de samenvatting door H. Bloemen, *Filter* 6/4 (december 1999), 12-14.

¹⁴² Zie ook het artikel van (supervisor) L. Wierenga, 'Een eigennaam vertaal je niet', *MAW* 18/1 (maart 1999), 21-39.

¹⁴³ Naar M. Daly: 'If God is male, then the male is god'. *Beyond God the Father*, Boston 1973, 9.

¹⁴⁴ Zie ook K. Biezeveld, ' "Heer" kan niet meer. Over het substitueert voor JHWH in de [Nieuwe Bijbelvertaling]', *Om het levende Woord* 9 (1999), 83-91, en C. Vander Stichele, 'The Lord Can No Longer Be Taken for Granted: The Rendering of JHWH in the New Dutch Bible Translation,' in: S. Roll e.a. (eds.), *Yearbook of the European Society of Women in Theological Research*, 9, Leuven: Peeters, 2001, 179-187.

In december 1999 werd er een studiedag gehouden over de weergave van de Godsnaam.¹⁴⁵ Daarin werden alle standpunten en mogelijke keuzes weer eens voor het voetlicht gebracht. C. Vander Stichele verwoordde de bezwaren vanuit feministische hoek tegen de vertaling ‘HEER’ en kwam met het voorstel om het tetragrammaton weer te geven als het ‘letterplaatje’ dat die naam in de Hebreeuwse Bijbel is geworden.¹⁴⁶ Het heeft het karakter van een visueel teken dat niet kan worden uitgesproken. In de NBV zou men het tetragrammaton weer moeten geven met de letters JHWH met boven de middelste twee letters in een kleiner lettertype de aanduiding ‘de Naam’. Dat lijkt op wat er gebeurt in de Franse vertaling van Chouraqui (1989). Daar is het tetragrammaton ‘vertaald’ met IHVH met boven de middelste letters het woord ‘adonai’. In een recente inclusieve Duitse vertaling gebruikt men als letterplaatje twee woorden boven elkaar in klein lettertype: ‘adonai’ en daaronder ‘gott’.¹⁴⁷

M. Dijkstra stelde voor om de Masoretische traditie te volgen en waar die aangeeft dat JHWH als *adonai* gelezen moet worden te vertalen met ‘HEER’ en waar die aangeeft dat JHWH als *elohim* gelezen moet worden te verhalen met ‘GOD’.

Rabbijn E. van Voolen voelde wel voor het genoemde letterplaatje en zou dan de toevoeging in kleine letters willen laten variëren, al naar gelang de context. Zo zou de veelheid van eigenschappen van God goed naar voren komen. Omdat hij beseftte dat dit wel erg ingewikkeld zal worden stelde hij voor te vertalen met ‘de Eeuwige’, ‘de Altijd Zijnde’, ‘de Aanwezige’ of het liefst nog met ‘God’. In ieder geval moet het een seksneutrale aanduiding zijn en dus niet ‘Heer’.

J. Fokkelman pleitte ervoor om God zijn eigennaam terug te geven: Jahwe. Het is immers normaal dat men eigennamen niet vertaalt.

R. Bons-Storm benadrukte dat een vertaling met ‘Heer’ gezien moet worden als een bevestiging van de androcentrische status quo. Ze vermoedde dat er ook angst achter zat om een invloed- en talrijke groep van conservatieve bijbellezers tegen zich in te nemen. De NBV zou in goede zin vernieuwend en bijbelgetrouw zijn als men het aan zou durven om duidelijk te maken wat de naam van God zelf aangeeft: God gaat alle seksetegenstellingen te buiten. Ze pleitte, net als eerder Van Voolen, voor een weergave van het tetragrammaton met afhankelijk van de context een toevoeging, zoals ‘de Eeuwige’, ‘de Enige’, ‘de Barmhartige’ of ‘de Jaloerse’.

In de afsluitende discussie werd ook nog voorgesteld om vast te houden aan het ‘HERE’ van de NBG 1951. Deze aanduiding is immers minder seksegevoelig en heeft door het veranderende spraakgebruik inmiddels iets van een eigennaam. Als belangrijkste argument tegen deze vertaling werd ingebracht dat deze confessioneel gekleurd is. De keuze voor ‘HERE’ zou gezien kunnen worden als een knieval voor de orthodoxe Protestanten.

Ook binnen de groep van vertalers waren de meningen verdeeld. Ze bespraken de vertaling van de Godsnaam op een seminar in 1999. Men was het er over eens dat er vertaaltechnisch geen oplossing voor handen is. Een meerderheid vond HEER dan nog de beste oplossing, al hadden sommigen wel moeite met de mannelijke connotaties. Dat zou met de keuze voor HE(E)RE minder sterk zijn, maar die naam kon weer andere ongewenste associaties oproepen. Als letterlijke vertaling van *adonai*, dat de Masoreten voorstellen als lezing in plaats van Jahweh, heeft het wel de oudste papieren. Een enkeling pleitte ervoor om Adonai te laten staan, maar dat achten anderen als ‘een fopspeen’ waarmee de argeloze lezer, die niet weet wat dat betekent, wordt misleid. Omschrijvingen als ‘de Eeuwige’ of ‘de Aanwezige’

¹⁴⁵ De tekst van de gehouden lezingen is opgenomen in MAW 19/3 (2000).

¹⁴⁶ Ze verwijst hierbij naar C. Doude van Troostwijk, ‘Het geschil en de godsnaam. Semiotische en filosofische notities bij de vertaling van het tetragram’, *Tijdschrift voor Theologie* 39 (1999), 346-357.

¹⁴⁷ E. Domay, H. Köhler, *Der Gottesdienst – Liturgische Texte in gerechter Sprache*, IV, Die Lesungen, Gütersloh 2001.

zag men als interpretaties die niet goed voldoen en bovendien de suggestie wekken dat ze een vertaling zijn. Een minderheid zag het liefste het tetragrammaton onvertaald.

Gaat men af op de bij het NBG binnengekomen reacties, dan tekende onder de aangevoerde alternatieven zich een voorkeur af voor 'Eeuwige' (133 maal voorgesteld). Tweede in deze lijst is 'JWHW' (89 maal). Daarna volgen 'Aanwezige' (47 maal)¹⁴⁸, 'He(e)re' (43 maal), 'Levende' (24 maal), 'GOD' (13 maal), 'de Naam' (13 maal), 'Onnoembare' (13 maal), 'Onuitsprekelijke' (13 maal), 'Barmhartige' (12 maal), 'Enige' (10 maal). Er werden nog meer dan honderd andere namen genoemd, waaronder 'Ene'¹⁴⁹ en 'Wezer'¹⁵⁰.

Op de vergadering van de begeleidingscommissie in februari 2000 werden de eerste conclusies getrokken. Inmiddels had op een symposium op de VU in Amsterdam ook H.J. de Jonge, hoogleraar Nieuwe Testament te Leiden, zich uitgelaten over de vertaling van de Godsnaam.¹⁵¹ De gebruikte argumenten tegen de weergave met 'Heer' waren volgens hem zwak. Ze wegen niet op tegen de 'pragmatische constatering, dat de Nieuwe Bijbelvertaling, om breed geaccepteerd te worden, onder joden en christenen, en onder diverse groepen joden en christenen, in de weergave van de Godsnaam niet te ver zal kunnen afwijken van de bestaande vertalingen'. De beste oplossing zou zijn om de Hebreeuwse Godsnaam onvertaald over te nemen, maar dat en ook de weergave als tetragrammaton druist in tegen het verbod in de Joodse traditie om de naam uit te spreken. Omdat geen enkele andere mogelijkheid voldeed, bleef volgens De Jonge 'HEER' de minst slechte keuze. Ook het Vlaams Bijbelgenootschap had in een brief gepleit voor 'HEER'. Bij de discussie binnen de begeleidingscommissie speelde het door De Jonge genoemde eerbiedsargument een grote rol. Dat leidde ertoe dat men besloot om af te zien van de mogelijkheid om het tetragrammaton weer te geven met Jahwe of JHWH. Het voorstel van Vander Stichele (deels ondersteund door Van Voolen en Bons-Storm) om een letterplaatje op te nemen met de letters van de Godsnaam en het te lezen woord was bij een aantal commissieleden goed gevallen. Anderen vonden dat zoiets wel erg exotisch zal overkomen in een vertaling. Men vroeg zich ook af of het typografisch wel kon. In de vertaling van de Psalmen, waarbij men goed op het ritme let, zou het storend kunnen werken. Andere mogelijkheden die nog open gehouden werden waren de weergave met Adonai, met GOD en met HEER/GOD volgens de aanwijzingen in de Masoretische tekst. Aan die laatste werd nog een nieuwe mogelijkheid gekoppeld. Men zou het ook kunnen omdraaien: GOD lezen waar de Masoreten HEER voorstellen en vice versa. Dat zou het voordeel hebben dat HEER minder vaak voorkomt en zo tegemoet komen aan de kritiek vanuit feministische hoek.

Het coördinatieteam beoordeelde vervolgens deze mogelijkheden vanuit praktisch en vertaalkundig oogpunt. Bij het letterplaatje voorzagen problemen bij het drukken van bijbeluitgaven in klein formaat. Verder vond men dat een letterplaatje een te hoog 'puzzelgehalte' heeft voor de niet-ingewijde lezer. De geboden mogelijkheid voor de lezer om te kiezen uit verschillende mogelijkheden bij het lezen zou ertoe leiden dat men voor andere woorden kiest dan de vertalers van poëtische teksten hadden beoogd. Dat leidt tot een

¹⁴⁸ Deze weergave wordt ook gebruikt in de vertaling van A. Koster, *De Hebreeuwse Bijbel. Een woord-voor-woord vertaling*, Eindhoven 1991vv.

¹⁴⁹ Deze weergave wordt gebruikt in de NB. Zie ook A. van Ligten, 'De betekeniszwangere naam. *Der Ewige* en de weergave van de Godsnaam', *Interpretatie* 12/6 (september 2004), 8-11. Hij ziet dat als de beste manier om te vertalen in het spoor van M. Buber en F. Rosenzweig. Hun weergave van de Godsnaam met ER, DU en ICH kan als te zeer exclusief mannelijk worden ervaren. In de door Buber en Rosenzweig geïnspireerde vertalingen van de SHA wordt de Godsnaam weergegeven met JHWH. In de herziene vertaling van *Richteren*, Haarlem 2001, echter met 'HEER'.

¹⁵⁰ Deze weergave wordt verdedigd door K. Waaijman, *Betekenis van de Naam JAHWE*, Kampen 1984, en door hem gebruikt in zijn Psalmenvertalingen, zoals in *Psalmschrift*, Kampen 1988vv.

¹⁵¹ Zie MAW 19/1 (maart 2000), 12-15; citaat op p. 15.

verstoring van het gewenste ritme. Als nadeel van de weergave met GOD werd genoemd dat niet altijd duidelijk zal zijn dat het om een eigennaam gaat. In sommige teksten zou dat, zeker voor de hoorder, voor verwarring kunnen zorgen. Bijvoorbeeld in Deuteronomium 6:4: ‘Luister, Israël, GOD, onze God, GOD is de enige’. Ook de voorgestelde wisseling van HEER en GOD als weergave van het tetragrammaton zou onduidelijkheid scheppen. De weergave met Adonai is goed mogelijk. Het is herkenbaar als eigennaam. Er zouden dan nog wel afspraken gemaakt moeten worden voor de passages waar in het Hebreeuws de Godsnaam en *adonai* worden gecombineerd.

In april 2000 probeerde de begeleidingscommissie tot een eindconclusie komen. Een meerderheid wilde een alternatief voor HEER, maar het lukte niet om het eens te worden over één van de genoemde mogelijkheden. Een belangrijk deel van de commissie had een voorkeur voor de weergave met Adonai of anders met GOD. Doch zij wisten de anderen niet te overtuigen en de voorzitter moest vaststellen dat men niet anders kon dan vast te houden aan de voorlopige keuze die aan het begin van het vertaalproject al was gemaakt. Dat was echter nog niet het einde van het verhaal. Men had afgesproken dat de uiteindelijke beslissing over deze gevoelige kwestie door de besturen van de NBG en KBS genomen moest worden. In de gezamenlijke bestuursvergadering in juni 2000 bleek dat de twee besturen verschillende standpunten innamen. In het NBG had men de alternatieven ‘de Aanwezige’, ‘de Eeuwige’, Adonai, GOD en JHWH nog overwogen om te eindigen met dezelfde conclusie als de begeleidingscommissie. De KBS daarentegen had een voorkeur voor JHWH of anders GOD. Wat betreft de weergave met HEER bleef men moeite houden met het exclusief mannelijke en dominant autoritaire karakter. Daarom werd er weer een adviescommissie ingesteld. Deze kreeg als opdracht mee de argumenten voor en tegen de twee overgebleven opties (JHWH en HEER) te wegen. Deze commissie stelde om te beginnen vast aan welke criteria de weergave van de Godsnaam moest voldoen. Dit diende te gebeuren binnen het kader van de uitgangspunten en doelstellingen van het project. Dat betekende dat nu vooral gelet zou moeten worden op het draagvlak voor en de verstaanbaarheid van de NBV. Men stelde unaniem vast dat de weergave met HEER hier het beste bij past. Op de gezamenlijke bestuursvergadering van KBS en NBG op 16 februari 2001 werd aldus besloten. Daarnaast besloot men de mogelijkheid open te houden voor een aparte studie-uitgave van de NBV met daarin JHWH als weergave van de Godsnaam.

Van meet af aan was duidelijk dat zowel op het punt van het draagvlak als op dat van de verstaanbaarheid de winst van dit besluit relatief was. Om met het laatste te beginnen, slechts voor ingewijden is het duidelijk dat de weergave in klein kapitaal aanduidt dat de term ‘HEER’ de functie van een eigennaam vervult. Bovendien is dat voor de hoorder niet waarneembaar. Om aan dit en andere bezwaren tegemoet te komen, besluit men tot het toevoegen van een leeswijzer met uitleg over de weergave van de Godsnaam en met de opmerking dat men daar bijvoorbeeld ook kan lezen: Aanwezige, Eeuwige, Enige, God, He(e)re, De Naam, Levende of Onnoembare. Wat betreft het draagvlak maakten J. Frishman, lid van de begeleidingscommissie, en de supervisoren M. Kalski en de eerder genoemde De Vries en Vander Stichele dat zij niet meer wilden meewerken aan een vertaling die op dit wezenlijke punt in strijd is met het eigen uitgangspunt dat exclusieve taal dient te worden vermeden.¹⁵² Gezien alle aandacht voor inclusief vertalen en het vermijden van sekspecifiek taalgebruik, zoals hierboven is beschreven, is het te betreuren dat de NBV juist op dit punt in een kwaad daglicht werd gesteld. Aan de andere kant dringt zich de vraag op of niet bij voorbaat al duidelijk was dat gezien de uitgangspunten en de opzet van het project er nauwelijks iets anders dan een weergave van de Godsnaam met HEER uit had kunnen

¹⁵² De persverklaring van 15 maart 2001 met deze strekking is ook gepubliceerd in: A. Brenner, J.W. van Henten (eds.), *Bible Translation on the Threshold of the Twenty-First Century* (JSOT Sup. 353), Sheffield 2002, 7.

komen.¹⁵³ Met name de wens van een brede acceptatie liet niet toe dat men op dit gevoelige punt al te vernieuwend kon zijn. Door de discussie uit te stellen, dan wel steeds opnieuw te voeren zijn er verwachtingen gewekt die niet waar gemaakt konden worden en is de weergave van de Godsnaam al te zeer tot een ‘sjibbolet’ geworden.

2.4.3 De eerbiedskapitaal

Met de keuze voor HEER als weergave van de Godsnaam sloot men aan bij de traditie. Dat was in zekere zin een verlegenheidsoplossing, die mede ingegeven was door het argument van het gewenste brede draagvlak voor de nieuwe vertaling. In andere gevallen werd bewust afstand genomen van een traditie en trotseerde men de protesten van vele toekomstige gebruikers. Een duidelijk voorbeeld daarvan is het afschaffen van hoofdletters bij voornaamwoorden die betrekking hebben op God of Jezus. Dat gaat in tegen een in de meeste Nederlandse bijbelvertalingen voorkomend gebruik. Alleen in de GNB ontbreekt deze eerbiedskapitaal. Ook in de handboeken voor de Nederlandse taal staat dat in deze de hoofdletter gepast is als uitdrukking van eerbied.¹⁵⁴

Het belangrijkste argument van het vertaalteam voor de opmerkelijke soberheid bij het gebruik van de eerbiedskapitaal is ontleend aan de tendens in het hedendaagse taalgebruik om minder hoofdletters te gebruiken.¹⁵⁵ Als voorbeeld wordt genoemd het afnemend gebruik om in een brief de ontvanger met ‘U’ aan te schrijven. Men wil met de NBV niet zelf een trend zetten, maar men wil evenmin het gevaar lopen om op dit punt al snel als ouderwets over te komen. Daarbij kan men aansluiten bij het feit dat in moderne buitenlandse bijbelvertalingen, zoals de Traduction Oecuménique en de Revised English Bible, ook geen eerbiedskapitaal bij voornaamwoorden wordt gebruikt. Er wordt verder verwezen naar het uitgangspunt van de voorleesbaarheid van de vertaling. Het gebruik van hoofdletters kan tot het onbedoelde effect leiden dat het betreffende woord bij lezing extra aandacht krijgt en bij het voorlezen extra accent krijgt.

Wat betreft de gesignaleerde breuk met de traditie kan worden opgemerkt dat deze van een heel andere orde en zwaarte is dan de traditie betreffende de weergave van de Godsnaam. Het uitgebreide gebruik van de eerbiedskapitaal is relatief jong. In de oorspronkelijke uitgave van de SV werden de voornaamwoorden die betrekking hebben op God of Jezus niet consequent met een hoofdletter weergegeven. Dat gebeurt pas sinds de achttiende eeuw. Sindsdien wordt het in sommige kringen als uiting van gelovige eerbied opgevat om alles wat ook maar enigszins naar Eén van de Personen van de Drie-eenheid verwijst met een hoofdletter aan te duiden. Het duidelijkst is dat waarneembaar in Het Boek.

HET BELANGRIJKSTE INHOUDELIJKE ARGUMENT TEGEN DE EERBIEDSKAPITAAL IS DAT DE VERTALING BELAST DREIGT TE WORDEN DOOR DE INTERPRETATIE VAN DE VERTALER. IN DE BRONTEKST IS GEEN

¹⁵³ Het enige alternatief dat nog een kans van slagen had was de weergave met ‘de Eeuwige’. Dit was acceptabel voor de twee groepen voor wie de kwestie het meest gevoelig lag: feministen en Joden. Niet voor niets scoorde dit voorstel ook het hoogst in de lijst van aangedragen alternatieven. Daarbij kwam ook het feit dat nog vóór Moses Mendelssohn deze naam lanceerde hij al was gebruikt in de zestiende-eeuwse Franse vertaling van Olivétan, een geestverwant van Calvijn, die zijn vertaling bewerkte tot de zogeheten Bible de Genève, die in latere uitgaven deze weergave van de Godsnaam heeft vastgehouden (zie ook Noorda in *Centraal Weekblad* 26 februari 1999, 5). Zou men in de laatste beslissende ronde naast JHWH en HEER ook de weergave met ‘de Eeuwige’ hebben betrokken, dan had de keuze anders uit kunnen vallen.

¹⁵⁴ Zie J. Renkema, *Schrijfwijzer*, Den Haag ²1996, 144, en P. van der Horst, *De taalgids*, Den Haag 1999, 192.

¹⁵⁵ Zie *WIU*, 1, 228, en C. Verheul, ‘De eerbied van de hoofdletter’, in: *Lucht en leegte*, 43-45; hiervan p. 44. Haar artikel is ook afgedrukt in *Interpretatie* 12/6 (september 2004), 23, voorafgegaan door artikelen van A.H. Groen, ‘Eerbiedig of onzinnig. Over hoofdletters in de NBV’, 19-21, en J. Engelen, ‘Gelukkig geen hoofdletters’, 21-22, met respectievelijk argumenten voor en tegen het gebruik van de eerbiedskapitaal.

ONDERSCHIED GEMAAKT TUSSEN KLEINE LETTERS EN HOOFDLETTERS. DAT BETEKENT DAT DE LEZER EN VERTALER ZELF UIT DE TEKST MOET OP MAKEN OF HIER SPRAKE IS VAN GOD OF JEZUS. DAT IS NIET IN ALLE GEVALLEN EVEN DUIDELIJK EN DAT KAN LEIDEN TOT DOOR EIGEN THEOLOGISCHE INZICHTEN GEKLEURDE WEERGAVE VAN DE TEKST. ZO WORDT IN HET BOEK DOOR HET GEBRUIK VAN HOOFDLETTERS ZICHTBAAR GEMAAKT DAT BEPAALDE TEKSTEN UIT HET OUDE TESTAMENT OPGEVAT KUNNEN WORDEN ALS VERWIJZING NAAR JEZUS. HET BETREFT HIER DOORGAANS MESSIAANSE TEKSTEN DIE IN HET NIEUWE TESTAMENT MET JEZUS WORDEN GEASSOCIEERD. DE RELATIE TUSSEN DE GECITEERDE TEKST IN ZIJN EIGEN CONTEXT EN DE LATERE UITLEG DAARVAN IS NIET ALTIJD EVEN DUIDELIJK EN SOMS OMSTREDEN. WANNEER DE TEKST AL TE ZEER VANUIT HET GEZICHTSPUNT VAN DE LATERE TOEPASSING WORDT GELEZEN KAN DE OORSPRONKELIJKE BETEKENIS GEWELD WORDEN AANGEDAAN. EEN VOORBEELD HIERVAN IS DE WEERGAVE VAN PSALM 2 IN HET BOEK. VANWEGE HET CITAAT VAN VERS 7 ‘MIJN ZOON ZIJT GIJ’ IN HET VERHAAL VAN DE DOOP VAN JEZUS IN DE JORDAAN (O.A. IN MATTEÛS 3:17) WORDT DEZE PSALM GELEZEN ALS AANKONDIGING VAN DE KOMST VAN JEZUS. IN DE VERTALING VAN HET BOEK WORDT ‘ZOON’ EN ALLE VERWIJZINGEN NAAR HEM MET EEN HOOFDLETTER WEERGEGEVEN. DAT LEIDT AAN HET SLOT (DE VERZEN 11-12) TOT EEN MISVERSTAND.

NBG 1951: Dient de HERE met vreze
en verheugt u met beving.
Kust de zoon, opdat hij niet toorne
en gij onderweg niet te gronde gaat,
want zeer licht ontbrandt zijn toorn.
Welzalig allen die bij Hem schuilen!

Het Boek: Dien de Here met eerbiedig ontzag; verheug u in Hem met een bevend hart.
Val voor Zijn Zoon op uw knieën. Kus Hem, want als binnenkort Zijn toorn ontbrandt,
bent u verloren. Zij die hun vertrouwen op Hem stellen, zijn gelukkige en gezegende mensen!

NBV: Onderwerp u, toon de HEER uw ontzag,
breng hem bevend uw hulde.
Bewijs eer aan zijn zoon met een kus,
anders ontvlamt zijn woede, en uw weg loopt dood,
want bij het geringste ontsteekt hij in toorn.
Gelukkig wie schuilen bij hem.

Van wie is in de laatste regel sprake: van God of van de zoon? In de NBG 1951 is door het onderscheiden gebruik in hoofdletters duidelijk dat in de laatste regel God is bedoeld. Gezien het geheel van de psalm ligt dat ook voor de hand. Door het overvloedig gebruik van hoofdletters in Het Boek valt het verschil tussen God en de zoon hier weg en wordt – ten onrechte – de suggestie gewekt dat de laatste regel betrekking heeft op de zoon. In de NBV is zowel het één als het ander mogelijk, al wordt de zoon hier minder nadrukkelijk op de voorgrond gesteld en krijgt de lezer de indruk dat het steeds over God gaat.¹⁵⁶

¹⁵⁶ In de WV doet zich dit probleem niet voor vanwege een tekstkritische wijziging waardoor in vers 11 de zoon uit de tekst is verdwenen: ‘kus zijn voeten met schrik en beven’. Zie over deze kwestie en over de opname van deze psalm in het Nieuwe Testament ook W. Weren, *Intertextualiteit en Bijbel*, Kampen 1993, 157vv.

Soms staan vertalers simpelweg voor het praktische probleem dat de tekst verschillende mogelijkheden open laat bij het duiden van een voornaamwoord. Dat gebeurt bijvoorbeeld in Matteüs 3:16, een fragment uit het verhaal van de doop van Jezus door Johannes in de Jordaan.

NBG 1951: Terstond nadat Jezus gedoopt was, steeg Hij op uit het water. En zie, de hemelen openden zich, en hij zag de Geest Gods nederdalen als een duif en op Hem komen.

WV: Toen Jezus gedoopt was, kwam Hij meteen uit het water. En zie, daar opende zich de hemel voor Hem en Hij zag de Geest van God als een duif neerdalen en op Hem neerkomen.

NB: Als Jezus is gedoopt
loopt hij meteen uit het water
de wal op;
en zie, geopend worden de hemelen
en hij ziet de Geest van God
neerdalen alsof het een duif is
en komen op hem.

NBV: Zodra Jezus gedoopt was en uit het water omhoogkwam, opende de hemel zich voor hem en zag hij hoe de Geest van God als een duif op hem neerdaalde.

Wie zag nu die duif neerdalen op Jezus? Volgens de NBG 1951 was het Johannes, volgens de WV was het Jezus zelf. De NBV laat de lezer, net als de NB, zelf kiezen.

Het kan echter ook gebeuren dat men zich bij de NBV genoodzaakt ziet om via explicitering, in dit geval: door de toevoeging van een naam duidelijk te maken hoe de rollen verdeeld zijn. Zie bijvoorbeeld Matteüs 8:2-3, waar in de NBV vanwege het ontbreken van de eerbiedskapitaal de dreigende onduidelijkheid over wie zijn hand uitstrekt wordt weggenomen door de toevoeging van de naam Jezus. Dat heeft ook te maken met de gewenste voorleesbaarheid: de hoorder begrijpt nu wie er is bedoeld.

NBG 1951: En zie, een melaatse kwam tot Hem en viel voor Hem neder, zeggende: Here, indien Gij wilt, kunt Gij mij reinigen. En Hij strekte de hand uit en raakte hem aan en zeide: Ik wil het, word rein. En terstond werd hij rein van zijn melaatsheid.

NBV: Er kwam iemand naar hem toe die aan huidvraat leed. Hij wierp zich voor hem neer en zei: 'Heer, als u wilt, kunt u mij rein maken.' Jezus strekte zijn hand uit, raakte hem aan en zei: 'Ik wil het, word rein.' En meteen was hij gereinigd van zijn huidvraat.

Een theologisch wat zwaarwegender voorbeeld is Romeinen 8:20. Daar komt de vertaler voor de vraag wie verantwoordelijk is voor de vloek die de aarde heeft getroffen. Is dat Adam die dat door de zonde heeft veroorzaakt? Of moet het toegeschreven worden aan God die de zonde bestraft? De meeste vertalingen kiezen blijkens de weergaven van het voornaamwoord met een hoofdletter voor het laatste.

NBG 1951: Want de schepping is aan de vruchteloosheid onderworpen, niet vrijwillig, maar om de wil van Hem, die haar daaraan onderworpen heeft

WV: Want zij is onderworpen aan een zinloos bestaan, niet omdat zij het zelf wil, maar door de wil van Hem die haar daaraan onderworpen heeft.

In de WV wordt daar in een voetnoot de volgende verklaring aan toegevoegd: ‘door de wil van Hem ... : Namelijk van God, in het vonnis van Genesis 3:17; of: ‘wegens hem die haar daaraan onderworpen heeft’, namelijk de mens (Adam). In de NBV wordt deze kwestie (net als in de NB) door het ontbreken van de hoofdletter open gelaten:

Want de schepping is ten prooi aan zinloosheid, niet uit eigen wil, maar door hem die haar daaraan heeft onderworpen.

2.4.4 Tutoyeren en vousvoyeren

Het punt van de eerbied voor God is ook aan de orde bij de vraag wanneer men in de vertaling moet tutoyeren en wanneer vousvoyeren. Ook dat is iets waar iedere bijbelvertaler keuzes in moet maken, omdat noch in het Hebreeuws noch in het Grieks dit onderscheid in aanspreekvormen wordt gemaakt. Bij het opstellen van de vertaalregels voor de NBV werden daar afspraken over gemaakt. Het uitgangspunt daarbij was de persoonlijke, vertrouwelijke of afstandelijke verhouding tussen de sprekers.

Onbekenden of mensen die contact hebben in een onpersoonlijke situatie spreken elkaar aan met: u.

Tegen een collectief (ongeacht de grootte ervan): u.

Tegen hogergeplaatsten: u.

Tegen lagergeplaatsten: u of je, jullie.

Tegen vrienden, tegen familieleden van dezelfde generatie: je, jullie, tenzij er tevens sprake is van een formele gezagsverhouding.

Ouders tegen kinderen: je.

Kinderen tegen ouders: u.

God tegen mensen: je, jullie.

Aanvankelijk had men hierbij nog wel enige aarzelingen. Men vroeg zich af of deze manier van aanspreken niet vervreemdend over zou komen in Vlaanderen en Zuid-Nederland waar ‘gij’ gebruikelijk is als aanspreekvorm voor familie en vrienden, terwijl ‘u’ wellicht als al te afstandelijk zou kunnen worden ervaren. Vanuit het Vlaamse lezerspanel kwamen evenwel geruststellende berichten. Men constateert een toenemend gebruik van ‘jij/je’ en ‘u’ in Vlaanderen. Als aanspreekvorm in de Bijbel zijn ze zeker acceptabel. Wat betreft het gebruik van ‘gij’ in de NBV zou men hooguit nog kunnen denken aan een eventueel in een bepaalde context wenselijke archaïserende manier van aanspreken.¹⁵⁷ Daarentegen heeft men in Vlaanderen wel moeite met een herhaaldelijk gebruikt ‘jullie’.¹⁵⁸

In de vertaalpraktijk blijkt er tussen de medewerkers nogal wat verschil van mening te bestaan over de vraag welke aanspreekvormen in een bepaalde context nu mooi en gepast zijn. Een supervisor heeft moeite met het feit dat God iedereen tutoyeert: ‘God krijgt er voor mijn gevoel iets proletarigs van; hij dreigt te gaan lijken op al die leuke vlotte werknemers van postkantoren en supermarkten. Je mag je toch, een zeer oude context in aanmerking genomen, wel een aanmerkelijke graad van “vreemdheid” permitteren wanneer je de bijbel vertaalt?’¹⁵⁹ Deze en andere kritiek leidde er toe dat bovengenoemde regels niet al te strikt

¹⁵⁷ Zie P. Gillaerts, in: NBV Informatie 10, Haarlem 1999, 16-19.

¹⁵⁸ Zie ook de opmerking van J. Lust, *MAW* 23/4 (september 2004), 13: ‘als oude Belg gruw (ik) van het systematisch gebruik van het slecht klinkende en familiäre “jullie” ter vervanging van het zogezegd verouderde “gij”.’ Iets dergelijks werd ook opgemerkt in de bespreking van dit onderwerp in een seminar van vertalers in 1998.

¹⁵⁹ N. Matsier in zijn opmerkingen gemaakt in april 1999 bij de voorlopige vertaling van Genesis.

werden toegepast, waarbij men ervoor waakte dat binnen één boek wel dezelfde richtlijnen gehanteerd dienden te worden. Ook daarop werden echter weer uitzonderingen toegelaten. Zo spreekt Jezus de Farizeeën volgens de vertaling van Matteüs voortdurend aan met ‘u’, maar als hij hen met wee-woorden overlaadt, verandert in Matteüs 23:16 met de toon ook de aanspreekvorm:

Wee jullie, schriftgeleerden en Farizeeën, huichelaars, jullie versperren de mensen de toegang tot het koninkrijk van de hemel. Jullie gaan er zelf niet binnen, maar laten ook degenen die er willen binnengaan niet toe.¹⁶⁰

Hier is dus de directe context bepalend voor de keuze tussen ‘u’ of ‘jullie’. Bij de eindredactie is men ook soepel omgegaan met de toepassing van de ingestelde regels. In bepaalde situaties gaf men er de voorkeur aan om de persoonlijke verhouding tussen sprekers te laten prevaleren boven de zogenaamde ‘collectiefregel’ (de regel dat een collectief – ook als het maar om drie of vier personen gaat – met ‘u’ aangesproken wordt). Dat gebeurt bijvoorbeeld in Ruth 3:16, waar Boaz zijn maaiers aanspreekt met ‘jullie’ en niet met ‘u’. Zo blijven ook de schippers in hun benarde situatie volgens Jona 1 ‘je’ tegen Jona zeggen. Dit past goed bij de toon van het boek Jona als geheel.

In de begeleidingscommissie werd bij de bespreking van de vertaling van Deuteronomium besloten om ook ten aanzien van de decaloog (Deuteronomium 5) een uitzondering te maken op de regel, namelijk dat God mensen altijd tutoyeert. Als argument hiervoor noemt men de setting: het is een proclamatie van de kant van God die zich als een koning met veel machtsvertoon rechtstreeks tot zijn volk richt. Men kan zich voorstellen dat bij de besluitvorming in de commissie ook de bijzondere plaats van de decaloog binnen de kerkelijke traditie een rol heeft gespeeld. Juist ook die draagt er aan bij dat deze tekst als bijzonder plechtig ervaren wordt. In reactie op het besluit van de begeleidingscommissie wezen de vertalers van het boek Exodus er op dat de decaloog in dit boek anders is ingebed dan in Deuteronomium. Daar is het onderdeel van de woorden die Mozes tot het volk – dus aangesproken met ‘u’ – spreekt. Volgens Exodus richt God zelf zich voorafgaand en volgende op de decaloog direct tot het volk met als aanspreekvorm ‘jullie’. In Deuteronomium valt de wijziging in aanspreekvorm nauwelijks op, in Exodus wel. Bij de vaststelling van de tekst van Exodus stelde men in de begeleidingscommissie vast dat een meerderheid van de supervisoren deze overgangen tussen vousvoyeren en tutoyeren niet als storend ervaart en handhaafde men het besluit.

2.4.5 Tekstkritiek

In de regel houdt men in de NBV wat betreft het Oude Testament vast aan de Masoretische tekst. Bij de bespreking van de te voren opgestelde vertaalprincipes van de NBV werd al opgemerkt dat men daarmee een terughoudend standpunt inneemt als het gaat om tekstkritische kwesties (zie 2.3.1). De vraag naar de te gebruiken grondtekst is niet eenvoudig te beantwoorden. In het moderne onderzoek¹⁶¹ neigt men, mede op grond van de belangrijke tekstvondsten in Qumran, steeds meer tot de conclusie dat er in de laatste eeuwen voor het begin van onze jaartelling een aantal van elkaar verschillende versies van de bijbeltekst naast elkaar bestonden. Het is niet zeker of deze allemaal voortgekomen zijn uit één

¹⁶⁰ Zie over deze tekst en over de gemaakte keuzes voor tutoyeren en vousvoyeren C. Verheul, in: *Lucht en leegte*, 59-60.

¹⁶¹ Zie hierover A. van der Kooij, ‘Over tekstkritisch onderzoek’, *MAW* 15/3 (september 1996), 31-38, en M.N. van der Meer, ‘De Nieuwe Bijbelvertaling in het licht van recente ontwikkelingen op het gebied van de tekstkritiek van het Oude Testament’, *Nederlands Theologisch Tijdschrift* 37 (2003), 193-206.

oorspronkelijke tekst, laat staan dat die oertekst gereconstrueerd zou kunnen worden. De vondsten in Qumran hebben aan de andere kant ook duidelijk gemaakt dat de tekstoverlevering over het algemeen heel goed is geweest. Anders dan in populair-wetenschappelijke publicaties wel is beweerd¹⁶² is het aantal verschillen met de tekst zoals die gebruikt werd vóór de ontdekking van de Dode Zee rollen niet groot. Ze zijn er wel en die zijn bij het werk aan de NBV serieus genomen en hebben in sommige gevallen geleid tot een wijziging van de brontekst.¹⁶³

Een voorbeeld van een mogelijk betere brontekst is Psalm 145:13-14. Deze psalm is een gedicht in de vorm van een alfabetisch acrostichon. Dat wil zeggen dat de beginletters van de regels de volgorde van het Hebreeuwse alfabet aanhouden. Er ontbreekt echter één letter. In een aantal oude vertalingen was dit aangevuld. Dat leek een noodsprong. Het probleem is goed zichtbaar in de WV. Daar worden in de kantlijn de letters van het Hebreeuwse genoemd, waarmee in de brontekst de regels beginnen.

mem	Uw koningschap is voor alle tijden, uw heerschappij voor alle generaties.
samech	De HEER is een steun voor iedereen die struikelt; ligt iemand verslagen, dan richt Hij hem op.

Tussen deze twee verzen zou men een vers beginnend met de Hebreeuwse letter *noen* verwachten. In Qumran vond men een Hebreeuws handschrift met de ontbrekende regel. Deze bevestigt de aanvulling die ook in de oude Griekse en Syrische vertaling is te vinden. Hoogstwaarschijnlijk is hier dus de oorspronkelijke tekst bewaard gebleven.¹⁶⁴ In de NBV is deze echter niet verder gekomen dan in een voetnoot bij vers 13, waarin wordt gemeld dat een handschrift uit Qumran en sommige oude vertalingen aanvullend lezen: ‘Betrouwbaar is de HEER in alles wat hij zegt, heel zijn schepping blijft hij trouw.’

In de vertaling van het boek Jesaja volgt men de in de bijbelwetenschap gangbare opvatting dat in een aantal gevallen de rollen van Qumran een betere tekst biedt. Het gaat daarbij om kleine varianten, zoals de verwisseling van een letter, die doorgaans ook bijdragen aan een beter verstaan van de tekst.¹⁶⁵ Bijvoorbeeld in Jesaja 33:8

NBG 1951:	Hij heeft het verbond verbroken, <i>steden</i> veracht, mensen niet geteld.
NBV:	Verdragen worden verbroken, <i>getuigen</i> niet meer geloofd, geen mens staat nog in achting.

De cursief weergegeven woorden verschillen in het Hebreeuws één letter van elkaar. Het woord ‘getuigen’ past beter in de context. Het is ook goed te verklaren waarom er een fout in de Masoretische tekst geslopen kan zijn. De betreffende letters lijken erg op elkaar en het woord dat door de verschrijving ontstond is heel gebruikelijk en dus valt de fout niet snel op.

¹⁶² Zie bijvoorbeeld M. Baigent & R. Leigh, *De Dode-Zeerollen en de verzwegen waarheid*, Baarn 1992. De flaptekst suggereert dat de in Qumran gevonden documenten ‘een alternatieve en hoogst belangwekkende versie van grote delen van het Nieuwe Testament’ bevatten. In het boek zelf wordt dit niet aannemelijk gemaakt. Qumran levert wel belangrijke nieuwe gegevens op over een bepaalde bevolkingsgroep rond het begin van de jaartelling en biedt daarmee ook interessante achtergrondinformatie bij het Nieuwe Testament. Als het gaat om de bijbeltekst zelf, dan zijn vooral de gevonden rollen met teksten en commentaren bij boeken uit het Oude Testament van belang. Zie voor een wetenschappelijk verantwoord overzicht nu F. García Martínez, E. Tigchelaar (red.): *Fragmenten uit de woestijn. De Dode-Zeerollen opnieuw bekeken*, Zoetermeer 2003.

¹⁶³ Zie hierover J. van Dorp, ‘Bijbelvertalen en de Dode-Zeerollen’, in: *Lucht en leegte*, 61-63.

¹⁶⁴ Zie Van der Meer, *NTT* 37, 195.

¹⁶⁵ Zie Van Dorp, in: *Lucht en leegte*, 62-63.

Iets dergelijks ziet men ook in Jesaja 34:5.

NBG 1951: mijn zwaard *is* in de hemel *dronken* geworden

NBV: mijn zwaard *verschijnt* aan de hemel

In dit geval blijken de letters in het Hebreeuws verwisseld te zijn. Mogelijk heeft een schrijver het aangepast aan vers 7, waar datzelfde woord wordt gebruikt. In de Masoretische tekst ontstaat zo een grammaticaal en theologisch problematische tekst. De betere tekst volgens de rol uit Qumran helpt de vertaler en lezer uit een onnodige filologische en exegetische discussie. In Jesaja 49:12 gebeurt hetzelfde, maar daar betreft het een geografische kwestie.

NBG 1951: Zie, dezen komen uit de verte, genen uit het noorden en het westen, weer anderen uit het land *Sinim*.

NBV: Kijk! Zij daar komen van ver,
en kijk, zij uit het noorden, en uit het westen,
en zij uit het land van *Syene*.

In het Hebreeuws is dit een kwestie van jota's. Doordat in de Masoretische tekst deze letter is verwisseld met een sterk daarop gelijkende letter ontstaat een verder niet bekende naam, die ruimte laat voor vergaande speculatie, tot een associatie met China aan toe. De tekst uit Qumran maakt duidelijk dat we hier moeten denken aan de vaker genoemde plaats Assuan (hier weergegeven in een spelling die dicht bij het Hebreeuws blijft: *Syene*). Ook in Ezechiël 29:10 wordt deze genoemd als aanduiding van het uiterste zuiden. Zo moet het ook in Jesaja 49:12 bedoeld zijn.¹⁶⁶

In Jesaja 53:11 gaat men in de NBV nog een stap verder en is er op grond van Jesajarol uit Qumran (en van de Septuaginta) ten opzichte van de Masoretische tekst een woord toegevoegd. Dat is niet revolutionair. De tekstwijziging wordt in brede kring geaccepteerd als een verbetering en is bijvoorbeeld ook te vinden in de WV en de NB:

NBG 1951: Om zijn moeitevol lijden zal hij het zien tot verzadiging toe; door zijn kennis zal mijn knecht (...)

WV: Vanwege het doorstane lijden zal hij *het licht* mogen zien en met kennis verzadigd worden.

NB: Uit de ellende van zijn ziel zal hij *licht* zien,
verzadigd worden
met kennis van hem;

NBV: Na het lijden dat hij moest doorstaan,
zag hij *het licht* en werd met kennis verzadigd.

Deze correctie van de Masoretische tekst wordt echter ook bestreden. De kortere tekst is niet onbegrijpelijk en past ook wat betreft de stijl goed binnen het geheel van deze profetie. Het lijkt er eerder op dat hier sprake is van een toevoeging die is ingegeven door de behoefte om de Masoretische tekst te verduidelijken en te onderstrepen dat de Knecht, over wie het hier gaat, niet in het graf zal hoeven blijven.¹⁶⁷

¹⁶⁶ De WV neemt hier een merkwaardige tussenpositie in. In de voetnoot wordt uitgelegd dat met *Sinim*, zoals in de tekst weergegeven, *Syene* wordt bedoeld.

¹⁶⁷ Zie W.A.M. Beuken, *Jesaja*, deel II B (Prediking van het Oude Testament), Nijkerk 1983, 231; H. Leene, *Gereformeerd Theologisch Tijdschrift* 93 (1993), 235; J.L. Koole, *Isaiah*, III, 2 (Historical Commentary of the Old Testament), Leuven 1998, 328-329.

Dit laatste voorbeeld geeft aan hoe gecompliceerd tekstkritiek vaak is. De terughoudendheid van de werkers aan de NBV is begrijpelijk en daarom ook wel verstandig te noemen. Deze was ook aangekondigd in de aanvankelijk geformuleerde principes en regels (zie 2.3.1). Daarin wordt verwezen naar de resultaten van de door de United Bible Societies ingestelde commissie ‘Hebrew Old Testament Text Project’ onder leiding van D. Barthélemy.¹⁶⁸ Deze staat bekend om zijn conservatieve standpunt waarbij in twijfelgevallen vrijwel altijd de voorkeur gegeven wordt aan de Masoretische tekst.¹⁶⁹ Volgens een schatting van J. van Dorp is slechts 5% van alle (ca. 5000) door de genoemde commissie voorgestelde tekstwijzigingen gehonoreerd. In de vertaling van Genesis blijkt men zelfs beneden de genoemde 5% te blijven.¹⁷⁰ In de tekst van het boek Nahum zijn in de nieuwe Zweedse vertaling op dertig plaatsen wijzigingen aangebracht.¹⁷¹ In mijn commentaar¹⁷² stel ik er tien voor. In de NBV lijkt daarentegen overal de Masoretische tekst gevolgd te zijn, want nergens wordt in een voetnoot aangegeven dat men afgeweken zou zijn van de Masoretische tekst. In sommige gevallen is dat echter wel gebeurd. Zie Nahum 3:9 en let daarbij op de bezittelijke voornaamwoorden.

NBG 1951: Ethiopiers en Egyptenaars waren zijn kracht en dat zonder getal, Putieten en Libiers waren u tot hulp.

WV: Kus was uw kracht
en Egypte steunde uw macht eindeloos;
Put en Libië
waren uw hulptroepen.

NB: Koesj is haar stevigheid, met Egypte,
en er is geen einde aan;
Poet en de Libiërs
zijn haar ter hulpe geweest.

NBV: Nubië en Egypte waren haar steeds weer tot steun,
Put en de Libiërs kwamen haar te hulp.

De NBG 1951 geeft hier het meest getrouw de Hebreeuwse tekst weer wat betreft de voornaamwoorden: eerst in derde en daarna in de tweede persoon. In de WV, NB en in de NBV is dat gelijk getrokken, zij het dat de WV kiest voor de tweede persoon en de NBV net als de NB voor de derde persoon. Gezien de context heeft dat laatste de voorkeur, maar dat veronderstelt wel een wijziging van de grondtekst, waarbij men ook als argument zou kunnen gebruiken dat dit overeenkomt met de Septuaginta. Toch is er hier iets anders aan de hand. De vertaler wilde hier niet iets anders lezen, maar heeft de tekst verhelderd volgens de vertaalregel van de ‘harmonisatie van het participantenaanbod’ (zie eerder paragraaf 2.3.4). Uit dit voorbeeld blijkt dat er een grijs gebied bestaat tussen tekstkritiek, dat wil zeggen: het vaststellen van de grondtekst, en de weergave van die grondtekst in een andere taal. Soms worden vertalers er door de eigenaardigheden van de doeltaal of door een consequente toepassing van een bepaalde vertaaltechniek toe gedwongen om zo af te wijken van de brontekst dat – ten onrechte – de indruk kan ontstaan dat men deze heeft gewijzigd. Dit was in

¹⁶⁸ D. Barthélemy e.a., *Preliminary and Interim Report on the Hebrew Old Testament Text Project*, Stuttgart 1976-1980; D. Barthélemy, *Critique textuelle de l'Ancient Testament* (OBO 50/1-3), Fribourg/Göttingen 1982-1992.

¹⁶⁹ Zie Van der Meer, *NTT* 57, 20.

¹⁷⁰ Zie G. Kloppenburg, ‘De Nieuwe Bijbelvertaling: anders getrouw’, in: *Naar een nieuwe kerkbijbel*, 61-80; hiervan p. 66.

¹⁷¹ Volgens een mededeling aan de auteur door de secretaris-generaal van de Zweedse bijbelcommissie, C. Åsberg.

¹⁷² K. Spronk, *Nahum* (Commentaar op het Oude Testament), Kampen 1999.

ieder geval één van de resultaten van het onderzoek door C.G. den Hertog naar het gebruik van de Septuaginta bij de vertaling van het boek Zacharia in de NBV.¹⁷³ Wanneer men Zacharia 1:3 in de NBV vergelijkt met de NBG 1951, die woordelijk de brontekst volgt, dan valt op dat bepaalde woorden (hier cursief gezet) ontbreken.

NBG 1951: maar zeg tot hen: zo zegt de HERE der heerscharen: bekeert u tot Mij, *luidt het woord van de HERE der heerscharen*, dan zal Ik tot u wederkeren, zegt de HERE der heerscharen.

NBV: Zeg nu tegen het volk: “Dit zegt de HEER van de hemelse machten: Keer terug naar mij, dan zal ik naar jullie terugkeren – zegt de HEER van de hemelse machten.

Precies deze frase ontbreekt ook in de Septuaginta. Toch wordt daar niet via een voetnoot naar verwezen in de NBV, zoals men verwacht zou hebben. Volgens Den Hertog is dit terecht, wanneer men bedenkt dat het hier niet gaat om een tekstkritische ingreep, maar om de toepassing van een vertaalregel. De veelvuldige herhalingen in dit vers kan in de vertaling een onbedoelde reactie van verveling oproepen. In hedendaags Nederlands wordt zoiets anders ervaren dan in het bijbels Hebreeuws. Voor het bewaren van het gewenste evenwicht tussen informatie en redundantie is het raadzaam de herhaling te beperken.

In Zacharia 1:11 lijken in de NBV enkele (hier cursief gezette) woorden te zijn toegevoegd aan de brontekst; het tweede net als in de Septuaginta.

NBG 1951: En zij antwoordden de Engel des HEREN, die tussen de mirten stond, en zeiden: Wij hebben de aarde doorkruist en zie, de gehele aarde verkeert in volkomen rust.

NBV: *De ruiters* zeiden tegen de engel van de HEER, die tussen de mirstruiken stond: ‘Wij hebben de *hele* aarde doorkruist. Overal is het vredig en stil.’

Ook dit is een kwestie van vertaaltechniek. De toevoeging van ‘de ruiters’ aan het begin van dit vers is een explicitering op grond van de gewenste duidelijkheid over de participanten. De toevoeging ‘hele’ bij ‘aarde’ heeft te maken met het vervolg: ‘overal’. Op deze manier worden de twee zinnen aan elkaar verbonden. Dat is een stilistische ingreep ten gunste van de doeltaal. Blijkbaar werd die noodzaak ook gevoeld door de Griekse vertaler. We mogen aannemen dat de Hebreeuwse tekst die hij voor zich had op dit punt niet afweek van de Masoretische tekst.¹⁷⁴

Soms ziet men dat een vertaler heel ver gaat om een moeilijke tekst te vertalen zonder zijn toevlucht te nemen tot wijziging van de grondtekst. In plaats daarvan gaat hij dan soms wel tot aan de grens van wat volgens de grammatica’s en de woordenboeken geoorloofd is. Een voorbeeld daarvan is Nahum 2:8, dat door exegeten beschouwd wordt als een van de moeilijkste verzen uit het Oude Testament. De voorstellen tot wijziging van de Masoretische tekst zijn legio, maar in de nu volgende vertalingen is daarvan af gezien. Toch zijn de verschillen groot:

NBG 1951 (hier is het vers 7): En het is beslist: zij wordt ontbloot, weggevoerd
WV: en zij die daar staat, wordt ontluisterd en meegevoerd.

¹⁷³ Gepresenteerd op de studiemiddag ‘Van bijbelvertaling naar bijbelwetenschap. Aspecten van de Nieuwe Bijbelvertaling onderzocht’, Theologische faculteit in Tilburg, april 2004.

¹⁷⁴ Iets dergelijks mag men ook aannemen in de vertaling van Gen. 1:7 en 25:22, waarvan Kloppenburg, *Naar een nieuwe kerkbijbel*, 66-67, veronderstelt dat men respectievelijk de Septuaginta en de Syrische vertaling gevolgd zou hebben. Ook hier gaat het eerder om een bepaalde vertaaltechniek dan om verzwegen tekstkritiek.

Spronk: En hij is neergezet, zij is ontbloot, verkracht¹⁷⁵

NB: Vastgesteld is:

zij zal worden ontbloot en opgebracht;

NBV: Daar staat hij, hij laat de stad naakt wegvoeren.

Het is wel duidelijk dat hier de uitleg van de tekst doorslaggevend is voor de vertaling. Gaat het hier om de stad (NBG 1951, NB), om een beeld van de godin van de stad (WV volgens een verklarende aantekening), om de koning en de koningin (Spronk) of om de vijand en de stad (NBV volgens de toelichting van de vertalers)?

Bij alle waardering en begrip die men kan hebben voor de zorgvuldigheid en terughoudendheid van de NBV wat betreft de tekstkritiek van het Oude Testament kan men zich wel afvragen of de lezer geen recht had op meer informatie over mogelijke alternatieve lezingen en het gewicht daarvan. Een voorbeeld daarvan is te vinden in Deuteronomium 32:8-9, 43.¹⁷⁶ Dankzij vondsten in Qumran is het mogelijk om een oudere tekst te reconstrueren, waarin sprake is van de ‘Allerhoogste God’ die de volken verdeelde overeenkomstig het aantal ‘godenzonen’. JHWH zou dan één van die godenzonen zijn voor wie de overige ‘hemelingen’ en ‘goden’ moeten buigen. Dat is een voorstelling die vaker voorkomt in het Oude Testament, bijvoorbeeld in Psalm 82. In de Masoretische tekst zijn in vers 8 de ‘godenzonen’ vervangen door ‘Israëlieten’ en in vers 43 de ‘hemelingen’ door ‘volken’ en is de verwijzing naar de goden geschrapt. Op deze manier is de binnen een strikt monotheïsme moeilijk te verdragen voorstelling van JHWH als god temidden van andere goden gewist. Het is de vraag hoe men in een vertaling deze latere correctie moet honoreren. Het is op zijn minst correct om de lezer deze informatie niet te onthouden. De NBV is hier zo terughoudend dat de kwestie niet goed overkomt. Ter vergelijking wordt hier de betreffende tekst weergegeven in de NBG 1951 (toen men nog niet kon beschikken over de informatie uit Qumran), de WV, de NB, de NBV en de New Revised Standard Version (als voorbeeld van een vertaling waarin de oudste tekst onomwonden wordt doorgegeven).

NBG 1951: 8 Toen de Allerhoogste aan de volken hun erfenis toedeelde,
toen Hij de mensenkinderen van elkander scheidde,
heeft Hij de grenzen der volken vastgesteld
naar het aantal der zonen van Israël.

9 Want des HEREN deel is zijn volk,
Jakob het Hem toegemeten erfdeel.

43 Jubelt, gij natiën, om zijn volk

WV: 8 Toen de Allerhoogste bezit toewees aan de volken en Hij de mensen
ieder hun deel gaf, heeft Hij de grenzen van de volken bepaald naar het
getal van Gods zonen.

9 Het deel van de HEER was zijn volk, Jakob het land dat Hem ten deel
viel.

43 Verheug u, volken, over zijn volk

NB: 8 toen hij-in-den-hoge volkeren opdeelde,
toen hij de zonen van Adam scheidde,
bepaalde hij de gebieden

voor gemeenschappen

naar het getal van de kinderen Israëls.

9 Want het deel van de Ene is zijn gemeente;

Jakob het meetsnoer van zijn erfdeel.

¹⁷⁵ Spronk, *Nahum*, 123.

¹⁷⁶ Zie hierover Van der Meer, *NTT* 57, 194-195.

	43 Bejubelt, volkeren, zijn gemeente
NBV:	8 Toen de Allerhoogste land toewees aan elk volk en de mensen ieder hun deel gaf, bepaalde hij de grenzen voor alle volken naar het aantal nazaten van Israël, (voetnoot: Een Qumran-handschrift en de Septuaginta lezen: ‘naar het aantal van de zonen van God’.) 9 want voor de HEER gold dat volk als het zijne, Jakob was het deel dat hij zichzelf toemat.
	43 Laat alle volken zijn volk toejuichen
NRSV:	8 When the Most High apportioned the nations, when he divided humankind, he fixed the boundaries of the peoples according to the number of the gods; 9 the LORD's own portion was his people, Jacob his allotted share. 43 Praise, O heavens, his people, worship him, all you gods!

Voor het Nieuwe Testament kunnen de vertalers gebruik maken van de weloverwogen en binnen de bijbelwetenschap hoog gewaardeerde tekstuitgave van Nestle-Aland waarin gepoogd wordt om zo dicht mogelijk bij de oorspronkelijke tekst te komen. In de NBV wordt hier niet of nauwelijks van afgeweken en is er minder aanleiding dan in het Oude Testament tot meningsverschil. De lezer die vertrouwd is met de NBG 1951 zal het opvallen dat de lijn die al werd ingezet met betrekking tot de teksten uit de Byzantijnse traditie in de NBV verder is doorgezet. Deze en andere teksten die in het moderne wetenschappelijke tekstonderzoek worden toegeschreven aan een latere redactie van het Nieuwe Testament stonden in de NBG 1951 al tussen haken. In de NBV vindt men de betreffende passages doorgaans terug in voetnoten. De meest opvallende is de lofverheffing aan het slot van het ‘Onze Vader’ (Matteüs 6:13). Ook de laatste verzen van het evangelie van Marcus (16:9-20) en Johannes 8:1-11 behoren in deze categorie. De grote stukken tekst konden natuurlijk moeilijk in een voetnoot worden opgenomen. Daarom staan ze als ‘normale’ tekst afgedrukt met daarbij een opmerking in een voetnoot en in het geval van het slot van Marcus ook een afscheiding door enkele regels wit. Zo is een vorm gevonden om enerzijds aan te sluiten bij de kerkelijke traditie om deze passages te laten staan en anderzijds het secundaire karakter van deze teksten aan te duiden.

In enkele passages treft men in de NBV een ten opzichte van de NBG 1951 verbeterde tekst aan. Bijvoorbeeld in Handelingen 10:19.

NBG 1951: En terwijl Petrus nog steeds over het gezicht nadacht, zeide de Geest: Zie, twee mannen zoeken naar u;
NBV: Terwijl Petrus nog nadacht over het visioen, zei de Geest tegen hem: ‘Er zijn hier drie mannen die naar je op zoek zijn.’

Een heroverweging van de beschikbare tekstgetuigen, waarbij nog steeds weer nieuw ontdekte manuscripten betrokken kunnen worden, leidde tot het eerherstel van de lezing zoals die in de SV werd gevolgd: niet ‘twee’, maar ‘drie’ waren er op zoek naar Petrus. Overigens houdt de NB hier vast aan het tweetal.

Een ander voorbeeld van een wijziging in de grondtekst is te vinden in 1 Corintiërs 13:3.

NBG 1951: Al ware het, dat ik al wat ik heb tot spijs uitdeelde, en al ware het, dat ik mijn lichaam gaf om te worden verbrand, maar had de liefde niet, het baatte mij niets. NBV: Al verkocht ik mijn bezittingen omdat ik voedsel aan de armen wilde geven, al gaf ik mijn lichaam prijs en kon ik daar trots op zijn – had ik de liefde niet, het zou mij niet baten.

In de na 1951 verschenen uitgaven van de Griekse tekst is ervoor gekozen om het woord *kauthèsomai*, ‘ik word verbrand’, te vervangen door het in een aantal belangrijke tekstgetuigen gebruikte *kauchèsomai*, ‘ik beroem mij’. In het Grieks is dat één letter verschil.

In het voortraject van de NBV kwam er uit orthodoxe hoek enige kritiek op de gemaakte keuzes bij de vaststelling van de grondtekst. Rabbijn R. Evers van de orthodox-Joodse gemeenschap wijst de NBV af omdat deze zich niet exclusief baseert op de Masoretische tekst van het Oude Testament.¹⁷⁷ Als voorbeeld noemt hij Rechters 18:30. In de NBV is daar, net als in de meeste moderne vertalingen, sprake van een kleinzoon van Mozes:

Ze gaven er het zilveren godenbeeld een plaats, en Jonatan, die een zoon was van Gersom, de zoon van Mozes, werd hun priester.

In de Masoretische tekst staat dat Jonatan niet een kleinzoon van Mozes maar van Manasse was. In een voetnoot wordt dat ook vermeld in de NBV. Er is echter gekozen voor de lezing zoals die voorkomt in een aantal andere Hebreeuwse manuscripten en in de Septuaginta. Het is namelijk wel duidelijk dat in de overlevering van de tekst de band tussen een priester bij een afgodsbeeld en Mozes als iets onvoorstelbaars werd gezien en daarom verwijderd. Aan de manier waarop de toegevoegde letter *nun* is geschreven in de Masoretische tekst is nog te zien dat hier iets aan de hand is. Het is te billijken dat de NBV in deze niet toegeeft aan de gevoeligheid van de orthodox Joodse lezer. Wat vastgesteld kan worden als de oorspronkelijke tekst gaat vóór de latere daaraan verbonden traditie.

Vanuit orthodox christelijke hoek werd met ontzetting gereageerd op het feit dat in het eerste deel van *WIU* een tekst zoals Handelingen 8:37

Filippus zei tegen hem: ‘Indien u gelooft met heel uw hart, is het toegestaan.’ Hij antwoordde: ‘Ik geloof dat Jezus Christus de Zoon van God is.’

in een voetnoot terecht is gekomen. Men meldt dat teksten als Marcus 16:9-20 en Johannes 8:1-11 zelfs in hun geheel zijn weggelaten en concludeert verontrust dat het lijkt alsof de NBV als ‘een opgeschoonde bijbel’ dienst moet doen.¹⁷⁸ Men vermoedt dat hier bepaalde theologische vooronderstellingen een bedenkelijke rol spelen. De samenwerking met de KBS en de daarmee in verband te brengen onkritische opname van de apocriefe boeken in de NBV doen hun wat dat betreft het ergste vermoeden.¹⁷⁹ Ook al blijkt het later wat betreft de genoemde passages uit Marcus en Johannes wel mee te vallen, men blijft er moeite mee

¹⁷⁷ Interview in dagblad *Trouw* van 24 september 2004. Uiteraard spreekt hij niet van het Oude Testament, maar van de *Tenach*.

¹⁷⁸ W.C. Hovius, in: H.J. Lam, P.J. Vergunst (red.), *Kanttekeningen bij de [Nieuwe Bijbelvertaling]*, Heerenveen 2002, 84. Overigens was het evangelie van Johannes op dat moment nog niet vertaald en ging het wat de passage uit dat boek betreft dus alleen om een duister vermoeden.

¹⁷⁹ Ook J. de Koning, in: M.J. Paul e.a., *Vertaling van de Bijbel*, Goudriaan 2003, 37, noemt naast elkaar de samenwerking met de ‘Roomsen’ en het gevaar dat op grond van het gebruik van de tekstditie van Nestle-Aland bepaalde teksten bepaalde teksten in het Nieuwe Testament zullen worden weggelaten als punten ‘die de toets van de Heilige Schrift niet kunnen doorstaan’.

hebben dat de wetenschappelijk verantwoorde tekstkritiek voor de vertalers van de NBV zwaarder weegt dan de traditie van de kerk.¹⁸⁰

Ondanks deze kritiek uit orthodoxe kringen kan men niet anders dan concluderen dat de NBV in het vaststellen van de brontekst bijzonder voorzichtig en doorgaans uiterst terughoudend te werk is gegaan. Als er al kritiek geleverd zou kunnen worden, dan zou het juist moeten zijn dat men de lezer wel wat meer informatie over mogelijke andere en soms ook betere lezingen had kunnen geven. Daarbij moet men dan wel bedenken dat een bijbelvertaling geen geschikt medium is om de nieuwste inzichten op het gebied van de tekstkritiek door te geven. Daar is immers veel uitleg bij nodig. Dat vraagt om een studiebijbel met meer ruimte voor aantekeningen.

2.4.6 Verwerking van de kritiek op de proefvertalingen

Er is waarschijnlijk geen andere moderne bijbelvertaling waarbij vanaf het begin zoveel inzage is gegeven in het vertaalproces en waarbij men zoveel ruimte heeft gegeven voor kritiek en inspraak van buitenaf als bij de NBV. Dat kwam versterkt tot uitdrukking via de publicatie van voorlopige vertalingen onder de titel *WtU* in 1998, 2000 en 2003. Vooral na de publicatie van het eerste deel, in het najaar van 1998, kwam er een enorme stroom van reacties op gang met daarbij – zoals te verwachten is bij een nieuwe bijbelvertaling – ook golven van kritiek.¹⁸¹ Gezien de eerdere ervaringen met discussies in Nederland over bijbelvertalen kwam de hoeveelheid kritiek en de harde manier waarop deze soms werd gepresenteerd niet onverwacht. Dat kwam soms wel hard aan, maar men kon er ook zijn voordeel mee doen en de opbouwende kritiek benutten om de vertaling bij te stellen. Aan de ene kant was dat nodig om het draagvlak voor de NBV zo breed mogelijk te houden. Vanaf het begin was daar naar gestreefd. Men was het in 1989 eens geworden over de noodzaak van een nieuwe bijbelvertaling en in 1993 over de manier waarop die tot stand moest komen. Nu was het zaak om zoveel mogelijk instemming met of begrip voor het resultaat te krijgen. Aan de andere kant konden de reacties ook helpen om de methode van vertalen aan te scherpen. Veel reacties waren ingegeven door een afwijkende ideeën over de manier waarop de Bijbel vertaald moet worden. De principiële discussie daarover was voorafgaand aan het vertaalproject echter al gevoerd. Iets anders was dat uit sommige opmerkingen kon worden afgeleid dat bepaalde teksten onbedoeld op een verkeerde manier overkwamen. Dat was dan wel aanleiding om nog eens naar die teksten te kijken en meer in het algemeen naar de toegepaste vertaalregels.

2.4.6.1 Aanscherping van de methode

Een gedeelte van de afkeurende kritiek was toe te schrijven aan bekende en niet te overbruggen verschillen van inzicht over de vertaalmethode. Sommige opmerkingen riepen echter de vraag op of men zich zelf wel voldoende gehouden had aan de eigen vertaalprincipes en of die principes en de daarvan afgeleide regels in bepaalde opzichten wellicht verbetering of verduidelijking behoeften. Er was in ieder geval voldoende reden om zich nog eens extra te bezinnen op de uitgangspunten en de daarop gebaseerde manier van

¹⁸⁰ G. van den Brink, in: *De Waarheidsvriend* 91 (2003), 603-604, waarin hij reageert op een artikel van R. Buitenwerf en R. Scholma naar aanleiding van het in de vorige noot genoemde boek (p. 601-602).

¹⁸¹ Een kritisch overzicht van de kritiek wordt gegeven H. Bloemen, 'Over de persreacties op de Nieuwe Bijbelvertaling', *Filter* 6/4 (december 1999), 2-16; H.J. de Jonge, 'Kritiek op de Nieuwe Bijbelvertaling uit theologisch perspectief', *MAW* 19/1 (maart 2000), 7-17; A.B.M. Naaijkens, 'Vertaalkritiek en de Nieuwe Bijbelvertaling', idem, 18-33. Zie ook K. Spronk, 'Hoe beoordeelt men een bijbelvertaling?', *Interpretatie* 11/4 (juni 2003), 26-28.

werken. Gedurende het vertaalproces was men steeds al wel bezig geweest met de verfijning van de methode. In de seminars voor de vertalers en in het vakoverleg van hebraïci, graeci en neerlandici werd regelmatig overlegd over voorkomende problemen en de consequenties van de daarvoor aangedragen oplossingen. Naast de bestaande overlegorganen werd nu een speciale commissie bestaande uit leden van het vertaalteam, de coördinatiecommissie en de begeleidingscommissie in het leven geroepen. Deze kwam in 2000 met het rapport ‘De NBV onder de loep’.¹⁸²

2.4.6.1.1 Natuurlijk Nederlands en de verschillende tekstsoorten

Om te beginnen werd het eigene van de NBV in vergelijking met andere moderne vertalingen opnieuw onder woorden gebracht. Dit gebeurde aan de hand van het in de vertaalwetenschap gebruikte begrippenpaar ‘naturaliseren’ en ‘exotiseren’. Met de eerste wordt bedoeld: ‘zo vertalen dat kenmerken van de brontaal, brontekst of broncultuur in de vertaling aan de doeltaal, doeltekst en doelcultuur worden aangepast; met de tweede: zo vertalen, dat kenmerken van de brontaal, brontekst of broncultuur in de vertaling tot uitdrukking komen’.¹⁸³ Men stelde vast dat de NBV op het linguïstische vlak in principe naturaliserend vertaalt. Op tekstueel niveau vertaalt de NBV daarentegen enigszins exotiserend. Dat heeft te maken met het feit dat men zoveel mogelijk wil aansluiten bij de gebruikte literaire vormen. Daarom wordt veel aandacht besteed aan de analyse van de stijl van de verschillende bijbelschrijvers. Die moet zo herkenbaar mogelijk worden overgebracht. Een en ander houdt ook in dat het Nederlands soms wat minder natuurlijk mag overkomen. Dat geldt nog sterker op het socio-cultureel niveau. De NBV wil niet verdoezelen dat de Bijbel uit een heel andere tijd en cultuur komt. Oude maten en gewichten en ook niet meer bestaande functies zoals ‘centurio’ of ‘satraap’ worden daarom niet ‘vertaald’ naar onze tijd.

Over het algemeen is de NBV ten opzichte van de NBG 1951 meer naturaliserend. De NBV laat zich immers meer leiden door de eis van natuurlijk Nederlands. Vergeleken met de GNB is de NBV meer exotiserend. De NBV stelt hogere eisen aan de lezer doordat veel meer te merken is dat de teksten uit een andere tijd stammen. De verschillen tussen NBV en WV liggen subtieler en moeten vooral gezocht worden in de manier waarop aandacht geschonken wordt aan de genres en vormen van de te vertalen tekst. In de NBV zit er meer variatie in die vormen, waardoor er soms ‘platter’ Nederlands en soms ‘hoogdravender’ taal gebruikt wordt dan in de WV. Een voorbeeld van het eerste is 2 Koningen 9:11-12.

WV: Toen Jehu bij de dienaren van zijn heer terugkwam, vroeg men hem: ‘Alles rustig? Wat moest die idioot van u hebben?’ Hij antwoordde hun: ‘U kent die lieden en hun gepraat toch!’ Maar zij hielden aan: ‘Geen uitvluchten, vertel op.’

NBV: Toen Jehu terugkwam bij de dienaren van zijn heer vroegen ze hem: ‘Is alles in orde? Wat moest die gek van jou?’ ‘Ach, het gewone gezeur, jullie kennen dat wel,’ antwoordde Jehu. ‘Maak dat een ander wijs,’ zeiden ze. ‘Zeg op, wat had hij te vertellen?’

Let men daarentegen op het begin van het boek Jesaja, dan kan men vaststellen dat de woorden die Jesaja spreekt in naam van God in de NBV plechtiger klinken dan in de WV.

WV: Hoor, hemelen! Luister, aarde,
want de HEER neemt het woord.

¹⁸² Een Engelstalige samenvatting van dit rapport van de hand van K.F. de Blois en T. Mewe verscheen in *The Bible Translator* 52 (2001), 431-440.

¹⁸³ *WIU* 2, 392.

‘Ik heb zonen grootgebracht en opgevoed,
maar zij zijn tegen Mij in opstand gekomen.
Een os kent zijn eigenaar, een ezel de krib van zijn meester;
maar Israël weet van niets; mijn volk heeft geen begrip.’

NBV: Hoor toe, hemel, geef gehoor, aarde,
de HEER heeft gesproken:
Ik heb mijn kinderen opgevoed en grootgebracht,
maar ze zijn tegen mij in opstand gekomen.
Een rund herkent zijn meester,
een ezel kent zijn voederbak,
maar Israël mist elk inzicht,
mijn volk leeft in onwetendheid.

Er wordt gestreefd naar een heldere presentatie van de tekst. Daarbij wordt rekening gehouden met hoe de tekst klinkt als hij wordt voorgelezen. Is er een natuurlijk ritme? Vallen de pauzes op het juiste moment en doen zich geen onverwachte problemen voor wat betreft de intonatie bij het lezen? Ook aan de woordvolgorde, de verbanden tussen de zinnen, de verwijzingenstructuur en de dialoogvorm moet steeds aandacht besteed worden. Zo ontstaat er in de verhalende gedeeltes een tekst die prettig leest en uitnodigt tot doorlezen. Dat kan geïllustreerd worden aan de hand van de vergelijking van verschillende vertalingen van Genesis 15:1-3.

NBG 1951: Hierna kwam het woord des Heren tot Abram in een gezicht: Vrees niet, Abram, Ik ben uw schild; uw loon zal zeer groot zijn. En Abram zeide: Here Here, wat zult Gij mij geven, daar ik kinderloos heenga en de bezitter van mijn huis, dat zal deze Damascener Eliëzer zijn. En Abram zeide: Zie, mij hebt Gij geen nakroost gegeven, en nu moet een onderhorige mijn erfgenaam zijn.

WV: Na deze gebeurtenissen klonk het woord van de HEER in een visioen tot Abram: ‘Vrees niet, Abram, Ik zal uw schild zijn. Uw loon zal zeer groot zijn!’ Toen zei Abram: ‘Heer GOD, wat heb ik aan uw gaven? Want ik blijf maar kinderloos en de Damascener Eliëzer zal de bezitter van mijn huis worden.’ 3 Abram zei: ‘U hebt mij geen nakomelingen geschonken, en een ondergeschikte zal mijn erfgenaam zijn.’

NB: Na al wat hier verwoord is
is het woord van de ENE aan Abram geschied
in de aanschouwing, en het zei:
vrees, niet Abram! –
ik ben voor jou een schild,
je loon, zeer overvloedig.
Abram zegt:
mijn Heer, ENE!, wat zult gij mij geven
nu ik moedernaakt heenga? –
de *ben mejek*,

de zoon-voor-het-bezit van mijn huis
is hij, de *damesek*, Damascener Eliëzer,
en, zegt Abram:
ziehier, mij
hebt ge geen zaad gegeven;
hierdoor is de ‘zoon van mijn huis’
mijn erfgenaam!

NBV: Enige tijd later richtte de HEER zich tot Abram in een visioen: 'Wees niet bang, Abram: ikzelf zal jou als een schild beschermen. Je loon zal vorstelijk zijn.' 'HEER, mijn God,' antwoordde Abram, 'wat voor zin heeft het mij te belonen? Ik zal kinderloos sterven, en alles wat ik bezit zal het eigendom worden van Eliëzer uit Damascus. U hebt mij immers geen nakomelingen gegeven; daarom zal een van mijn dienaren mijn erfgenaam worden.'

Wat opvalt in de weergave in de NBV zijn met name de verbindende zinnen in deze dialoog. Het accent komt op de gesproken woorden doordat de aanhef in vers 1 minder plechtig is geformuleerd. In het volgende vers zijn de beginwoorden van Abram naar voren gehaald. Dat versterkt het dialoogkarakter, want Abram spreekt God direct aan. In plaats van 'Abram zei' staat er nu de in het Nederlands meer gangbare voortzetting met 'antwoordde Abram'. Aan het begin van vers 3 is 'En Abram zei' helemaal weggelaten. In plaats daarvan is het verbindingswoord 'immers' toegevoegd. De spanning van het gesprek wordt versterkt door aan de ene kant Gods aanbod weer te geven als 'vorstelijk' in plaats van het meer formele 'zeer groot'. Aan de andere kant komt Abrams wanhoop beter tot uitdrukking door het gebruik van de woorden 'wat voor zin' en vooral ook door 'kinderloos sterven' in plaats van alleen de verwijzing naar zijn kinderloosheid. Tenslotte is de in het Nederlands wat moeizame formulering 'de bezitter van mijn huis, dat zal deze Damascener Eliezer zijn' nu vervangen door het duidelijker 'alles wat ik bezit zal het eigendom worden van Eliëzer uit Damascus'.

Wat de poëtische teksten betreft wordt de aandacht voor de verschillende tekstsoorten met hun eigen literaire aspecten goed duidelijk in de vertaling van de Psalmen. Op grond van de laatste wetenschappelijke inzichten is steeds voorafgaand aan de vertaling een structuur analyse van de Psalm gemaakt. Die geeft inzicht in de manier waarop de Psalm is opgebouwd in strofen en in de verhouding van de versregels tot elkaar, onder ander via parallelisme. Er wordt ook aandacht besteed aan het ritme. In het Hebreeuws kent een gedicht doorgaans een vrij regelmatig aantal accenten per versregel. In het Nederlands is en wordt er ook wel gedicht volgens een bepaald metrum. In de NBV kiest men voor een aangenaam klinkende afwisseling van beklemtoonde en onbeklemtoonde lettergrepen. Er wordt gestreefd naar een natuurlijk ritme. Daarin kan door de in Hebreeuwse poëzie gebruikelijke herhaling ook in de vertaling wel een bepaald vast patroon optreden, maar een al te sterke regelmaat zal worden vermeden. In de Hebreeuwse poëzie wordt nauwelijks gebruik gemaakt van eindrijm. Daarentegen wordt er wel veel gespeeld met klank, bijvoorbeeld via alliteratie en assonantie. Het is onmogelijk om dat in een vertaling op precies dezelfde wijze weer te geven. Aan de andere kant zou het al te gekunsteld zijn wanneer de vertaler het zou omzetten in de voor ons bekende vorm van het eindrijm. In de NBV is eerst vastgesteld welk men in de brontekst via woord- en klankspel heeft willen bereiken, om vervolgens met middelen die meer eigen zijn aan de doeltaal eenzelfde effect in de vertaling te bewerkstelligen. In de meeste gevallen gaat het in de brontekst om het verbinden van bepaalde woorden. Een voorbeeld van de aandacht voor ritme en klank, waarbij vorm en inhoud op elkaar aansluiten, is Psalm 46:3-5 in de NBV:

Daarom vrezen wij niet, al wankelt de aarde
en storten de bergen in het diepst van de zee.
Laat de watervloed maar kolken en koken,
de hoge golven de bergen doen beven.

Een rivier, wijd vertakt, verblijdt de stad van God,
de heilige woning van de Allerhoogste.

Wie de eerste versregels leest vervalt als vanzelf in het ritme van de anapest: kort-kort-lang. Dat wordt bewust onderbroken in de derde versregel ('Laat de watervloed ...') en vooral ook in de vijfde. Dat komt overeen met de inhoud: na het tumult van wankelende aarde, de kolkende watervloed en de bevende berg komt de overgang naar de rustig stromende rivier. In het Hebreeuws worden de derde en vierde versregel gekenmerkt door herhaling van de letters h, r en m. In de vertaling is dat overgebracht door veelvuldig klankrijm: kolken-koken, bergen-beven en door de herhaalde o-klank in kolken-golven (met een korte o) en koken-hoge (met een lange o).

2.4.6.1.2 Aantekeningen¹⁸⁴

Na zoveel jaar van werk en na de eerste reacties moest men in het tussenrapport ook vaststellen dat het aanvankelijk gestelde doel voor de NBV wel wat al te hoog gegrepen was. Aanvankelijk had men een vertaling voor ogen die goed gebruikt kon worden in de liturgie, literair verantwoord was en die ook kon functioneren als studiebijbel. Voor dat laatste echter, zo stelde men vast, komt heel wat meer kijken dan men in de NBV wil bieden. Dat zou men name veel meer verklarende aantekeningen vragen. Dat is een punt dat wel steeds aan de orde is geweest gedurende het vertaalproces. Het is nu eenmaal niet eenvoudig en vaak ook ondoenlijk om alle informatie in de vertaling zelf weer te geven, zoals steeds het uitgangspunt van de NBV is geweest. Dat heeft consequenties voor het vertalen. Sommige critici wijzen op het gevaar van een 'voetnotenvertaling'.¹⁸⁵ Bij het vaststellen van de vertaalprincipes waren er ook afspraken gemaakt over het gebruik van aantekeningen (zie 2.3.4). Die waren grotendeels gebaseerd op de 'Guidelines'. Vergeleken met de WV zouden er minder verklarende aantekeningen komen, maar vergeleken met de NBG 1951 meer. Men is bij de NBV steeds beducht geweest voor het gevaar dat de theologie de vertaling teveel zou gaan beheersen. Het is tegen deze achtergrond begrijpelijk dat de begeleidingscommissie het beleid betreffende de aantekeningen nog aanscherpte. Voetnoten moesten beperkt blijven 'tot die gevallen waarin het gewenst is de lezer te informeren over de tekst die wordt gevolgd'.¹⁸⁶ Hiervan zijn eerder al voorbeelden gegeven (zie paragraaf 2.4.5). Later werd het beleid weer wat versoepeld. Behalve voor deze tekstkritische noten werd er ruimte gelaten voor noten die 'verantwoorde alternatieve vertalingen' bieden en die een vertaling van namen geven die 'wanneer ze in de vertaling geëxpliciteerd zouden worden, storend zouden werken, maar onontbeerlijk zijn voor het goed verstaan van de tekst'.¹⁸⁷ Toch is dat niet genoeg om van een echte studiebijbel te kunnen spreken. Dat zou veel meer verklarende aantekeningen vereisen.

De eerste voorbeelden van voetnoten die informeren over een mogelijke andere vertaling zijn al te vinden bij Genesis 1. Zo staat bij vers 2 een voetnoot waarin wordt opgemerkt dat men niet alleen met 'Gods geest' maar ook met 'Gods adem' kan vertalen; of nog anders: 'een hevige wind joeg het water op' in plaats van 'Gods geest zweefde over de wateren'. Het gaat hier om vertaalkwesties die de geleerden doorgaans al langer bezig houden¹⁸⁸ en waarbij het niet lukt om tot een 'communis opinio' te komen. De NBV sluit in de regel wel steeds aan bij het standpunt van de meerderheid en is terughoudend in het introduceren of het navolgen van geheel nieuwe visies. Het spreekt vanzelf dat men zich

¹⁸⁴ Zie hierover P. Booijs, 'Van vertaalprincipe tot noot: 640 noten in de NBV', *MAW* 32/4 (december 2004), 3-11.

¹⁸⁵ P. Gillaerts, in: *Effata*, 169: 'Door uit te gaan van een vertaling zonder voetnoten, dreigen sommige voetnoten in de vertaling terecht te komen en wordt de lezer af en toe bij het handje genomen'.

¹⁸⁶ Besluit van de begeleidingscommissie op 2 november 1998.

¹⁸⁷ Besluit van de begeleidingscommissie op 11 april 2000.

¹⁸⁸ Zie over het genoemde voorbeeld M.A. Beek, '*Hier blijven half alle ogenblikken*', Baarn 1988, 102-104. Het betreft hier een rede uit 1973 over 'de uitdaging aan de bijbelvertalers', waarin hij het genoemde vers aanhaalt als voorbeeld voor de moeilijke taak waarvoor de vertaler staat.

hierbij beperkt tot de echt problematische kwesties, waarbij de verschillen tussen de mogelijke vertaling erg groot zijn. Voor elk vers zijn immers wel andere vertalingen te bedenken en ook gegeven.

Ook de voetnoot bij Psalm 29:9 ('De stem van de HEER doet de hinden kalven en de geiten hun jongen werpen') geeft aan dat er een andere vertaling mogelijk is. De laatste woorden betekenen wellicht iets heel anders: 'en ontbladert de bossen' (ongeveer zoals in de NBG 1951: 'en zij ontschorst de wouden'). Hierbij wordt opgemerkt dat de betekenis van het Hebreeuws onzeker is. Sommige geleerden zijn van mening dat voor de in de NBV gegeven vertaling de Hebreeuwse tekst enigszins gewijzigd moet worden. Dat zou betekenen dat het hier om een tekstkritische kwestie gaat. In dat geval zou er in de voetnoot van de NBV voor een andere formulering gekozen moeten worden. Dit voorbeeld geeft aan dat enerzijds een verklarende voetnoot soms welkom is, maar dat anderzijds vertalers zich hiermee inlaten met discussies waarvan het einde soms zoek is. Elke antwoord dat op dit terrein wordt gegeven roept weer nieuwe vragen op. Daarom is het te begrijpen dat men in de NBV terughoudend is bij de toevoeging van dit soort voetnoten.

Die terughoudendheid geldt ook voor de voetnoten waarin gewezen wordt op woordspelingen en waarin de betekenis van namen wordt gegeven. Ook hierover bestaan doorgaans grote verschillen van inzicht onder de bijbeluitleggers. Volgens de vertaalrichtlijnen moet een woordspel in de brontekst waar mogelijk in de vertaling worden weergegeven. Soms lukt dat door een vervangend woord- of klankspel, eventueel met een ander woord in het betreffende vers. Soms gaat dat niet en kiest men voor de uitleg via voetnoot, zoals bij Genesis 2:23 waarin opgemerkt wordt dat er in het Hebreeuws een woordspel is tussen '*iesja*, 'vrouw', en '*iesj*, 'man'. In de NBG 1951 had men in navolging van de SV nog vastgehouden aan een weergave binnen de vertaling door de constructie van een nieuw woord 'mannin'. Dat heeft men in de NBV terecht laten vallen, omdat het in het Hebreeuws om normale woorden gaat die vaak terugkomen, terwijl het voor 'mannin' bij deze ene tekst blijft.

Of iets een woordspeling is, staat vaak ter discussie. De vertalers van de NBV maken daarbij soms keuzes die niet door iedereen onderschreven zullen worden. Zo springen de woorden aan het slot van Jesaja 7:9 er volgens enkele recente vertalingen zowel wat betreft de inhoud als de vorm uit. In het Hebreeuws staan twee vormen van dezelfde werkwoordsstam, die ook nog op elkaar rijmen. In de WV en NB is dat te zien, in de NBV niet. Uit de toelichting van de vertalers blijkt dat een bewuste keuze te zijn.

WV: Als u niet standvastig gelooft, dan houdt u geen stand!

NB: als ge niet vertrouwt wordt ge niet gebouwd!

NBV: Alleen als jullie vertrouwen hebben, houden jullie stand.

Kennis van de betekenis van een naam kan bijdragen aan een beter begrip van de tekst. Het is echter niet altijd duidelijk of bijbelschrijvers die kennis veronderstellen en of zij met het noemen van een bepaalde naam ook iets wilden overbrengen. De context moet hierover duidelijkheid geven. Omdat hierover de meningen van de uitleggers verschillen, is de NBV – wederom – zuinig met extra informatie. Zo worden bijvoorbeeld in het boek Rechters wel veel plaatsnamen vertaald (Chorma, 'vernietiging' in 1:17, Bochim, 'jammerplaats' in 2:5, Ramat-Lechi, 'kaakheuvel' in 15:17, En-Hakkore, 'bron van de roepende' in 15:19 en Machane-Dan, 'legerkamp van Dan' in 18:30), maar wordt van de persoonsnamen alleen de betekenis van Abimelech gegeven: 'mijn vader is koning' (8:31). Er is veel voor te zeggen dat juist met die persoonsnamen veel wordt gespeeld door de auteur van het boek Rechters. Zo heet de koning van Aram volgens 3:8 Kusan Risataïm. De eerste hoorders moeten het tweede deel van zijn naam hebben verstaan als 'dubbel slecht'. De aanvoerder der Israëlieten in 4:6

heeft Barak, dat betekent ‘bliksem’. Zijn bangelijke optreden – aan het handje van Debora, de vrouw van Lappidot, ‘fakkels, bliksemflitsen’(!) – staat in schril contrast met zijn naam. De naam van Simson (13:24) kan worden geassocieerd met de zon (NB: ‘Sjimsjon’ – *zonneschijn*), terwijl hij aan zijn einde komt door toedoen van Delila (16:4), wier naam doet denken aan het Hebreeuwse woord *lailah*, ‘nacht’ (NB: ‘Delila – *koningin van de nacht*’).

2.4.6.1.3 Beeldspraak

Een veel gehoord verwijt in reactie op de proefvertalingen was dat men te ver zou zijn afgeweken van de grondtekst. Nu was die kritiek te verwachten en in zekere zin ook eenvoudig te pareren met een verwijzing naar de gekozen vertaalmethode. Wanneer men in natuurlijk Nederlands vertaalt lijkt het er op het eerste gezicht op dat de vertaling meer afwijkt van de brontekst dan een vertaling waarin men er geen moeite mee heeft of het zelfs gepast vindt dat de brontaal doorschemert in de tekst. Of dat ook werkelijk zo is, is nog maar de vraag. En die kan slechts beantwoord worden via een nauwkeurige analyse van de brontekst en van de doeltekst, die laat zien welke elementen van de bron al of niet in de doeltekst zijn overgebracht. Toch leidde deze kritiek ertoe dat men ging onderzoeken of men misschien op sommige plaatsen niet wat dichterbij de brontekst kon blijven. Met name op het punt van beeldend taalgebruik leek men af en toe wat al te rigoureuze in de brontekst gebruikte beelden en metaforen te hebben vervangen.¹⁸⁹ De vertalers waren er dan van uit gegaan dat men te maken had met een taalkenmerk dat op grond van de vertaalregels niet letterlijk mocht worden overgenomen. Het onderscheid tussen taal- en tekstenmerk is echter niet altijd eenvoudig te maken. Het nieuwe beleid werd nu dat beeldend taalgebruik in de vertaling moest worden gehandhaafd indien het geen verkeerde associaties op zou roepen. Men koos dus voor het voordeel van de twijfel. Dat leidde er ook toe dat de vertaling wat meer exotiserend werd, want veel van de gebruikte beelden zijn niet (meer) gewoon in het Nederlands. Een voorbeeld van deze meer brontekstgetrouwe benadering is de vertaling van Deuteronomium 9:29.

NBV V5: Ach HEER, het is toch het volk dat u toebehoort en dat u met uw grote macht zo doortastend hebt bevrijd.

NBV V7: Ach HEER, het is toch het volk dat u toebehoort en dat u door uw grote macht met opgeheven arm hebt bevrijd?’

Hier is het beeld van een god die als een krijgshoofd met geheven hand het leger voorgeeft in ere hersteld (zie ook 2 Koningen 17:36; Jeremia 27:5; 32:17).

Het is echter soms niet te vermijden om de beeldspraak zoals die in de brontekst is gebruikt te vervangen, namelijk wanneer de letterlijke vertaling leidt tot onbegrijpelijk Nederlands. Dan moeten de vertalers een vervangend beeld inzetten met dezelfde betekenis. Dat is in de praktijk echter doorgaans niet of nauwelijks mogelijk. Daarom is het de vertalers ook toegestaan om het beeld te omschrijven.

In 1 Korintiërs 13:12 moest het beeld van het kijken in de spiegel enigszins worden aangepast, om de tekst te kunnen begrijpen.¹⁹⁰

NBG 1951: Want nu zien wij nog door een spiegel, in raadselen, doch straks van aangezicht tot aangezicht.

NBV: Nu kijken we nog in een wazige spiegel, maar straks staan we oog in oog.

¹⁸⁹ Zie hierover F. Winter, ‘Ontwikkelingen in de Nieuwe Bijbelvertaling: voor en na *Werk in uitvoering 2*’, *MAW*, 22/1 (maart 2003), 4-9.

¹⁹⁰ Zie hierover R. Buitenwerf, in: *Lucht en leegte*, 17-18.

Van het kijken in een spiegel verwachten wij nu wat anders dan in de tijd van Paulus. Wij zijn namelijk gewend aan de heldere spiegels van onze tijd waarin we een scherp beeld van onszelf in kunnen zien. Dat was tweeduizend jaar geleden heel anders. Het spiegelbeeld dat men toentertijd in de van brons of ijzer gemaakte spiegels zag was onscherp. Dat verklaart ook het volgende ‘in raadselen’. In de NBV is dit probleem opgelost beide samen te nemen: ‘een wazige spiegel’.

Een voorbeeld van niet goed meer over te brengen beeldspraak is te vinden in Psalm 94:20.¹⁹¹

NBG 1951: Hebt Gij iets gemeen met de zetel van het verderf,

Die onder schijn van recht onheil sticht?

NBV: Staat u aan de zijde van verdorven rechters,
die onheil stichten in naam van de wet?

De hedendaagse lezer associeert ‘zetel’ niet, zoals dat in het Hebreeuws bedoeld is, met de plaats vanwaar recht gesproken wordt. Daarom is het nu uitgelegd. Men kan zich overigens afvragen of het niet mogelijk geweest was het beeld te behouden. Wij kennen immers in onze taal de term ‘rechterstoel’, een woord dat ook in Johannes 19:13 wordt gebruikt.

Een omstreden voorbeeld van vervanging van beeldspraak door zijn uitleg is de vertaling van Prediker 3:5.¹⁹²

NBG 1951: Een tijd om stenen weg te werpen, en een tijd om stenen te vergaderen

WV: Een tijd om stenen weg te gooien en een tijd om stenen te verzamelen

GNB: er is een tijd van liefde en een tijd van eenzaamheid

NB: een tijd van stenen wegwerpen

en een tijd van stenen opstapelen

NBV: Er is een tijd om te ontvlammen

en een tijd om te verkillen

Het gaat hier om de vraag of dit wel beeldspraak is. Men zou de tekst, zoals in de aantekening bij de WV wordt aangegeven, kunnen lezen tegen de achtergrond van het in Israël gebruikelijke werk op de akkers. Net als in de GNB leggen de vertalers van de NBV echter een verband met het vervolg waarin sprake is van omhelzen. In andere literaire bronnen zijn ook aanwijzingen te vinden voor het gebruik van beeldspraak dat in deze richting wijst. Volgens sommige exegeten is het bewijs daarvoor mager. Kiest men echter voor deze uitleg, dan moet men de tekst wel aanpassen, want de hedendaagse lezer heeft in ieder geval deze associatie zeker niet.

2.4.6.1.4 Concordantie

Ook over het steeds weer terugkerende strijdpunt in hoeverre men concordant moet vertalen werd opnieuw serieus nagedacht. Men hield wel vast aan het principe van de beperkte concordantie, maar constateerde ook dat het soms onzeker is of een woordherhaling binnen een tekst ook een functie heeft. In dat geval lijkt het raadzaam om te kiezen voor een meer formele benadering en, als het niet al te zeer ten koste gaat van het natuurlijke Nederlands, het

¹⁹¹ Zie hierover J. van Dorp, in: *Lucht en leegte*, 22-23.

¹⁹² Zie hierover J. van Dorp, ‘Stenen wegwerpen en stenen verzamelen. Prediker 3:5a als vertaalprobleem’, *MAW* 22/3 (september 2003), 11-19; en ‘Enkele aantekeningen bij de vertaling van Prediker 3:5A’, *ACEBT* 21 (2004), 117-123.

woord te herhalen. Op die manier krijgt de lezer in ieder geval zelf de gelegenheid om te bepalen hoe die herhaling opgevat moet worden. In de praktijk heeft dit niet tot grote veranderingen heeft geleid.¹⁹³ Dat was ook niet te verwachten. Het uitgangspunt bleef immers dat de vertaling in natuurlijk Nederlands moet zijn. Dat beperkt de mogelijkheden om woorden die in het Hebreeuws en Grieks herhaald worden ook in de vertaling als herhaling kenbaar weer te geven. Verder blijft het in veel gevallen ook een discussie of men bij woordherhaling te maken heeft met een (niet in de vertaling weer te geven) taalkenmerk of met een (wel weer te geven) tekstkenmerk te maken heeft. Het is hier niet de plaats om uitgebreid op deze kwestie in te gaan. Bij de bespreking van een aantal hoofdstukken van de NBV in het volgende hoofdstuk komt het probleem van de concordantie wel weer aan de orde. In het algemeen kan men wel willen stellen dat de vertalers van de NBV om goede redenen terughoudend zijn geweest en een herhaling van woorden niet te snel als tekstkenmerk hebben geïnterpreteerd en als zodanig weergegeven. In de tekst zullen naast de herhaling van het woord ook andere signalen gegeven moeten worden die erop wijzen dat een bepaald woord of een bepaalde zinsnede de functie van een motief of kernwoord hebben. Dat zal bijvoorbeeld moeten blijken uit de onverwachte woordkeus of manier van formuleren. Er zal ook een relatie tussen vorm en inhoud gelegd moeten kunnen worden.

Een voorbeeld dat deze kwestie goed illustreert en tegelijkertijd het dilemma voor de vertaler schetst is het eerder in dit kader aangehaalde begin van het boek Jona (zie 2.3.1). Volgens sommige exegeten is het geen toeval dat kort na elkaar het Hebreeuwse werkwoord *yarad* wordt gebruikt ('af dalen' naar Jafo, in het schip en in het ruim van het schip) en wijst dat op de afgang van de profeet. Op grond van de kritiek op de vertaling van Jona in *WIU* hebben de vertalers er nog eens naar gekeken en zijn tot de conclusie gekomen dat men het Nederlands teveel geweld aan zou doen en heeft men dus vastgehouden aan de variatie ('hij ging naar Jafo', 'hij ging aan boord' en 'hij was in het ruim van het schip afgedaald'). Toch valt moeilijk te ontkennen dat het woordgebruik in het Hebreeuws hier op zijn minst opmerkelijk is. Heel opvallend is ook dat hetzelfde woord voor afdalen terugkomt in het hart van het gebed van Jona vanuit de diepte (2:7). Het woord lijkt dus wel degelijk een signaalfunctie te hebben die goed aansluit bij de lijn van het verhaal. Ook in 2:7 keert het echter niet terug in de vertaling van de NBV ('Ik zink tot de bodem'). Men kan zich afvragen of, wanneer het niet lukt om een dergelijk tekstkenmerk in de vertaling weer te geven, men daar dan niet in een voetnoot naar zou moeten verwijzen. Zo'n aantekening zou in de lijn liggen van de wel in de NBV voorkomende opmerking bij sommige psalmen dat we te maken hebben met een acrostichon. Ook dat is een tekstkenmerk dat niet in de vertaling kon worden weergegeven.¹⁹⁴

Een ander veel aangehaald voorbeeld van woordherhaling die een aantal critici miste in *WIU* is het drievoudig 'En het geschiedde' in Lucas 2:1, 6 en 15. Net als in de WV varieert men bij de vertaling van deze woorden. In de definitieve tekst van de NBV heeft men daar ook aan vastgehouden. Ook hier is de keuze voor natuurlijk Nederlands beslissend.¹⁹⁵ Lucas imiteert hier de traditionele manier van vertellen zoals hij die kende uit de Septuaginta en dat

¹⁹³ In haar doctoraalscriptie 'Jona tussen theologie en bijbelvertalen. Een onderzoek naar de verhouding tussen bijbelwetenschap en bijbelvertaalmethoden, toegespitst op het aspect van concordantie in de [Nieuwe Bijbelvertaling] op Jona' (Theologische Universiteit Apeldoorn augustus 2003) laat T. Drieënhuizen zien dat er vanaf het begin goed nagedacht is over de (beperkte) concordantie en dat de bijgestelde vertaalregels wat dit betreft niet tot bijstelling van de vertaling heeft geleid. Een bewerking van haar scriptie zal worden gepubliceerd in *ACEBT* 22 (2005).

¹⁹⁴ Zie bijvoorbeeld bij Psalm 9-10. Mijns inziens zou er ook een dergelijke voetnoot bij Nahum 1:1-7 moeten staan. In vers 1-3 vormen de eerste en de laatste letters van de regels de bekende formule 'Ik ben de HEER' en begint in vers 3 een alfabetische reeks toelidend naar de geloofsbelijdenis in vers 7: 'Goed is de HEER'. Zie hierover Spronk, *Nahum*, 47-51.

¹⁹⁵ Zie R. Buitenwerf, in: *Lucht en leegte*, 51-53.

wijkt af van het gewone Grieks van zijn dagen. De vertalers hebben geprobeerd dit over te brengen door voor verhevener taal te kiezen. Verder blijkt uit de indeling in alinea's dat de vertalers van de NBV de herhaling van deze woorden bij Lucas niet hebben geïnterpreteerd als markering in de tekst. Dat is wel gebeurd in de WV. Daar zou men dus eerder ook iets van deze herhaling in de tekst van de vertaling verwachten. In de NBV begint de nieuwe alinea in vers 8 met de introductie van de herders in het verhaal. Dat is een goed te verdedigen literaire analyse van de tekst, waarbij de genoemde herhaling niet functioneel is en dus ook niet hoeft te worden weergegeven.

2.4.6.1.5 Expliciteren

In de kritiek op de vertaling in *WIU* werd vaak opgemerkt dat er al te vrij was vertaald, in die zin dat er teveel werd uitgelegd, bijvoorbeeld in Prediker 11:1 en in Prediker 12:2 en 6. Het vertaalteam liet zich overtuigen en stelde deze teksten bij. In 11:1 werd de uitleg geschrapt.

WIU: Werp je brood uit over het water. Heb vertrouwen in de toekomst, want je vindt het later terug.

NBV: Werp je brood uit over het water, want je vindt het later terug.

In 12:2 en 6 werd het als refrein aan het gedicht toegevoegde 'Gedenk daarom je schepper' weer weggelaten. Meer in het algemeen leidde deze en andere kritiek tot een preciezere formulering van de regels voor het expliciteren, dat wil zeggen: voor het weergeven in de vertaling van informatie die alleen impliciet aanwezig is in de brontekst. Wanneer het om grammaticale of inhoudelijke redenen noodzakelijk wordt geacht om de brontekst aan te vullen (expliciteren), dan moet die informatie uit de directe context komen. Hoe verder men zijn informatie moet halen, hoe sterker het wordt afgeraden. Explicitatie vanuit dogmatiek en theologie wordt uitdrukkelijk verboden.

Dit laatste heeft ook te maken met het principe dat bij de NBV het vertalen aan de theologie vooraf gaat. Een voorbeeld van een situatie waarin de theologie toch de vertaling al te zeer leek te gaan beïnvloeden is de discussie over de vertaling van een bede uit het Onze Vader, Matteüs 9:13

NBG 1951: en leid ons niet verzoeking, maar verlos ons van de boze

NBV V5: En sta niet toe dat wij op de proef gesteld worden, maar neem ons tegen het kwaad in bescherming

NBV V6: En laat ons in beproeving niet zwichten, maar red ons uit de greep van het kwaad.

In de discussie over deze vergeleken met de traditionele vertaling ingrijpende wijziging speelde de overweging een rol dat men moeite had met het idee van een gebed tot God of hij je niet op de proef stelt. Dit wilde men vermijden door het negatieve aspect van 'beproeving' naar het werkwoord te verschuiven. Zo is God niet degene die verantwoordelijk is voor het feit dat iemand in een beproeving terechtkomt, maar juist degene die bij beproeving steun biedt. Dat past bij de volgende bede: 'red ons uit de greep van het kwaad'. In één van de laatste vergaderingen van de begeleidingscommissie (december 2003) besloot men echter dat de betekenis van het Griekse woord hier al te zeer werd opgerekt en kwam men tot de tekst zoals die nu in de NBV staat:

En breng ons niet in beproeving, maar red ons uit de greep van het kwaad.

Als legitiem aangemerkt en ook veelvuldig toegepast, is explicitering vanuit de directe context. Dat gebeurt wanneer de vertalers het nodig achten om de tekst overzichtelijker te maken en de lezer niet onnodig met vragen te laten zitten. Een voorbeeld is de vermelding van het Loofhuttenfeest in 2 Kronieken 7:9.

NBG 1951: En op de achtste dag hielden zij een feestelijke vergadering, want de inwijding van het altaar hadden zij zeven dagen lang gevierd; het feest duurde zeven dagen.

NBV: Op de achtste dag hielden ze een feestelijke samenkomst; het inwijdingsfeest van het altaar had zeven dagen geduurd, en daarna vierden ze zeven dagen het Loofhuttenfeest.

Dat het bij het aan het slot genoemde feest om het Loofhuttenfeest gaat, wordt pas duidelijk in 8:13. Zo lang hoeft de lezer van de NBV niet te wachten. Met deze explicitering zullen de meeste exegeten weinig moeite hebben, want er lijkt geen reden te zijn waarom deze informatie nog achter gehouden zou moeten worden. Er zijn echter ook teksten waarbij het uitblijven van voor de hand liggende informatie volgens sommige uitleggers een bepaalde betekenis kan hebben. In dat geval is explicitering niet gewenst; bijvoorbeeld in Exodus 1:22.

NBG 1951: Toen gebod Farao aan zijn gehele volk: Werpt alle jongens die geboren worden, in de Nijl, maar alle meisjes moogt gij laten leven.

NBV: Toen gaf de farao aan heel zijn volk het bevel om alle Hebreeuwse jongens die geboren werden in de Nijl te gooien; de meisjes mochten in leven blijven.

In de geschiedenis van de uitleg is de nodige aandacht besteed aan het feit dat de farao nu juist niet expliciet de Hebreeuwse jongens noemt.¹⁹⁶ Dat is een argument, ook al is de uitleg achter de vertaling in de NBV plausibel, om dit geval voorzichtiger te zijn met de invulling van de tekst.

2.4.6.2 Bijstelling van de vertaling

De verwerking van de reacties werd grondig aangepakt.¹⁹⁷ Alle kritische opmerkingen en wijzigingsvoorstellen werden verzameld en geordend en meegenomen in het verdere vertaalproces. Dat wil zeggen dat ze een rol speelden bij de eindredactie. Vooraf kregen de vertalers de kans er hun voordeel mee te doen wanneer ze voorafgaand aan de eindredactie hun werk nog een keer doornamen en voorstellen tot verbetering konden doen. De invloed van de reacties mag niet onderschat worden. Zo kwamen er bijvoorbeeld op de vertaling van het boek Prediker in het eerste deel van *WIU* gerubriceerd naar thema's en teksten 329 reacties binnen. Bij 28 van de daarbij genoemde teksten is de definitieve tekst gewijzigd. Sommige teksten werden in meer dan één van de reacties genoemd, zodat het percentage van gehonoreerde kritiek boven de 10% komt. Het is echter niet in alle gevallen even duidelijk of de bijstelling van de vertaling alleen aan de externe kritiek te danken is, want bij de eindredactie werden ook de opmerkingen van de twee meelezers, die de hele tekst nog een keer doornamen, betrokken. Verder kan ook het werk in de eindredactie aan de consistentie van de vertaling als geheel bepaalde aanpassingen hebben veroorzaakt.

¹⁹⁶ C. Houtman, *Exodus. Deel I*, Kampen 1986, 252 (Engelse vertaling: Kampen 1993, 264). Zie ook J. Siebert-Hommes, *Laat de dochters leven. De literaire architectuur van Exodus 1 en 2 als toegang tot de interpretatie*, Kampen 1993; met dank aan de auteur, die mij wees op deze kwestie.

¹⁹⁷ Zie hierover de brochure *Tegen het licht gehouden. Reacties en voortgaande discussie na de verschijning van de deulitgaven* (NBV Informatie 11), Haarlem 1999, en *WIU*, 2, 363-366.

Een aantal van de reacties die leidden tot een bijstelling van de tekst hadden met de stijl van het Nederlands te maken. Het mocht allemaal wel wat compacter. Zo werd in 1:2

Lucht en leegte, zegt Prediker,
lucht en leegte, alles is maar leegte

het overbodige ‘maar’ geschrapt. Datzelfde gebeurde in 1:17. In 6:10 werd het woordje ‘immers’ geschrapt in

Wie en wat de mens is, werd immers al lang geleden vastgesteld.

In 8:4 werd het woordje ‘dus’ geschrapt in

Zijn woord is wet; is er dus iemand die hem rekenschap kan vragen van zijn daden?

In 3:21 werd het overbodige woord ‘neerwaarts’ geschrapt.

Wie zal ooit weten of de adem van een mens naar boven opstijgt en die van een dier afdaalt, neerwaarts naar de aarde?

In 7:28 moest ‘de waarheid’ er aan geloven en kwam er een minder omschrijvende vertaling:

WIU: Ik heb de waarheid nagestreefd met hart en ziel en haar nog altijd niet gevonden.
NBV: Ik heb met hart en ziel gezocht, maar nog altijd niet gevonden.

In enkele gevallen werd er een komma toegevoegd, zoals in 4:9 na het woord ‘zijn’:

Je kunt veel beter met zijn tweeën dan alleen zijn, want – en dat is zeker – samen
zwoegen loont

en in 6:3 na het woord ‘rest’:

wanneer zijn dorst naar rijkdom nooit geleest wordt en hem nog niet eens een graf rest,
dan – en dat zeg ik – is een doodgeboren kind veel beter af.

Soms werd de zinsconstructie gewijzigd. In 6:11 werd ‘wat er meer over te zeggen is’ veranderd in: ‘wat er meer over gezegd wordt’.

In enkele gevallen werd een voorstel voor een vertaling door een ander woord overgenomen. Het ‘driedubbel gevlochten koord’ (4:12) werd mede vanwege enkele protesten gewijzigd in ‘een koord dat uit drie strengen is gevlochten’. ‘Heel die rijkdom’ (5:13) werd ‘al die rijkdom’, in 6:3 werd ‘wanneer’ vervangen door ‘als’, in 7:17 ‘kwaadaardig’ door ‘onrechtvaardig’, in 8:11 ‘kwade daad’ door ‘slechte daad’, in 8:12 ‘eerbiedigen’ door ‘ontzag hebben voor’, in 8:15 ‘spijs en drank’ door ‘eten en drinken’, in 9:14 ‘aanvalswerken’ door ‘belegeringswerken’, in 9:15 ‘in staat zijn’ door ‘kunnen’ en ‘luisteren’ door ‘aandacht schenken’, in 10:7 ‘hooggeborenen’ door ‘edelen’. Volgens 10:11 is de bijtende slang niet meer vrouwelijk (‘haar’), maar mannelijk (‘hem’). De koning uit 10:17 ‘stamt’ niet meer ‘uit een adellijk geslacht’, maar is ‘een man van adel’. In 11:3 is ‘Naar welke kant een boom ook valt’ vervangen door ‘Waar een boom ook heen valt’.

Ingrijpender was de boven genoemde beslissing om terug te komen op de verklarende toevoeging in 11:1 en het besluit om in 12:2 en 6 het ter verduidelijking toegevoegde refrein,

dat ontleend was aan 12:1, in de definitieve versie te schrappen. Ook het als al te zeer uitleggend ervaren ‘maar’ in 11:9 moest wijken. Nu staat er gewoon ‘en’ (hier cursief weergegeven) en wordt in ieder geval de mogelijkheid open gehouden dat God in zijn oordeel niet alleen zal vragen om men zich in zijn jeugd niet te buiten is gegaan, maar ook of men wel genoeg genoten heeft van zijn jeugd:

Geniet dus, beste vriend, van je jonge jaren, haal je hart op aan de dagen van je jeugd. Volg de wegen die je hart wil gaan, gun je ogen wat ze wensen. *En* onthoud bij alles wat je doet dat God je aan zijn oordeel onderwerpt.¹⁹⁸

2.5 De NBV na 27 oktober 2004

Op woensdag 27 en vrijdag 29 oktober werd de NBV groots gepresenteerd in respectievelijk Rotterdam en Antwerpen. In de kerkdienst in de Laurenskerk lag het accent op het oecumenische karakter van de nieuwe vertaling. Dat kwam onder andere op passende wijze tot uiting in het gezamenlijk gebeden Onze Vader volgens de tekst van Matteüs 6:9-13 (inclusief het toegevoegde slot) in de NBV. In concert- en congresgebouw De Doelen lag het accent meer algemeen op de NBV als cultureel monument dat niet alleen kerkgangers aan gaat. Het hoogtepunt was de aanbidding van de nieuwe vertaling aan koningin Beatrix, die er vervolgens de eerste tien verzen uit voorlas.

Voorafgaand aan deze presentatie was er uitgebreide aandacht in de media voor de NBV, waarbij op allerlei manieren positieve en negatieve aspecten van het project werden belicht.¹⁹⁹ De ontvangst was over het algemeen heel positief en in veel kerken werd de NBV de volgende zondag – 31 oktober – al dankbaar in gebruik genomen. De kerkelijke introductie viel dus samen met Hervormingsdag. Daarmee werd indirect nog eens benadrukt dat de NBV vooral ook gewaardeerd kan worden als een belangrijk oecumenisch initiatief. In plaats van de vroeger op deze dag zo vaak beleefde vijandigheid tussen protestanten en rooms-katholieken kwam nu het besef dat men put uit één bron van inspiratie.

De kritiek was voor een groot deel een herhaling van hetgeen eerder al naar aanleiding van de uitgaven in *WIU* was opgemerkt.²⁰⁰ Sommige critici konden constateren dat hun kritiek in zoverre serieus genomen was dat de NBV in sommige opzichten dichter bij de brontekst was gebleven. Anderen stelden vast dat de NBV hierin naar hun zin niet ver genoeg gegaan was. De verschillende opvattingen over wat de beste methode van vertalen is blijven ook na de NBV bestaan en zullen blijven leiden tot verschillende vertalingen. Het is te verwachten dat veel vertaalbeslissingen van de NBV vragen op zullen roepen. Dat is het onvermijdelijke gevolg van de keuze voor een doeltaalgerichte benadering, waarbij men recht probeert te doen aan wat de brontekst precies te zeggen had. Anders dan bij een woord-voor-woord-vertaling kan men niet zo veel in het midden laten. Dat vraagt om talloze vertaalbeslissingen die soms – zo zullen de vertalers zelf vaak als eerste toegeven – anders uit hadden kunnen pakken. Veel van de kritische opmerkingen die nu over sommige passages van de NBV gemaakt worden, waren al eerder gemaakt tijdens het vertaalproces zelf.

Met het verschijnen van de NBV komt ook de vraag op of er nog aan de tekst gewerkt zal worden. Komen er nog andere uitgaven? Komt er nog een herziening? Als er drukfouten

¹⁹⁸ Zie over deze vertaalkwestie ook K. Spronk, *ACEBT* 21 (2004), 111-112.

¹⁹⁹ Zie o.a. *De Bijbel opnieuw vertaald* (Trouw dossier 34), Amsterdam 2004.

²⁰⁰ Er zijn ook parallellen met de kritiek zoals die indertijd geuit werd bij de verschijning van de NBG 1951. Zo volgen de leerlingen van F. Breukelman hun leermeester niet alleen na in hun felle kritiek op de niet-concordante nieuwe vertalingen, maar namen zij net als hij het initiatief tot een bezwaarschrift aan de synode om deze ertoe te bewegen de nieuwe vertaling niet te accepteren als kanselbijbel. De brief hierover van Breukelman is herdrukt in *Om het levende woord* 6 (1996), 6-11.

in staan, dan zullen die ongetwijfeld in latere drukken worden rechtgezet. Of er ook inhoudelijk aan de tekst gesleuteld zal worden, valt nog te bezien. Dat hangt af van mogelijke nieuwe inzichten, eventueel op grond van geleverde kritiek. Er wordt ook nagedacht over een uitgave als studiebijbel met veel meer verklarende aantekeningen. Het materiaal daarvoor is ruimschoots aanwezig in de grote hoeveelheid notities die tijdens het vertaalproces door vertalers, reviewers en meelezers zijn gemaakt.

HOOFDSTUK 3: AANZET TOT EEN BEOORDELING – BESPREKING VAN ENKELE VOORBEELDEN

In dit derde en laatste deel van de beschrijving van de totstandkoming van de NBV zal een aanzet gegeven worden tot een gefundeerde bespreking van het resultaat van de vele jaren van nijvere arbeid en veelvuldig overleg. Van een diepgaande beoordeling van de NBV als vertaling kan hierbij geen sprake zijn. Dat vraagt om een aanpak die de perken van deze publicatie ver te buiten gaat. Het zal in ieder geval grondiger moeten gebeuren dan bij de meeste oordelen die tot dusver zijn uitgesproken.²⁰¹ Men zal niet mogen blijven staan bij een opvallende vertaling van een enkel vers of een bepaalde term, maar ook oog moeten hebben voor de grotere gehelen, voor bepaalde vertaalpatronen en voor de al dan niet bewuste verschillen tussen de vertaling van verschillende bijbelboeken.

In dit boek blijft het bij een eerste aanzet: een poging om zo goed mogelijk weer te geven wat voor soort vertaling de NBV is en hoe de afgesproken vertaalprincipes en werkwijze tot het nu voorliggende resultaat hebben geleid. In het voorafgaande zijn af en toe al enkele kritische opmerkingen gemaakt of doorgegeven bij de manier van werken en bij sommige vertaalbeslissingen. Nu zal een aantal teksten nader worden besproken: Genesis 1, Psalm 1, Prediker 1, Johannes 1 en Romeinen 1. Daarmee komen in ieder geval de meest gebruikte tekstsoorten van de Bijbel aan bod. Bij de bespreking is gebruik gemaakt van de toelichting die de vertalers schreven voor de mensen die hun werk moesten beoordelen. In de loop van de jaren hebben zij zo een schat aan materiaal bijeen gebracht. De waarde daarvan wordt nog verhoogd door het feit dat ook deze toelichtingen door deskundige meelezers zijn beoordeeld op hun deugdelijkheid. Daarbij komt ook dat ze volgens een vast stramien zijn geproduceerd en daarmee veel consistentier zijn dan de meeste series van bijbelcommentaren. Vergeleken met de doorsnee bijbeluitleg gaat men in deze toelichting als vanzelfsprekend meer in op vertaalproblemen. In de praktijk van de bijbelstudie is ook dat een voordeel, want vaak geschiedt die in het kader van verkondiging aan of groepswork met mensen die het van de vertaling moeten hebben. Van de NBG 1951 is indertijd in zekere zin een verantwoording van de vertaling gepubliceerd. Dat gebeurde bijna tien jaar later onder redactie van A.R. Hulst, de secretaris van de vertaalcommissie en later van de revisiecommissie.²⁰² Deze verantwoording bleef echter beperkt tot het Oude Testament. In dit boek ging het ook niet zozeer om een toelichting op de in de NBG 1951 gemaakte vertaalkeuzes. Het was in de eerste plaats bedoeld als een hulp voor bijbelvertalers. Omdat de plannen daartoe gemaakt werden tijdens een internationaal congres van bijbelvertalers in de periode dat gewerkt werd aan de NBG 1951 en de revisie daarvan, is gebruik gemaakt van de aantekeningen van de werkers aan die vertaling. Het zou goed zijn als de toelichtingen bij de NBV meer toegespitst op die vertaling zelf en op kortere termijn toegankelijk werden gemaakt.

3.1 De beoordeling van een bijbelvertaling

Voor elke bijbelvertaling geldt dat de vertaler er niet aan ontkomt om allerlei beslissingen te nemen over de betekenis van de te vertalen tekst. Zoals al herhaaldelijk werd aangegeven wordt dat in het geval van de NBV nog versterkt door de keuze om in principe de tekst weer

²⁰¹ Zie hierover ook A.B.M. Naaikens, 'Vertaalkritiek en de Nieuwe Bijbelvertaling', *MAW* 19/1 (maart 2000), 18-33; Th.A.W. van der Louw, 'Theologie, vertaalmethode en vertaalpraktijk. Overwegingen rond de Nieuwe Bijbelvertaling', *Theologia Reformata* 43 (2000), 193-207, en K. Spronk, 'Hoe beoordeelt men een bijbelvertaling?', *Interpretatie* 11/4 (juni 2003), 26-28.

²⁰² A.R. Hulst, *Old Testament Translation Problems* (Helps for Translators Prepared under the Auspices of the United Bible Societies, Volume 1), Leiden 1960. Zie hierover ook J. van Dorp, 'Een ambitieus plan: de herziening van het Oude Testament', *MAW* 20/4 (december 2001), 30-38; hiervan 31-32.

te geven in natuurlijk Nederlands. Vertalers moesten voortdurend beslissen of men bij bepaalde woorden of uitdrukkingen te maken had met een tekst- dan wel een taalkenmerk. In de naar aanleiding van de NBV weer opblazende discussie over het nut van concordant vertalen speelt dat een grote rol. Het zou die discussie in ieder geval goed doen wanneer naast het inzicht in het gebruik van kernwoorden ook die afweging vanuit de vertaalwetenschap structureel een rol zou spelen. De NBV zal het meest beoordeeld worden door theologen en theologisch geïnteresseerden. Die willen nog wel eens vergeten dat vertalen een ambacht is met zijn eigen vaardigheden. Goede uitleg van een tekst leidt nog niet als vanzelf tot een goede vertaling. De vertaalwetenschapper op haar of zijn beurt moet weten dat de Bijbel niet zomaar een tekst is. Die kan niet goed vertaald worden zonder weet te hebben van de traditie waarin die staat en wat de tekst daardoor oproept bij de lezer.

Een goed voorbeeld van het beschrijven en beoordelen van bijbelvertalingen volgens een methode zoals die in de moderne vertaalwetenschap wordt biedt A. de Vries.²⁰³ Zij gaat uit van het model waarmee K. van Leuven-Zwart de verschuivingen tussen bron- en doelttekst beschrijft die optreden bij vertalen.²⁰⁴ Daarvoor worden zin voor zin de belangrijkste woorden of woordgroepjes van brontekst en vertaalde tekst naast elkaar gezet en wordt aangegeven hoe deze zich tot elkaar verhouden. Zijn ze synoniem? Is er sprake van een verschuiving in betekenis? Is er een stilistische verschuiving waarneembaar, bijvoorbeeld wanneer een woord in de vertaling plechtiger of juist platter is dan het origineel? Zijn er syntactische verschuivingen door verandering van woordvolgorde en in de relatie van de woorden? Zijn er elementen toegevoegd, weggelaten of vervangen? Op deze manier kan materiaal verzameld worden op grond waarvan vastgesteld kan worden in hoeverre het taalgebruik van de brontekst en van de vertaling overeenkomen en waarin zij verschillen. Zo kan een vertaling onder andere geduid worden als idiomatiserend (bepaald door de eigenaardigheden van de bron- of de doeltaal), specificerend, generaliserend, populariserend, formaliserend, poëtiserend, archaïserend, moderniserend, neutraliserend of expliciterend. Bij deze benadering is het mogelijk om met exacte gegevens te werken. Dat is een voordeel op een terrein waar de gevoeligheden soms hoog opgestapeld liggen en bijgevolg de oordelen over andermans werk soms al te zeer subjectief gekleurd en daarom moeilijk te bespreken zijn. Aan de andere kant is deze benadering zeer arbeidsintensief. Om een goed beeld van de vertaling te krijgen zullen vele teksten moeten worden doorgenomen. In ieder geval zullen alle soorten tekst die een eigen stijl hebben aan bod moeten komen. Een groter probleem is nog dat dit model in de eerste plaats ‘geschikt is om vertalingen te beschrijven die gekenmerkt worden doordat zij de brontekst min of meer op de voet volgen’.²⁰⁵ Bij vertalingen zoals de WV en de NBV zijn de transformaties ten opzichte van de brontekst zo groot dat het in veel gevallen niet goed mogelijk is om kleine betekenseenheden naast elkaar te zetten en de verschuivingen ten opzichte van elkaar te benoemen. Dat zegt natuurlijk al wel iets over de aard van de NBV. Door de gerichtheid op de doeltaal is de brontekst formeel minder goed herkenbaar. Men zou dit als een diskwalificatie kunnen opvatten, maar dat is niet de bedoeling. Het gaat immers bij een vertaling in de eerste plaats om een getrouwe weergave van de inhoud van de brontekst. De vraag is daarbij wel hoeveel van de oorspronkelijke vorm verloren mag gaan zonder dat dit de overbrenging van de inhoud negatief beïnvloedt.

²⁰³ A. de Vries, *Zuiver en onvervalscht? Een beschrijvingsmodel voor bijbelvertalingen, ontwikkeld en gedemonstreerd aan de Petrus Canisius Vertaling*, Amsterdam 1994; zie ook haar artikel ‘Zuiver en onvervalscht?’, *MAW* 4/1 (maart 1995), 1-5.

²⁰⁴ K.M. van Leuven-Zwart, *Vertaalwetenschap: Ontwikkelingen en perspectieven*, Muiderberg 1992, 78-86.

²⁰⁵ De Vries, *Zuiver en onvervalscht?*, 190.

Bij de beschrijving en beoordeling van de NBV lijkt het model waarbij men de metadiscursieve elementen in bron- en doelttekst bestudeert beter geschikt.²⁰⁶ Dat zijn de middelen in de tekst waarmee de schrijver zijn/haar lezer door de tekst leidt. Ze helpen om de onderdelen van de tekst in hun juiste samenhang te zien. De coherentie van een tekst wordt met behulp van een viertal middelen bevorderd. Logische verbindingen (via voegwoorden zoals ‘maar’ of ‘en’) drukken de relaties uit tussen zinnen en ideeën. Framemarkeerders vestigen de aandacht op een bepaald onderdeel, introduceren een nieuw onderwerp of verwijzen naar een vroegere passage. Structuuraanduiders zoals titels, alinea’s en aandachtsstreepjes zorgen voor een bepaald overzicht in de tekst. Tenslotte zijn er ook nog verduidelijkende elementen in de vorm van bijvoorbeeld haakjes. De stijl van een tekst kan ook worden beschreven via de categorieën van de interpersoonlijke metadiscursiviteit. Ook hier onderscheidt men vier types. Verzachters (bijvoorbeeld hulpwerkwoorden zoals ‘lijken’, ‘mogen’, ‘kunnen’ en woorden als ‘liever’) drukken de aarzeling uit van de schrijver tegenover de waarheid van het beweerde. Versterkers daarentegen benadrukken de zekerheid van de schrijver (bijvoorbeeld ‘allerlaatste’ in plaats van gewoon ‘laatste’). De schrijver geeft aan hoe hij tegenover de tekst en de lezer staat via attitudemarkeerders (bijvoorbeeld ‘helaas’, ‘gelukkig’, ‘ik verzeker jullie’). Relatiemarkeerders zijn woorden waarmee de toehoorders worden aangesproken en beklemtonen de relatie tussen schrijver en lezer. Door te letten op deze twee keer vier kenmerken kan men de metadiscursiviteit van zowel de brontekst als de vertaling beschrijven en deze vervolgens met elkaar vergelijken.

Zeker voor een vertaling als de NBV waarin veel aandacht is besteed aan de stijl en waarin dus elke tekstsoort herkenbaar zou moeten zijn aan een eigen bewust en consistent toegepaste vormgeving lijkt dit beschrijvingsmodel goed geschikt. Ook hier echter geldt dat de methode arbeidsintensief is en daarbij hoge eisen stelt aan de uitvoerder. Zowel de brontekst als de vertaling moeten nauwgezet worden bestudeerd. Een goed beeld en een evenwichtig oordeel over de vertaling is pas mogelijk door de vergelijking van veel teksten in verschillende stijlen. Eerste steekproeven volgens deze methode wijzen er op dat in de NBV de metadiscursiviteit ten opzichte van de brontekst wordt verhoogd. Dat wil zeggen dat in een verhaal de verhaallijnen worden aangezet en dat in een betoog de overtuigingskracht van de rede wordt vergroot.²⁰⁷ Daarmee worden op objectieve wijze de ervaringen bevestigd van veel lezers die opmerken dat de NBV als het ware uitnodigt om door te lezen en in zoverre ook het gestelde doel van de (voor)leesbaarheid heeft bereikt. Overigens houdt dat niet in dat alle teksten gemakkelijk te lezen zouden. De aandacht voor de literaire aspecten heeft ook tot gevolg dat bepaalde minder snel toegankelijke teksten, zoals sommige vormen van poëzie, ook in de vertaling meer vragen van de lezer dan vlot vertelde verhalen. Doch ook voor die moeilijker teksten geldt dat in de NBV onnodige obstakels voor de lezers zijn verwijderd, zoals zal blijken uit de nu volgende bespreking van een aantal teksten.

3.2 Bespreking van enkele bijbelgedeelten

²⁰⁶ Zie hierover P. Gillaerts, ‘De metadiscursieve elementen in de NBV-vertaling van Stefanus’ rede: de kroon op een vertaling?’, in: P. Gillaerts (red.), *Effata. Beschouwingen over bijbelvertalen en stijl*, Antwerpen 2000, 153-179. Hij verwijst hierbij o.a. naar A. Crismore, *Talking with Readers. Metadiscourse as Rhetorical Act*, New York 1989.

²⁰⁷ Zie Gillaerts, 174-175 over Handelingen 7 in de NBV. H. Gevaert vergelijkt in haar scriptie ter verkrijging van haar Licentiaatsdiploma Vertalen aan de Lessiushogeschool in Antwerpen (2002) de vertaling van de Bergrede (Matteüs 5-7) in de WV en de NBV volgens deze methode. Zij concludeert dat de Bergrede in de NBV meer vertaald is als een onderwijzende, ‘opvoedende’ tekst, terwijl in de WV vooral de nadruk ligt op het feit dat Jezus zijn toehoorders wil overtuigen: ‘De toon van de tekst in de NBV is vriendelijker en didactischer dan in de WV. Bij de laatste komt dan weer het betogende en radicale element sterker naar voren. De Bergrede kan zowel gezien worden als een tekst om te leren als om te overtuigen en beide vertalingen leggen daarbij hun eigen klemtoon.’

De nu volgende bespreking van enkele hoofdstukken in de NBV kan in zoverre een vertekend beeld geven dat door de aandacht voor allerlei details het zicht op het grotere geheel verdwijnt. Daarom is goed vooralsnog vast te houden aan het genoemde positieve oordeel over de teksten als geheel. Bij de nadere analyse van een aantal kleinere teksteinheden kan worden geïllustreerd hoe dit is gerealiseerd en ook dat men er soms een bepaalde prijs voor heeft moeten betalen. Met name wat betreft de vorm was men gedwongen meer afstand te nemen van de brontekst dan sommige deskundigen lief is.

3.2.1 Genesis 1

De vertalers merken op dat zij in de vertaling hebben willen aangeven dat het eerste scheppingsverhaal (Genesis 1:1-2:4a) strak en systematisch is van opbouw. Het vertoont een zorgvuldige woordkeus, is plechtig van toon, gedragen van stijl en maakt gebruik van veel formules. Daarom hebben de vertalers ernaar gestreefd om hier zoveel mogelijk concordant te vertalen. Naast de indeling in zeven nadrukkelijk genoemde dagen wijzen zij op de indeling door middel van de acht scheppingswoorden en de acht scheppingswerken: op elke dag één en op de derde en de zesde dag twee. Door de afwijkende inleiding valt er in 1:26 extra nadruk op het laatste scheppingswoord, waar het gaat om de schepping van de mens. Dat wordt onderstreept door de bijzondere literaire vorm waarin de laatste scheppingsdaad wordt beschreven in 1:27. Deze structuur wordt in de vertaling zichtbaar door de indeling in alinea's gebaseerd op het schema van de acht scheppingswoorden. Daarmee krijgt de schepping van de mens de nadruk die ook in de grondtekst waarneembaar is. Het belangrijke zes-dagenschema wordt hierdoor niet verdoezeld, want de 'genummerde' dagen staan telkens aan het eind van een alinea en springen daardoor direct in het oog.

Bij lezing van het eerste hoofdstuk in de NBV kan men vaststellen dat de vertalers goed in hun opzet zijn geslaagd. Het plechtstatige van het Hebreeuws en de daarvoor zo belangrijke heldere structuur met zijn typerende herhalingen zijn goed overgebracht. Vergelijkt men de NBV met de NBG 1951 dan valt op dat hinderlijke en onnodige archaïsmen zijn verdwenen. Het hieronder aangehaalde voorbeeld van vers 20 laat zien dat de NBV ten opzichte van de WV beter voor te lezen is, omdat de zin beter is opgebouwd en de nadruk daarmee terecht valt op de 'levende wezens' en de 'vogels'.

NBG 1951: En God zeide: Dat de wateren wemelen van levende wezens, en dat het gevogelte over de aarde vliege langs het uitspansel des hemels.

WV: En God zei: 'Het water moet wemelen van dieren en boven het land moeten de vogels vliegen langs het hemelgewelf.'

NBV: God zei: 'Het water moet wemelen van levende wezens, en boven de aarde, langs het hemelgewelf, moeten vogels vliegen.'

Een gedetailleerde vergelijking met de grondtekst en met andere vertalingen maakt duidelijk dat niet alle nuances vanuit het Hebreeuws konden worden overgebracht en dat de vertalers in enkele gevallen ook iets van een uitleg aan de vertaling hebben toegevoegd. Iets van die hulp aan de bijbellezer wordt zichtbaar in vers 2.

NBG 1951: De aarde nu was woest en ledig, en duisternis lag op de vloed, en de Geest Gods zweefde over de wateren.

NBV: De aarde was nog woest en doods, en duisternis lag over de oervloed, maar Gods geest zweefde over het water.

‘Woest en doods’ is een vertaling van de Hebreeuwse woordgroep *tohoe wabohoe*. De vertalers hebben het onheilspellende in deze woorden weer willen geven door de herhaling in klanken, die deze woorden verbinden met elkaar en ook met het volgende, dreigend klinkende woord ‘duisternis’. Wat opvalt is hier ook het voorafgaande woordje ‘nog’. Daarmee wordt vooruitgegrepen op de wending die zal volgen: nu is het ‘nog woest en doods’, maar dat zal niet zo blijven. In zekere zin geldt dit ook voor de vertaling met ‘doods’. Dat verwijst naar het leven dat God zal scheppen. De interpretatie van het voegwoord als het adversatieve ‘maar’ sluit hierbij aan. Het suggereert dat de vermelding van ‘Gods geest’ de aankondiging is van een positieve nieuwe ontwikkeling. Strikt genomen hoeft dat niet zo te zijn. Men kan zich zelfs afvragen of deze sturende elementen wel nodig zijn.

Het Hebreeuwse woord *tehom* is hier vertaald met ‘oervloed’. Het is volgens de vertalers een aanduiding van de watermassa’s die zich, naar de toenmalige voorstelling, onder de aarde bevinden (zie Genesis 49:25). In het zondvloedverhaal breken de kolken van de grote waterdiepten open en stroomt het onderaardse water over de aarde (zie Genesis 7:11). Er is overwogen om te vertalen met ‘kolkende diepte’. Dat zou wat klank en betekenis betreft ook dichterbij het verwante *tohoe wabohoe*, ‘woest en doods’, zijn gebleven. Volgens anderen suggereert die vertaling echter te veel actie en past daarom niet goed bij het voorafgaande beeld van doodse leegheid. ‘Oervloed’ is echter wel een beladen woord en introduceert een bepaalde opvatting over dit gedeelte van de Bijbel als oergeschiedenis, die weliswaar vrij algemeen wordt geaccepteerd, maar die als formulering vreemd is aan het bijbelse spreken.

Over de weergave van het spreken door God en de daaropvolgende actie is lang getwijfeld. In de in *WIU* gepubliceerde vertaling van Genesis leest men: ‘God zei: “Er moet licht zijn,” en er was licht.’ Bij de bespreking ter vaststelling van de definitieve tekst besloot de begeleidingscommissie de tekst te wijzigen in ‘Er moet licht komen, en er kwam licht’. Het werkwoord ‘zijn’ werd dus vervangen door ‘komen’. Uiteindelijk gebeurde dat alleen bij het eerste werkwoord. In de NBV staat nu ‘God zei: “Er moet licht komen,” en er was licht.’ In de volgende verzen staat er voor het tweede deel steeds ‘En zo gebeurde het’. Daarmee verdwijnt in de vertaling de voor de Hebreeuwse tekst juist ook op dit punt toch wel kenmerkende woordelijke herhaling in de weergave van wat God zegt en hetgeen vervolgens plaats vindt. Net als in de WV is de jussivus steeds weergegeven met ‘moeten’. Men kan zich afvragen of de voortdurende herhaling van dit woord wel strookt met de in dit hoofdstuk waargenomen en ook voor de vertaling gewenste ‘gedragen stijl’.²⁰⁸

In de brontekst staat het zinnetje ‘En zo gebeurde het’ aan het eind van 1:7. In de vertaling krijgt het – zoals wordt voorgesteld in het tekstkritisch apparaat van de *BHS* en zoals het ook in de Septuaginta is weergegeven – de positie die het ook heeft in 1:9, 11, 15, 24 en 30: onmiddellijk na de opdracht die God geeft. Volgens de vertalers is dit gedaan omwille van de logica. Naar aanleiding van de publicatie in *WIU* merkte al iemand op dat het correct zou zijn geweest als deze ingreep in de tekst was verantwoord in een voetnoot.²⁰⁹

Het meervoud in vers 26 (‘Laten wij mensen maken die ons evenbeeld zijn, die op ons lijken’) moet volgens de vertalers worden opgevat als meervoud van overleg of van aansporing. Het zou ook opgevat kunnen worden als verwijzend naar iets van een overleg tussen God en andere goddelijke wezens. Iets dergelijks wordt ook gesuggereerd in Genesis 3:5 en 6:2-4. In Genesis 1 ligt de nadruk echter op het feit dat het God alleen is die de wereld heeft geschapen. Het zou slecht bij deze belangrijke boodschap passen, wanneer men zich God voorstelde als geholpen door ‘medescheppers’. Ook het gebruik van een enkelvoudig

²⁰⁸ Zie ook de opmerkingen hierover door J. Dyk, ‘Het kan nog beter’, *MAW* 19/4 (december 2000), 23-28; hiervan p. 24.

²⁰⁹ G. Kloppenburg, ‘De Nieuwe Bijbelvertaling: anders getrouw’, in: H. Room, W. Rose (red.), *Naar een nieuwe kerkbijbel. Een handreiking voor het beoordelen van de Nieuwe Bijbelvertaling*, Barneveld 2001, 61-80; hiervan p. 66.

suffix in 1:27 ('als *zijn* evenbeeld') sluit uit dat hier sprake zou zijn van een vorm van polytheïsme. Om deze reden zou hier en in de vertaling van 11:7 een enkelvoudvorm gebruikt kunnen worden: 'Nu wil ik mensen maken die mijn evenbeeld zijn, die lijken op mijzelf'. In versie 5 is dat ook gebeurd. Uiteindelijk is – met vrijwel alle bijbelvertalingen²¹⁰ en ook al reeds in *WTU* – gekozen voor handhaving van het meervoud. Vertaling in het enkelvoud werd als te interpreterend beschouwd. Men kan ook stellen dat het drievoudige meervoud in vers 26 een zeer opvallende en blijkbaar een bewust bedoelde uitzondering is. Het is dus een tekstenmerk dat moeilijk anders dan op deze manier kan worden weergegeven.

Zoals hierboven al werd aangegeven wijzen de vertalers op de bijzondere plaats van de verzen 26 en 27 binnen het scheppingsverhaal, zowel door de plaats binnen de structuur als door de literaire vorm. Een belangrijk element waardoor vers 26 zich onderscheidt van het voorafgaande valt in de NBV echter weg. In vers 25 wordt in het Hebreeuws drie maal bij de beschrijving van de schepping van de dieren de uitdrukking 'naar zijn aard' gebruikt. Eerder gebeurde dat ook al twee maal bij dieren genoemd in vers 24, twee maal in vers 21 en twee maal voor het gewas in vers 12. In de NBG 1951 is dat stevast weergegeven met 'naar zijn/hun aard'. In de WV is het vertaald met 'in allerlei soorten', 'van allerlei soort' of 'soort na soort'. In de NBV volgt men de lijn van de WV. De vertalers lichten dit toe met de verklaring dat de uitdrukking waarschijnlijk distributief gebruikt is, dat wil zeggen: het gaat om het gewas of gedierte met al zijn eigen soorten. Daarom is vertaald met 'allerlei' (zoals in de GNB) en 'alle soorten'. In vers 25 is de herhaling vermeden. Na 'alle soorten' staat er alleen nog 'al' en 'alles'. De uitleg achter deze vertaling is te billijken, maar zoals het er nu staat gaat de in het Hebreeuws opvallende (en in de NBG 1951 nog herkenbare) tegenstelling met vers 25 verloren. Na het drie maal herhaalde 'naar zijn aard' in vers 25 verwacht men in vers 26 bij de aankondiging van de schepping van de mens hetzelfde. In plaats daarvan wordt de mens echter geschapen 'naar ons beeld'. Dit wordt nog versterkt door het parallelle 'als onze gelijkenis'. Omdat in de NBV de ouderwets klinkende term 'naar zijn aard' is vervangen door beter te begrijpen en variërende woorden, wordt het verwachtingspatroon van de lezer veranderd. De overgang tussen vers 25 en vers 26 is nu minder ingrijpend.

Aan het slot van vers 27 staat er in de Hebreeuwse tekst een – na het eerdere enkelvoud – opvallende meervoudsvorm. In de NBG 1951 en in de WV is die gewoon weergegeven, maar in de NBV wordt hij verklaard:

NBG 1951: En God schiep de mens naar zijn beeld; naar Gods beeld schiep Hij hem; man en vrouw schiep Hij hen.

WV: En God schiep de mens als zijn beeld; als het beeld van God schiep Hij hem; mannelijk en vrouwelijk schiep Hij hen.

NBV: God schiep de mens als zijn evenbeeld, als evenbeeld van God schiep hij hem, mannelijk en vrouwelijk schiep hij de mensen.

De NBV gaat niet zo ver als de GNB, waarin het probleem van de overgang van enkel- naar meervoud in de laatste regel is 'weg vertaald': 'Hij schiep de mens: man en vrouw'. De vertalers van de NBV hebben zich gehouden aan de regel dat er duidelijkheid moet zijn wat betreft de participanten. Daarmee wordt de tekst in zekere zin van zijn spanning beroofd, want zoals het er nu staat roept de tekst minder snel vragen op bij de lezer en gaat daarbij waarschijnlijk voorbij aan de bedoeling van de schrijver.²¹¹

²¹⁰ Alleen in de eerste versie van de vertaling van de Jewish Publication Society is vertaald in het enkelvoud; zie H.M. Orlinsky, *Notes on the New Translation of the Torah*, Philadelphia 1970, 58.

²¹¹ A. van Wieringen, 'De Nieuwe Bijbelvertaling is alle aandacht waard', *Rkkerk.nl* (29 oktober 2004), 25-28, verwijst naar dit vers als voorbeeld van het feit dat in de NBV 'de referenties van grammaticale

3.2.2 Psalm 1²¹²

- 1 Gelukkig de mens
die niet meegaat met wie kwaad doen,
die de weg van zondaars niet betreedt,
bij spotters niet aan tafel zit,
- 2 maar vreugde vindt in de wet van de HEER
en zich verdiept in zijn wet, dag en nacht.
- 3 Hij zal zijn als een boom,
geplant aan stromend water.
Op tijd draagt hij vrucht,
zijn bladeren verdorren niet.
Alles wat hij doet komt tot bloei.
- 4 Zo niet de wettelozen!
Zij zijn als kaf
dat verwaait in de wind.
- 5 Wettelozen houden niet stand waar recht heerst,
zondaars niet in de kring van de rechtvaardigen.
- 6 De HEER beschermt de weg van de rechtvaardigen,
de weg van de wettelozen loopt dood.

De vertaling van de Psalmen in de NBV is over het algemeen heel goed ontvangen, ook door mensen die moeite hebben met de doeltaalgerichte benadering van de NBV. Men is onder de indruk van het dichtserlijke gehalte. Zoals eerder is beschreven was er een apart vertaalteam met zijn eigen werkwijze voor de Psalmen. De vertaling heeft echter wel de normale route van de revisies doorlopen. Zoals uit de bespreking van Psalm 1 zal blijken heeft dat zijn sporen achter gelaten. Dat geldt ook voor de extra aandacht die besteed is aan de relatie tussen vorm en inhoud.

Volgens de analyse van H. van Grol bestaat Psalm 1 uit twee stanza's van elk twee strofen met respectievelijk 3, 2, 2, en 2 verzen. Het ritme in de eerste strofe verschuift: van korte cola of halfverzen (2+2+2 heffingen) via wat langere cola (3+3) naar de brede cola van vers 2 (4+4). De strofe is een eenheid vol balans en parallellisme, lineair en chïastisch. Ook de laatste strofe is een eenheid in regelmatig ritme en chïastische woordherhaling. In de twee middelste strofen ontbreken parallellisme en herhaling. De derde strofe is erg kort. De woordherhalingen ondersteunen het chïastisch patroon van het geheel: de buitenste strofen met hun grote woorden, de middelste strofen met hun beelden. Er is sprake van een tweeluik met het scharnier tussen vers 3 en 4. De vertalers hebben ernaar gestreefd de parallelismen en chïastische patronen te handhaven als kenmerkend voor deze psalm. In strofe 3 (vers 4) zijn de regels bewust zeer kort gehouden.

In vers 1 is gekozen voor een inclusieve vertaling: 'de mens' in plaats van het traditionele 'de man', omdat de Hebreeuwse term ook 'iemand', 'eenieder' of 'men' kan betekenen en er hier geen reden is om te nemen dat het uitsluitend om de man zou gaan. In

terugverwijzingen te vaak worden ingevuld, waardoor de spanning in een tekst opgeheven wordt'. Hij acht dit een 'mankement' (p. 27).

²¹² Zie hierover ook de opmerkingen van vertaler A.W.G. Jaakke, in: M.C. Berends, 'De Psalmen vertalen zoals Rembrandt schilderde', *MAW* 18/4 (december 1999), 18-21; hiervan p. 20.

een eerdere versie werd vertaald met ‘Gelukkig is de mens’. Vertaler A.W.G. Jaakke geeft aan dat daarmee de sj-klank (in het Hebreeuws staat hier ‘*asjree ha ’isj*’) kon worden behouden. Om reden van compactheid werd het woordje ‘is’ uiteindelijk geschrapt.

In vers 1 is er in het Hebreeuws een fraaie trits van werkwoorden die een steeds verder afnemende beweging beschrijven: ‘gaan’, ‘staan’, ‘zitten’. In de vertaling is dat weergegeven met de werkwoorden ‘meegaan’, ‘betreden’ en ‘aanzitten’. Daarmee wordt aan de ene kant zoveel mogelijk recht gedaan aan het Hebreeuws en aan de andere kant tegemoet gekomen aan de eis van natuurlijk Nederlands.

Het Hebreeuwse woord *resja ’im* komt vier keer in deze psalm voor (naast vers 1 ook nog in de verzen 4, 5 en 6) en wordt gewoonlijk met ‘goddelozen’ weergegeven. Dat was ook het geval in een eerdere versie van deze vertaling. Kritische meelezers maakten echter bezwaar tegen het gebruik van de term ‘goddeloos’ vanwege de mogelijke misvatting dat hij betrekking zou hebben op mensen die niet in God geloven, terwijl het hier vooral gaat om de aanduiding van een slecht mens.²¹³ Er werd daarom besloten om dit woord te vertalen al naar gelang de context: ‘wie kwaad doen’, ‘zondaars’, ‘mensen zonder God’, ‘wettelozen’ en soms ook nog ‘goddelozen’. In vers 1 is vertaald met ‘wie kwaad doen’, in de andere verzen met ‘wettelozen’. Gecombineerd zijn beide een goede beschrijving van de categorie die staat tegenover de rechtvaardigen. Na vers 2 is duidelijk dat het daarbij ook gaat om de keuze voor of tegen de wet. Het gevolg van dit alles is natuurlijk wel dat de directe verbinding, zoals die in Hebreeuws en de meeste vertalingen (ook de GNB) duidelijk zichtbaar is, tussen het woord aan het begin en het eind van de psalm is vervaagd.

‘Zich verdiept in zijn wet’ (vers 2); in het Hebreeuwse werkwoord *hagah* is ook de notie van murmelen of prevelen aanwezig. In een eerdere versie was daarom vertaald met ‘prevelend overdenken’. Vanwege de mogelijke negatieve associaties bij het woord ‘prevelen’ en vanwege de overeenstemming met Jozua 1:8 (‘Leg dat wetboek geen moment ter zijde en verdiep je er dag en nacht in’) is gekozen voor ‘zich verdiepen in’. Dat betekent dan weer wel dat het beeld, zoals dat nog steeds zichtbaar is in het orthodoxe Jodendom, van het zachtjes voor zichzelf hardop lezen van de thora helaas uit de vertaling verdwenen is.

De woorden ‘alles wat hij doet komt tot bloei’ aan het slot van vers 3 vallen uit de toon. Letterlijk staat er: ‘al wat hij doet zal slagen’. Volgens het tekstkritisch apparaat van de BHS zijn deze woorden later toegevoegd en is deze aanvulling van de tekst geïnspireerd door het bovengenoemde vers uit Jozua 1:8, want de daar geciteerde woorden worden gevolgd door precies deze regel. In de NBV is men echter zeer terughoudend als het gaat om tekstkritische ingrepen. Er is voor gekozen om iets ‘toe te vertalen’ naar het eerder gebruikte beeld; vandaar de vertaling: ‘komt tot bloei’. In de meeste Engelse vertalingen wordt het werkwoord ‘to prosper’ gebruikt, dat zowel de betekenis ‘voorspoed hebben’ als ‘bloeien’ heeft. In het Nederlands liggen het in de vertaling gebruikte ‘tot bloei komen’ en de meer letterlijke vertaling van het Hebreeuws met ‘slagen’ of ‘gelukken’ verder uit elkaar. Daarom is deze poging om het probleem waarvoor de Hebreeuwse tekst ons stelt te omzeilen ook minder geslaagd te noemen. Mogelijk hebben de vertalers zich hier te zeer laten leiden door de wens om de eenheid van de strofe naar vorm en inhoud te bewaren. In dit geval is het beter om toe te geven dat het Hebreeuwse gedicht zich niet helemaal laat vangen in het fraaie, door de vertalers vastgestelde patroon. Het wordt er misschien niet mooier op, maar men kan het ook zien als de opvallende kern – letterlijk en figuurlijk – van het gedicht: ‘alles wat hij (de wetsgetrouwe) doet lukt’.

Het Hebreeuws *bemisjpat* (vers 5) wordt doorgaans vertaald met ‘in het gericht’. Dat is echter geen eigentijds Nederlands en roept bovendien al te zeer de gedachte aan het laatste

²¹³ Zie over deze kwestie J.C. de Vos, ‘“Goddelozen” en de Septuaginta. Betekenis en vertaling van *rasja* ‘ en *asebês*’, MAW 22/3 (2003), 21-28.

oordeel op. De vertaling ‘waar recht heerst’ geeft het Hebreeuws goed weer en sluit mooi aan bij ‘in de kring van’ in het volgende versdeel.

3.2.3 Prediker 1²¹⁴

Voor een elders gepubliceerde bespreking van de (voorlopige) vertaling in de NBV van het boek Prediker²¹⁵ heb ik alle voorlopige versies van de vertaling, de daarop geleverde kritiek en de verslagen van de op grond daarvan gevoerde discussies bestudeerd. Daarbij constateerde ik iets waarvan veel critici van de NBV zich waarschijnlijk niet bewust zijn: de meeste van hun opmerkingen op de teksten van *WIU* en de NBV zijn al tijdens het vertaalproces door vertalers, revisoren, supervisoren of meelezers gemaakt en in het overleg in de verschillende commissies besproken. De uiteindelijke vertaling is het resultaat van een enorm aantal keuzes die men heeft moeten maken.

In de inleiding op het boek Prediker in de NBV wordt opgemerkt dat het zijn naam ontleent aan de sinds Luther gangbare vertaling van de Hebreeuwse titel *Kohélet*. Daaraan wordt toegevoegd dat het vermoedelijk gaat om een functieaanduiding die in het bijbelboek als eigennaam wordt gebruikt. Uit de stukken van het vertaalproces blijkt dat hier een hele discussie aan vooraf is gegaan. Vanaf de vierde versie liet men het Hebreeuwse woord *qohèlèt* onvertaald (weergegeven als ‘Kohélet’) op grond van de overweging dat het hier om een eigennaam gaat en dat die normaal gesproken niet vertaald wordt. Ook wanneer men het als een titel beschouwt, is er veel dat er voor pleit om het woord onvertaald te laten. Er is namelijk voor dit Hebreeuwse woord geen equivalent in onze taal te vinden. In de toelichting bij versie 5 wordt als belangrijkste argument tegen het sinds Luther gebruikelijke ‘Prediker’ genoemd dat de huidige lezer bij dit woord denkt aan ‘een apostel, zendeling of voorganger in een christelijke context’. Daardoor heeft men bij de vertaling van Luther in feite te maken met transculturatie. Volgens de vertaalregels van de NBV dient dat vermeden te worden. Daarbij past ook de afspraak om niet te verhullen dat de brontekst uit een andere tijd en omgeving stamt. ‘Kohélet’ zou dus genoemd kunnen worden in de rij van min of meer exotische titels zoals die nu in de NBV te vinden zijn, bijvoorbeeld de ‘tartan’, ‘rabsaris’ en ‘rabsake’ in 2 Koningen 18:17 en de ‘rabmag’ in Jeremia 39:3.

Het voorstel om het boek de titel *Kohélet* te geven riep veel reactie op bij de supervisoren. Naast instemming met het gebruik van *Kohélet* als (niet goed te vertalen) eigennaam was er vooral aarzeling: kan men de bekende boeknaam *Prediker* zomaar vervangen? Daarbij achtten sommigen het gevaar groot dat de naam *Kohélet* niet goed uitgesproken zou worden. Een supervisor had het onderzocht door het woord te laten lezen door een aantal niet ingewijden. Bijna niemand sprak het uit zoals het hoort: *kohèlet*. Men was ook beducht voor onnodige vervreemding of verwarring: van een denigrerende associatie met *kohélet* tot de veronderstelling dat David een zoon had die *Kohélet* heette.

In een reactie op de opmerkingen stelde het coördinatieteam vast dat uit de kritiek van de supervisoren vooral de zorg voor de receptie van de vertaling blijkt. Bij de NBV is het al dan niet ingeburgerd zijn van begrippen echter niet doorslaggevend. Verder zou men een correcte uitspraak van *Kohélet* kunnen bevorderen door bijvoorbeeld een accent te plaatsen. Het belangrijkste punt – waar de supervisoren volgens het team onvoldoende op ingingen – was naar het inzicht van het coördinatieteam het argument dat de traditionele term *Prediker* op een transculturatie berust en onbedoelde associaties oproept. Hoe verhoudt zich dit gegeven tot de voorkeur voor ingeburgerde terminologie? Wanneer hier de betekenis van de term niet

²¹⁴ Zie ook het interview met de vertalers C.M.L. Verdegaaal (Hebraïcus) en A.J. Bolhuis (neerlandicus) in *Raster* 80 (1997), 155-163, en A.J. Bolhuis, ‘Poëzie in de NBV-vertaling van Prediker’, *MAW* 18/3 (september 1999), 19-25..

²¹⁵ K. Spronk, ‘Prediker in de Nieuwe Bijbelvertaling. Een beschrijving’, *ACEBT* 21 (2004), 103-115.

duidelijk is, lijkt het weergeven daarvan als eigennaam zeker aanvaardbaar. Daarom adviseerde het coördinatieteam om vast te houden aan de keuze voor Kohelet.

De begeleidingscommissie was op haar beurt niet overtuigd van de argumenten van het coördinatieteam om vast te houden aan de keuze van Kohelet boven Prediker. Men stelt (in een besluit van 19 november 1996) dat met Kohelet een vreemde term geïntroduceerd wordt, die niet alleen de indruk wekt een eigennaam te zijn, maar ook op geheel verschillende manieren zal worden uitgesproken. Men vreest dat de boektitel bij de receptie van de NBV veel nadruk zal krijgen ten koste van de vertaling zelf. De benaming Prediker acht men voldoende van ‘preken’ en ‘predikant’ onderscheiden om daarmee niet te worden gelijkgesteld. De begeleidingscommissie zag ook wel de bezwaren van de traditionele term Prediker. Er zou eigenlijk een goede Nederlandse term gevonden moeten worden die niet de bezwaren heeft die de benaming Kohelet met zich mee brengt. De begeleidingscommissie stelt voor te zoeken naar een goed Nederlands alternatief voor Kohelet. Als dat niet gevonden wordt, kiest men voor Prediker. De uitkomst is bekend.

Het is de vraag of de begeleidingscommissie niet al te gemakkelijk voorbij ging aan het argument dat de keuze voor ‘Prediker’ tot het ongewenste effect van transculturatie zou kunnen leiden, want de associatie met hedendaagse predikheren ligt toch voor de hand. Net als het besluit om de Godsnaam weer te geven met HEER werd de keuze voor ‘Prediker’ gepresenteerd als een verlegenheidsoplossing: men gaf het voor beter. Net als bij de Godsnaam kan men echter ook hier constateren dat er wel degelijk een alternatief voorhanden was. Bij opvallende zaken zoals de Godsnaam en de titel van een bijbelboek bleek dus de vertaaltraditie zwaarder te wegen dan in de rest van de vertaling (zoals bijvoorbeeld bij het afscheid van de bekende uitdrukking ‘ijdelheid der ijdelheden’). U. Ecco noemt het probleem van de vertaling van het Hebreeuwse *qohèlèt* als een schoolvoorbeeld van het dilemma waarvoor vertalers van antieke teksten vaak komen te staan: moet men moderniseren of archaïseren?²¹⁶ De keuze van de NBV voor ‘Prediker’ is echter geen van beide. Men zou het een traditionele modernisering kunnen noemen. Dit is in feite een contradictie en dat geeft tegelijkertijd ook het problematische van de keuze aan.

Over de vertaling van het opschrift van het boek kan nog worden opgemerkt dat er een woordje is toegevoegd: ‘Prediker, zoon van David en koning in Jeruzalem’. Het voegwoord ontbreekt in het Hebreeuws. Het is hier toegevoegd om duidelijk te maken dat ‘koning in Jeruzalem’ slaat op Prediker en niet op David. Het Hebreeuws laat beide mogelijkheden open. Uit de mededeling in 1:12 blijkt overigens dat de schrijver zich inderdaad koning te Jeruzalem noemt. De lezer zou er dus zelf ook wel achter gekomen zijn.

Via de toelichting van de vertalers krijgt men enig inzicht in de overwegingen die geleid hebben tot de inmiddels al ingeburgerde vertaling ‘lucht en leegte’.²¹⁷ De traditionele vertaling met ‘ijdelheid der ijdelheden’ past volgens hen niet in de toon van de vertaling en is in feite een overbodige parafrase van de grondtekst ‘(v)luchtigheid van de (v)luchtigheden’ (zoals de hebraïcus die in versie 1 weergeeft). Bij een letterlijker vertaling met ‘lucht’ blijft de betekenis ‘zonder inhoud, zonder betekenis, zonder zin’ behouden, terwijl dit ook mooi past bij de natuurbeelden van vers 2-11. De superlatief in het Hebreeuws is in het Nederlands heel goed mogelijk (bijvoorbeeld ‘licht van het licht’), maar zou in het geval van ‘lucht’ een weinig overtuigend resultaat opleveren. ‘Lucht van lucht’ is weinig effectief. Vandaar dat ze kiezen voor de tautologische tweeslag ‘lucht en leegte’. De intensiverende functie van de Hebreeuwse superlatief komt terug in de tautologie en in het feit dat deze allitereert. De consequentie van de vertaling is, dat ‘Alles is (v)luchtigheid’ moet worden aangevuld tot

²¹⁶ U. Ecco, *Experiences in Translation*, Toronto 2001, 25-28.

²¹⁷ Deze vertaling is niet nieuw. P.C. Beentjes, ‘Een nieuwe vertaling voor ons taalgebied’, *Streven* 66 (jan. 1999), 14-25; hiervan p. 21, maakt melding van een identieke vertaling door F. Cromphout, in: F. Cromphout, P. Vande Vyvere (red.), *De Bijbel in onze taal, voor elke dag*, Tielt 1994, bij de lezing voor 29 juli.

‘Alles is maar lucht en leegte’. Enkel ‘Alles is maar lucht’ zou na twee keer ‘lucht en leegte’ een anticlimax zijn. Wat betreft de andere plaatsen waar het woord *hèvèl* voorkomt stellen de vertalers de volgende vertaalstrategie voor: wanneer er in het Hebreeuws enkel *hèvèl* staat, luidt de vertaling ‘leegte’, wanneer er *hèvèl oere’oet roeach* staat, luidt de vertaling ‘lucht en het najagen van wind’. Zo is er concordantie door middel van een consequente variatie tussen twee synonieme woorden. Wel moet men variëren tussen ‘lucht’ en ‘leegte’, want beide woorden moeten tot hun recht komen. Wanneer dat niet gebeurt, heeft de vertaling ‘lucht en leegte’ geen zin. In het geval van een adjectief kiezen ze voor ‘leeg’; bijvoorbeeld ‘leeg bestaan’ (6:12). ‘Luchtig bestaan’ zou een beetje vreemd klinken.

Een aantal supervisoren kon moeilijk afscheid nemen van ‘ijdelheid der ijdelheden’ had en moeite met de nieuwe termen. De term ‘ijdelheid’ en het ermee verbonden begrip zijn diep ingeburgerd en de associatie met Prediker is ook bij niet-gelovigen levend. Eén van de supervisoren kon zich wel vinden in de vertaling van ‘ijdelheid’ door ‘leegte’, maar had wel moeite met deze vertaling in 6:4 (‘Het wordt geboren in de leegte...’) en 8:14 (‘Maar is het hier op aarde niet een grote leegte...’). Daar krijgt het woord ‘leegte’ weer een nieuwe betekenis. Wat is de winst wanneer men ‘ijdelheid’ vervangt door een woord dat op zijn beurt door de moderne lezer niet wordt begrepen? Een ander vond in hoofdstuk 1 de vertaling ‘lucht en leegte’ mooi, maar achtte elders, bijvoorbeeld in 4:7, ‘zinloos’ een betere weergave voor ‘ijdel, ijdelheid’. Een neerlandicus wees er op dat ‘lucht en leegte’ – anders dan de vertalers suggereren – geen ‘vanuit de structuur van het Nederlands herkenbare superlativus’ is en evenmin ‘een figuur die een intensivum kan worden genoemd’. Verder stelde hij vast dat de vertalers blijkbaar geïnspireerd zijn door de alliteratie in het Hebreeuws en die overgebracht hebben in het Nederlands, maar dat de betekenis niet volledig is overgebracht. Ook het Vlaamse lezerspanel was niet echt overtuigd, maar net als de eerder aangehaalde neerlandicus kwamen zij niet met een alternatief. De begeleidingscommissie hield echter vast aan de vertaling met ‘lucht en leegte’. Men stelde dat de ingeburgerde uitdrukking ‘ijdelheid der ijdelheden’ niet verdwijnt, maar in bijbelvertalingen als Statenvertaling en NBG 1951 blijft bestaan. ‘Lucht en leegte’ kan volgens de commissie wel degelijk dienst doen als intensivum (vgl. ‘klip en klaar’). De vertaling met ‘lucht en leegte’ past ook goed binnen de context van de natuurmetaforiek in de eerste verzen dit hoofdstuk. Verder stelde de commissie vast dat volgens het woordenboek ‘leeg’ en ‘leegte’ ook buiten de combinatie ‘lucht en leegte’ wel de gewenste betekenis hebben en dat ook waar ‘lucht’ zelfstandig is het in zijn context de gewenste betekenis kan oproepen.

Uit bovenstaande opmerkingen blijkt dat men bij de vertaling ‘lucht en leegte’ blijft zitten met enkele problemen. Het is jammer dat het niet gelukt is om net als in het Hebreeuws met één steeds terugkerende term te werken. In 1:2 is de gedachte zoals die in het Hebreeuws is geformuleerd goed overgebracht. In andere verzen waar het woord *hèvèl* opnieuw wordt gebruikt en men ook in de vertaling het verband met het thema van 1:2 wil leggen, is afhankelijk van de context gekozen voor het woord ‘lucht’ of ‘leegte’. Dat veronderstelt een betekenis die deze woorden in het Nederlands niet echt hebben. Wanneer gesteld wordt dat iets ‘niet meer is dan lucht’ (vers 14), dan denkt men normaal gesproken niet zozeer aan zinloosheid als wel aan iets wat je met een zekere arrogantie negeert. Het gekunstelde van deze manier om de uitdrukking ‘lucht en leegte’ door te laten werken in de vertaling is nog duidelijker bij het gebruik van ‘leegte’ in 8:14:

NBV: Maar is het hier op aarde niet een grote leegte dat rechtvaardigen ten deel valt wat zondaars verdienen, en zondaars wat rechtvaardigen verdienen? Ook dat – zeg ik – is leegte.

NBG 1951: Er is een ijdel ding, dat op aarde geschiedt: er zijn rechtvaardigen, wie het gaat naar de verdienste der goddelozen en er zijn goddelozen, wie het gaat naar de verdienste der rechtvaardigen; ik zeide, dat ook dit ijdelheid is.

WV: Maar in de wereld doet zich de ongerijmdheid voor dat er rechtvaardigen zijn wie het vergaat als de slechte mensen en slechte mensen wie het vergaat als de rechtvaardigen. Ik zei: ook dat is ijdel.

NB: Maar er is een ijdelheid
in wat op aarde wordt gedaan:
dat er rechtvaardigen zijn
wie het vergaat naar het doen der bozen,
en er zijn bozen
die het vergaat
naar het doen der rechtvaardigen;
ik moest wel zeggen
dat ook dát ijdelheid is!

De WV biedt hier in de eerste zin natuurlijker Nederlands, maar heeft als nadeel dat het verband via het twee maal herhaalde woord *hèvèl* niet duidelijk wordt. Soortgelijke problemen doen zich voor in 4:7 en 6:4. We komen hier aan de grenzen van wat vertaaltechnisch mogelijk is.

In vers 3 hebben de vertalers ervoor gekozen om het in het Hebreeuws duidelijke verband tussen het zelfstandig naamwoord '*amal*' en het in het tweede deel gebruikte werkwoord niet expliciet te maken. Dat heeft de NBV gemeen met de NBG 1951 en de WV. In de NB is het wel zichtbaar:

NBV: Welk voordeel heeft de mens van alles wat hij heeft verworven,
al zijn moeizaam gezwoeg onder de zon?

NBG 1951: Welk voordeel heeft de mens van al zijn zwoegen, waarmee hij zich aftobt onder de zon?

WV: Wat heeft de mens aan al zijn zwoegen en tobben onder de zon?

NB: Welk voordeel heeft de mens
van al zijn gezwoeg
waarmee hij zwoegt onder de zon?

Het opvallende in de NBV is de omschrijving van wat in de andere vertalingen als 'zijn zwoegen / gezwoeg' is aangeduid. Dat heeft te maken met de opvatting van de vertalers dat het woord hier betrekking heeft op het resultaat van het zwoegen en niet zozeer op het zwoegen zelf. Nu is dat volgens de woordenboeken inderdaad een mogelijkheid, maar in dit geval zeker niet de enige mogelijkheid. Men kan zelfs stellen dat het door de vertalers genoemde element van het resultaat vooral in het woord 'voordeel' zit en dat het 'gezwoeg', zoals dat bijna steeds bij Prediker het geval is, verwijst naar het werk dat men daarvoor heeft moeten verrichten. Hoe dan ook, de uitleg heeft hier veel invloed op de vertaling.

In vers 5 is de zon vrouwelijk, net als in de NBG 1951 en de WV. In eerdere versies van de NBV werd de zon hier echter als mannelijk aangeduid. In het Hebreeuws is beide mogelijk. In Prediker heeft het bijbehorende werkwoord een mannelijke vorm. Deze kwestie is beslist in het vakoverleg van de neerlandici.²¹⁸ Aanvankelijk volgde men strikt de aanwijzingen van het 'Groene Boekje' met de woordenlijst van 1954, omdat in latere versies niet alle woorden worden ingedeeld naar geslacht. Dit voldeed niet, omdat het in veel

²¹⁸ Zie hierover C. Verheul, 'Hij of zij? U of gij? En hoe heet God eigenlijk. Hete hangijzers in de NBV', *Onze Taal* 73/10 (oktober 2004), 260-262.

gevallen als ouderwets werd ervaren. Daarom werd afgesproken om voor de woorden waarbij in de laatste versie van het Groene Boekje geen onderscheid gemaakt wordt tussen mannelijk en vrouwelijk in principe een mannelijk verwijzwoord te gebruiken. Voor een aantal woorden werd een uitzondering gemaakt, namelijk voor woorden waarbij men sterk het gevoel had dat het vrouwelijk verwijzen natuurlijker was. Dat betrof vooral aardrijkskundige termen, zoals ‘aarde’, ‘wereld’, ‘zee’ en dus ook ‘zon’.

In vers 6 hebben de vertalers net als in de NBG 1951 en de WV de woordvolgorde enigszins aangepast. Het onderwerp (‘de wind’) is naar voren gehaald. In het Hebreeuws stond het meer naar achteren, zoals in de NB nog is te zien. In de NBV is de opbouw van het vers nu net zo als in de voorafgaande verzen. Wat bij een vergelijking met de voorafgaande verzen opvalt is dat het werkwoord in de vertaling wordt veranderd, terwijl het in het Hebreeuws hetzelfde blijft, zoals dat ook in de NBG 1951 en de NB nog is te zien.

NBV: De wind waait naar het zuiden,
dan draait hij naar het noorden.
Hij draait en waait en draait,
en al draaiend waait de wind weer terug.

NBG 1951: De wind gaat naar het zuiden en draait naar het noorden, aldoor draaiend gaat hij voort en op zijn kringloop keert de wind weer terug.

WV: De wind waait naar het zuiden
en draait naar het noorden.
Hij draait en draait en waait,
en telkens keert hij op zijn draaien terug.

NB: Hij gaat naar het zuiden
en draait naar het noorden,-
draaiend en draaiend gaat de wind voort
en naar al zijn draaiingen keert de wind wéér.

Net als in de NBG 1951 is in de NBV niet alleen het woord ‘wind’ naar voren gehaald, het is aan het eind van het vers opnieuw weergegeven. Dat is wat al veel van het goede, temeer daar in de NBV (net als in de WV) het werkwoord door de verandering van ‘gaan’ en ‘waaien’ al is aangepast aan het onderwerp. De vertalers hebben zich hier laten meeslepen door de mogelijkheden tot woordspel die de doeltaal hier bood. In het Hebreeuws is iets vergelijkbaars alleen in de derde versregel te vinden en dan ook nog in de volgorde zoals de WV die aangeeft.

In vers 7b staan de vertalers voor het probleem dat niet duidelijk is wat hier precies is bedoeld. Wordt hier, net als in het eerste deel van het vers, beschreven dat de rivieren naar de zee stromen? Of wordt hier aangeduid dat het water op een of andere wijze terugkeert naar de bron om daar opnieuw te beginnen met stromen? Volgens de commentaren is beide mogelijk. In de NB wordt het in het midden gelaten, de NBG 1951 kiest voor het eerste, WV en NBV kiezen voor het laatste.

NB: Alle beken gaan op zee aan,
en de zee raakt niet vol:
naar de plaats
waar de beken heengaan
daarheen keren zij wéér om opnieuw te gaan.

NBG 1951: Alle beken stromen naar de zee, nochtans wordt de zee niet vol; naar de plaats waarheen de beken stromen, daarheen stromen zij altijd weer.

WV: Alle rivieren stromen naar zee

en de zee raakt niet vol.

Naar de plaats waar ze begonnen zijn keren de rivieren terug
om opnieuw te gaan stromen.

NBV: Alle rivieren stromen naar de zee,
toch raakt de zee niet vol.
De rivieren keren om,
ze gaan weer naar de plaats vanwaar ze komen,
en beginnen weer opnieuw te stromen.

Het valt op dat de NBV hier het duidelijkst is, maar de vertalers hadden daar wel een extra, uitleggend werkwoord voor nodig. Overigens keert deze duidelijkheid zich ook weer tegen de vertaling, zoals uit een aantal reacties van lezers blijkt die moeite hebben met het beeld van een stroomopwaarts stromende rivier dat deze vertaling oproept. In hun toelichting merkten de vertalers op: 'Blijkbaar heeft Prediker het idee dat het rivierwater vanuit de zee via de een of andere onderaardse weg weer naar zijn bron terugkeert, waarna het opnieuw begint te stromen. Hoe men zich dat moet voorstellen, is geen zaak voor de vertaling.' In de GNB is dit probleem opgelost door niet meer met 'rivieren' maar met 'water' te vertalen: 'Het water keert terug naar de bron'. Dat is echter wel erg vrij en interpreterend vertaald. Het is allerm minst zeker dat de vertalers van de NBV gelijk hebben met hun idee over de voorstelling achter deze tekst. Daarom zou een minder expliciterende vertaling (zoals van de WV) op zijn plaats zijn.

Vers 11 is in de NBV opmerkelijk kort vergeleken met de andere vertalingen. Het lijkt erop alsof het element mist, namelijk vermelding van de mensen die later de gedachtenis aan de komende geslachten levend zouden moeten houden en dat niet doen.

NBG 1951: Er is geen heugenis van de vorige tijden, en ook van de latere, die er zullen zijn, zal er geen heugenis wezen bij hen die nog later leven zullen.

WV: Aan de mensen van vroeger wordt niet meer gedacht,
evenmin als aan die van later
zal worden gedacht door degenen die na hen komen.

NB: Er wordt niet meer gedacht
aan die van eerder,-
en ook aan de lateren die zullen zijn,
over hen zal er geen gedachte meer zijn
bij wie nog later zullen zijn!

NBV: De vroegere generaties zijn vergeten,
en ook de komende zullen weer worden vergeten.

Aan het begin van het vers wordt wel iets aan de vertaling toegevoegd om duidelijk te maken dat het gaat om de 'generaties' van vroeger. Dat kan worden ontleend aan vers 4. Daarmee wordt het de lezer gemakkelijker gemaakt. Dat er iets lijkt te ontbreken in de vertaling van het slot van het vers werd ook al eens bij een revisie van een eerdere versie opgemerkt. Dat leidde tot een aanpassing in de vierde versie van de vertaling: 'De vroegere geslachten zijn vergeten, en ook de komende geslachten zullen *door de dan weer komende* worden vergeten'. In latere versies is deze correctie weer ongedaan gemaakt. De enige reden die men daarvoor kan bedenken is dat het vanzelf spreekt dat het 'de dan weer komende (generaties)' zijn die 'de komende (generaties)' vergeten. Een dergelijke beknoptheid is hier echter misplaatst, omdat in de brontekst wel degelijk iets aan de gedachtegang is toegevoegd, namelijk het idee van de almaar doorgaande cyclus van generaties.

3.2.4 Johannes 1

De vertalers merken op dat tekst van de proloog (1:1-18) poëtisch van karakter is: men vindt er parallelisme in verschillende vormen, een ritmische structuur, beeldend taalgebruik, chiasme en inclusio. Volgens hen zijn dit echter niet voldoende kenmerken om een weergave in stichen te rechtvaardigen. Het is beter om te spreken van poëtisch proza. Het register acht men door de redelijk eenvoudige, maar door het onderwerp niet altijd voor de hand liggende woordkeus en de soms gedrongen syntaxis enigszins hoger dan neutraal. Vanaf 1:19 is de tekst narratief van karakter, maar binnen dat kader beknopt van stijl. De herhaling van woorden en zinsdelen willen zij zoveel als mogelijk in de vertaling behouden, omdat het hier een duidelijk stijlkenmerk van Johannes betreft.

In de verzen 3 en 4 komen de vertalers voor de vaak terugkerende vraag te staan in hoeverre het nodig is om terugverwijzingen nader in te vullen. Men kan de lezer helpen maar ook vervelen door steeds duidelijk te maken om wat of wie het gaat. In de verschillende vertalingen kan men zien hoe vertalers hier steeds een eigen keuze maken.

NBG 1951: Alle dingen zijn door het Woord geworden en zonder dit is geen ding geworden, dat geworden is. In het Woord was leven en het leven was het licht der mensen;

WV: Alles is door Hem ontstaan, en buiten Hem om is er niets ontstaan. Wat ontstaan was, had leven in Hem, en het leven was het licht van de mensen.

NB: alles geschiedt daardoor
en buiten dat om
geschiedt niet één ding
dat is geschied.

Daardoor is er leven,
en dat leven is
het licht der mensen

NBV: Alles is erdoor ontstaan en zonder dit is niets ontstaan van wat bestaat. In het Woord was leven en het leven was het licht voor de mensen.

Het Grieks biedt de mogelijkheid om aan het begin van vers 3 te vertalen met ‘door hem’ of met ‘hierdoor’. Dat geldt ook voor het begin van vers 4: ‘hierin’ of ‘in hem’. Dat is een probleem dat voor de vertaling opgelost moet worden. Daarbij is de context – zoals uitdrukkelijk gesteld in de vertaalregels van de NBV – beslissend. De WV suggereert dat hier al verwezen wordt naar Jezus. De grammaticale context wijst echter – zo merken de vertalers van de NBV terecht op – ondubbelzinnig op een verband met ‘het Woord’ in vers 1. Voor de duidelijkheid wordt dat in de vertaling van vers 4 herhaald. Het is opvallend dat de NBG 1951 in dit geval nog meer duidelijkheid wil geven door ook al in vers 3 de verwijzing in te vullen. Dat heeft ongetwijfeld te maken met het feit dat het hier gaat om een bijbelgedeelte dat een belangrijke rol speelt in de gedachtevorming over de persoon van Jezus Christus en zijn relatie tot God de schepper.

Om twee redenen is in vers 6 het Griekse *anthrôpos* met ‘iemand’ vertaald. Ten eerste omdat het geen gemarkeerde betekenis heeft, wat het met de vertaling ‘mens’ wel zou krijgen. Ten tweede is in dit gedeelte de term ‘mens’ gereserveerd voor de vertaling van het Griekse woord *sarx* in vers 14. Dat laatste woord wordt ook gebruikt in vers 13. Het valt op dat het in de NBV verschillend wordt vertaald.

NBG 1951: die niet uit bloed, noch uit de wil des vlezes, noch uit de wil eens mans, doch uit God geboren zijn. Het Woord is vlees geworden (...)

WV: Niet langs de weg van het bloed, niet door de begeerte van het vlees of door mannelijk streven, maar uit God zijn ze geboren. Ja, het woord is vlees geworden!

NB: die niet uit vlees-en-bloed,
niet uit de wil van menselijk vlees en
en niet uit de wil van een man,
maar uit God worden voortgebracht.

Het spreken is vlees-en-bloed geworden

NBV: Zij zijn niet op natuurlijke wijze geboren, niet uit lichamelijk verlangen of uit de wil van een man, maar uit God. Het Woord is mens geworden (...)

In de NBG 1951 en de WV is dus steeds met ‘vlees’ vertaald. De weergave in de NB is merkwaardig. Daar is in vers 13 met ‘vlees’ vertaald en in vers 14 met ‘vlees-en-bloed’. Deze term wordt ook in vers 13 gebruikt, maar dan voor een ander woord, dat normaal alleen met ‘bloed’ wordt vertaald. Het is niet duidelijk waarom de woorden in de NB met elkaar worden verwisseld. In de NBV is gekozen voor een omschrijving. In hedendaags Nederlands roept het woord ‘vlees’ namelijk – zeker bij niet kerkelijk of literair ingewijden – de in dit geval verkeerde associatie met dierlijk consumptievlees op. Daarom is besloten bij de vertaling van de brieven van het Nieuwe Testament, waar dit woord vaak voorkomt, tot een andere weergave, waardoor de tamelijk negatieve lading, die het woord in het Grieks heeft, beter uitkomt. Naast de vertaling met ‘vlees’ vinden we in de NBV ook de vertaling ‘lichaam’, ‘(menselijke) natuur’ en ‘eigen wil’.²¹⁹ In Johannes 1:13 staat letterlijk ‘de wil van het vlees’. Ook voor vers 14 is gezocht naar een passende omschrijving van wat in deze context met *sarx* is bedoeld, namelijk de mens in zijn broosheid en vergankelijkheid. Het probleem is dat het niet bij de stijl van deze passage past om veel woorden te gebruiken. De voorgestelde vertaling (zoals in de GNB van 1983) ‘een mens van vlees en bloed’ is beslist te veel. Iets als ‘het woord is (een) lichaam geworden’ is ook minder geslaagd. Omdat in andere teksten juist afgestapt is van de traditionele vertaling ‘vlees’, zou deze vertaling in Johannes 1:14, zoals door sommigen werd voorgesteld, binnen de NBV al te zeer uit de toon vallen. De term ‘mens’ functioneert daarom nog het beste.²²⁰ De consequentie van dit alles is weer wel dat het verband, dat in het Grieks zo duidelijk is, tussen de verzen minder goed zichtbaar is. Juist in de overgang van vers 13 naar vers 14 valt door de herhaling van het woord ‘vlees’ op hoe bijzonder het is dat het Woord vlees is geworden. In de verzen 12-13 worden de gelovigen omschreven als kinderen van God die niet gekenmerkt worden door hun aardse afkomst (‘geboren uit de wil van het vlees’) maar door hun relatie met God. Vers 14 beschrijft precies het omgekeerde: het Woord dat bij God was is vlees geworden. Overigens valt het in dit kader ook op dat alleen in de WV het voegwoord *kai*, dat beide verzen verbindt, in de vertaling is weergegeven.

In de verzen 16-17 komt drie maal het woord *charis* voor, dat traditioneel met ‘genade’ wordt vertaald. Eerder werd het ook al vers 14 gebruikt. ‘Genade’ hoort tot de categorie van traditionele termen waarover in het handboek voor de NBV speciale afspraken staan vermeld: ‘Met het woord “genade” moet zorgvuldig worden omgegaan, maar het kan als vertaling van *charis* worden gebruikt als het een adequate weergave is van wat er in de brontekst staat. Het is belangrijk per context te bekijken of een alternatief niet beter past’. Blijkbaar achtte men een vertaling met ‘genade’ in dit gedeelte van het evangelie volgens Johannes niet gepast. In vers 14 is het met ‘goedheid’ vertaald: het Woord is ‘vol van

²¹⁹ Zie hierover R. Buitenwerf, ‘Vlees, lichaam en de menselijke natuur’, in: *Lucht en leegte*, 111-113.

²²⁰ Een van de weinige moderne vertalingen waarin dezelfde keuze is gemaakt is de nieuwe Zweedse vertaling; zie T. Smit, ‘Naar een nieuwe bijbelvertaling voor heel Zweden’, in: R.H. Baayen, J. de Waard (red.), *Aspecten van bijbelvertalen*, Haarlem 1990, 97-118; hiervan pp. 111-112.

goedheid en waarheid'. Dat heeft men volgehouden in de verzen 16-17, die daarmee heel anders klinken dan menig bijbellezer gewend was.

NBG 1951: Immers uit zijn volheid hebben wij allen ontvangen zelfs genade op genade; want de wet is door Mozes gegeven, de genade en de waarheid zijn door Jezus Christus gekomen.

WV: Van zijn volheid hebben wij allen ontvangen, genade op genade. Want is de wet gegeven door Mozes, de genade en de waarheid zijn gebracht door Jezus Christus.

NBV: Uit zijn overvloed zijn wij allen met goedheid overstelpt. De wet is door Mozes gegeven, maar goedheid en waarheid zijn met Jezus Christus gekomen.

De vertaling van *charis* met 'goedheid' in vers 14 en ook in vers 16 lijkt inderdaad beter op zijn plaats dan het traditionele 'genade', omdat het hier vooral gaat om de inhoud van wat met het Woord is gegeven en niet zozeer om de intentie achter dit geven. Bij genade denkt men tegenwoordig toch in de eerste plaats aan dat laatste. Heeft men eenmaal gekozen voor 'goedheid', dan is ook te begrijpen dat de herhaling van de term in vers 16 is samengevat in de uitdrukking 'met goedheid overstelpt'. Een meer formele weergave van het Grieks met 'goedheid op goedheid' zou al te stijf zijn, al is het wel weer jammer dat dit in deze context alleen al door zijn herhaling zo belangrijke woord nu iets minder nadruk krijgt. Het is ook te begrijpen dat men aan de vertaling met 'goedheid' heeft vastgehouden in vers 17, maar in dit geval wordt de prijs die betaald wordt voor het handhaven van de concordantie wel erg hoog. In vers 17 wordt het woord namelijk gebruikt in een tegenstelling met 'wet' en komt de nadruk bij *charis* duidelijk te liggen op het aspect van de welwillendheid. In dat geval is de vertaling 'genade' beter. In de NBV wordt ook inderdaad met 'genade' vertaald op de andere plaatsen waar het voorkomt in verband met de wet (zie Romeinen 5:20; 6:14-15; Galaten 2:21 en 5:4).

Vers 18 in de NBV wijkt sterk af van andere Nederlandse vertalingen. Volgens de voetnoot hebben we hier te maken met een tekstkritische kwestie. In de NBV volgt men zoals afgesproken de uitgave van de tekst door Nestle-Aland. De woorden waar het om gaat zijn cursief weergegeven.

NBG 1951: Niemand heeft ooit God gezien; *de eniggeboren Zoon*, die aan de boezem des Vaders is, die heeft Hem doen kennen.

WV: Niemand heeft God ooit gezien, maar *de eniggeboren God*, die rust aan het hart van de Vader, Hij heeft Hem doen kennen.

NB: God: niemand heeft hem ooit gezien;

de eniggeboren Zoon,

die de Vader het naast aan het hart is,

hij legt hem aan ons uit!

NBV: Niemand heeft ooit God gezien, maar *de enige Zoon, die zelf God is*, die aan het hart van de Vader rust, heeft hem doen kennen.

In feite is het vreemd dat de WV – anders dan de meeste moderne vertalingen – hier vasthoudt aan een tekst die door de meeste geleerden als minder goed wordt beschouwd. Wat opvalt bij de NBV is dat de moeilijke tekst hier begrijpelijker wordt gemaakt door enkele verklarende woorden toe te voegen. Andere vertalingen zijn in de weergave van de betreffende twee woorden in het Grieks beknopter; bijvoorbeeld de Einheitsübersetzung: 'Der Einzige, der Gott ist', en de New American Bible: 'The only Son, God'.

In vers 41²²¹ stuiten we op een tekst tussen haken: ‘ “Wij hebben de messias gevonden” (dat is Christus, ‘gezalfde’).’ De ronde haken geven hier niet aan, zoals dat bijvoorbeeld in de NBG 1951 gebeurt, dat de vertalers voor de duidelijkheid enkele woorden hebben toegevoegd. In de NBV is het de manier om weer te geven dat in de brontekst een verklarende opmerking is toegevoegd. In het evangelie volgens Johannes gebeurt dat wel vaker. In dit hoofdstuk alleen al drie keer (zie de verzen 38, 41 en 42). In vers 41 is er echter door de vertalers aan de verklaring door de bijbelschrijver nog extra uitleg toegevoegd, namelijk van het woord ‘christus’. Gedurende het werk aan de NBV is herhaaldelijk gediscussieerd over de vraag naar de vertaling van het Griekse *christos*.²²² Daarbij ging het om de vraag welke verbinding belangrijker is: *christos* als verwijzing naar de persoon Jezus Christus, of *christos* als verwijzing naar een bredere ‘messiaanse’ verwachting. Als regel ging men ervan uit dat waar *christos* als naam van Jezus gebruikt wordt met ‘Christus’ vertaald moet worden. Men kwam tot het volgende besluit: de term ‘messias’ zal worden ingezet als vertaling wanneer *ho christos* (in de NBG 1951 steeds vertaald met ‘de Christus’) meer in algemene zin als titel wordt gebruikt. In de passages in het Nieuwe Testament waar in de context sprake is van ‘zalven’ (*chriô*) of ‘zalving’ (*chrisma*), zal worden vertaald met ‘gezalfde’. Hoewel men van mening is dat in het evangelie van Johannes een eigen visie op de rol van Jezus als messias bestaat, vond men het toch beter om *ho christos* in het Johannesevangelie niet anders te vertalen dan in de overige evangeliën. Zo is dat ook gebeurd in 1:20 en 25. In 1:41 is dat echter onmogelijk. Daar staat namelijk het Hebreeuwse/Aramese woord ‘messias’ in het Grieks getranscribeerd (dat gebeurt in het Nieuwe Testament alleen hier en in Johannes 4:25), dat vervolgens wordt uitgelegd als *christos*. In 1:17 was ook de naam Jezus Christus al gebruikt, zodat in kort bestek hier alle namen en titels ter sprake komen. Voor de duidelijkheid – die immers de bijbelschrijver ook in 1:41 wilde bieden – is gekozen voor een formulering waarin de drie elementen ‘messias’, ‘Christus’ en ‘gezalfde’ voorkomen. Een dergelijke dubbele vertaling is in de NBV niet gebruikelijk, maar in dit geval wenselijk.

In vers 42: ‘Kefas ... (dat is Petrus, ‘rots’)’ gebeurt hetzelfde. Ook dit is een geval waarin de naamverklaring een dubbele functie heeft. Het Grieks luidt letterlijk: ‘Jij bent Simon de zoon van Johannes, jij zult Kefas genoemd worden, wat vertaald wordt met Petros’. Petros verwijst in het Grieks zowel naar de naam Petrus, als naar de betekenis van Kefas, namelijk ‘rots’. In een eerdere versie werd – net als in de WV – de naam Petrus uit de vertaling weggelaten. Later werd naar analogie van het voorafgaande vers voor een uitleg binnen de tekst zelf gekozen.

3.2.5 Romeinen 1

De brieven van Paulus zijn moeilijk te vertalen. Dat heeft niet alleen met de taal en structuur te maken, maar ook met het feit dat het om theologisch beladen teksten gaat. De manier van spreken in de kerken over Jezus Christus en zijn relatie tot God en de mensen is voor een groot deel gebaseerd op wat Paulus hierover schreef. Niet voor niets koos men bij de Traduction Oecuménique de brief aan de Romeinen voor een eerste verkenning van de mogelijkheden van een gezamenlijke vertaling (zie paragraaf 1.3): wie in een interkerkelijk project deze tekst aan kan, die kan heel de Bijbel aan. Binnen het project van de NBV hebben de brieven van Paulus voor de nodige discussie en daarmee ook voor de nodige duidelijkheid gezorgd. Uiteindelijk heeft men het juiste evenwicht tussen vernieuwing en traditie gevonden.

²²¹ In de NBV is verzuimd om aan te geven dat veel oudere vertalingen in Johannes 1:38 twee verzen tellen, zodat de verzen 39-51 daar genummerd zijn als 40-52.

²²² Zie hierover R. Buitenwerf, ‘De christus, de gezalfde of de messias?’, in: *Lucht en leegte*, 105-107.

Geheel volgens de richtlijnen van de NBV concentreerden de vertalers zich om te beginnen op de literaire aspecten. Zij stelden vast dat de brontekst ‘een relatief hoog register’ heeft. Kenmerkend noemen zij de lange zinnen, met veel ondergeschikte zinnen en het theologische taalgebruik. ‘In de vertaling wordt de retorische stijl behouden door een syntaxis die zich kenmerkt door een relatief hoge frequentie aan samengestelde zinnen. Wat dat betreft wordt er in de vertaling dus hetzelfde middel gebruikt als in de brontekst, hoewel uiteraard niet op gelijklopende wijze. Vanwege de nadruk die het didactische doel van de brief krijgt, moet de toon van de vertaling in eerste plaats rationeel zijn. Maar niet zo dat er van emotionele betrokkenheid geen sprake meer is. Dat is niet de stijl van Paulus, uit wiens proza altijd emotionaliteit en betrokkenheid blijkt. Het gevoelsmatige aspect vindt in de brief aan de Romeinen echter vooral zijn weerslag in de intellectuele, scherpzinnige wijze waarop Paulus zijn denkbeelden uiteenzet.’

De aanhef van de brieven in de Bijbel zijn binnen de NBV op elkaar afgestemd. Afgesproken is om te beginnen met de formule ‘van ..., aan ...’. Indien de woordgroepen die afzender en bestemmingen weergeven van enige omvang zijn, kunnen zij door een punt worden gescheiden. Zo gebeurt dat ook in de vertaling van de verzen 6-7. De lezer wordt ook geholpen om bij de lang uitgerekte beginzin het overzicht niet te verliezen. Dat gebeurt bijvoorbeeld door de herhaling van ‘het evangelie’ aan het begin van vers 3. Ook wordt de zin verdeeld in kortere zinnen, te beginnen in de verzen 5 en 7.

In de verzen 3 en 4 is er in het Grieks in deze opsomming van aanduidingen van Jezus Christus een tegenstelling tussen *kata sarx*, ‘naar het vlees’, en *kata pneuma*, ‘naar de geest’. In de NBG 1951 is dat nog zichtbaar in vertaling, in de NBV niet:

NBG 1951: gesproken uit het geslacht van David naar het vlees, naar de geest der heiligheid door zijn opstanding uit de doden verklaard Gods Zoon te zijn in kracht.
NBV: een mens voortgekomen uit het nageslacht van David, aangewezen als Zoon van God en door de heilige Geest bekleed met macht toen hij, Jezus Christus, onze Heer, opstond uit de dood.

In een eerdere versie van de NBV was dit vertaald als ‘een mens die is voortgekomen uit het geslacht van David, is aangewezen als Zoon van God en is bekleed met macht en heiligheid’. De woorden ‘geest der heiligheid’ was opgevat als een omschrijving van ‘heiligheid’, net zoals in 1 Korintiërs 4:21 en in Galaten 6:1 de uitdrukking ‘in een geest van zachtmoedigheid’ wordt weergegeven met ‘zachtmoedig’. Een aantal supervisoren vond dat op deze manier de genoemde tegenstelling te zeer uit de vertaling was verdwenen, waardoor afbreuk gedaan werd aan het goddelijke van Jezus Christus. In de uiteindelijke versie is dat recht gezet.

In vers 4 staat in het Grieks een meervoud: ‘uit de doden’. Met de vertaling ‘uit de dood’ wordt een abstrahering aangebracht die door Paulus niet bedoeld is. Dit is evenwel volgens de vertalers nodig om verkeerde associaties te vermijden. Het voorgestelde alternatief ‘uit de wereld van de doden’ levert teveel het risico op dat de lezer gaat denken aan zoiets als een schimmenrijk.

Een letterlijke vertaling in vers 14 met ‘Grieken en barbaren’ is volgens de vertalers geen adequate weergave van wat bedoeld is. Met ‘Grieken’ worden de mensen die tot de Griekse beschaving behoren bedoeld, waaronder uiteraard ook allen die Latijn spraken werden geschaard. De vertaling ‘Griekstaligen’ zou te weinig omvatten. Met ‘barbaren’ worden mensen die daar niet toe behoren bedoeld. Die konden objectief bezien weliswaar een hoge beschaving hebben, maar niet in de ogen van de ‘Grieken’. Daarom is gekozen voor de weergave met ‘alle volken ... beschaafde en niet-beschaafde’. Op de andere plaatsen waar Paulus in de brief aan de Romeinen spreekt van Grieken is steeds vertaald met ‘andere volken’. Datzelfde beleid is gevoerd in de overige brieven, zij het niet overal. Met name in de

bij Paulus veel voorkomende tegenstelling Jood-Griek is de benaming gehandhaafd, bijvoorbeeld in 1 Korintiërs 1:22-24.

De Joden vragen om wonderen en de Grieken zoeken wijsheid, maar wij verkondigen een gekruisigde Christus, voor Joden aanstootgevend en voor heidenen dwaas. Maar voor wie geroepen zijn, zowel Joden als Grieken, is Christus Gods kracht en wijsheid (...)

Ook in de brief aan de Romeinen komt de combinatie van Joden en Grieken voor (2:9-10; 3:9; 12:13), maar op die plaatsen is de naam 'Grieken' meer in het algemeen als aanduiding van de andere, niet-Joodse volken aangeduid. Niet overal is dit onderscheid tussen Grieken in engere en bredere zin even duidelijk. Zo lijkt het ook in Galaten 3:28 meer algemeen gebruikt te zijn, maar wordt het in de NBV deze keer wel letterlijk vertaald:

Er zijn geen Joden of Grieken meer, slaven of vrijen, mannen of vrouwen – u bent allen één in Christus Jezus.

Deze vertaling is wel te rechtvaardigen met een verwijzing naar Galaten 2:3, waar nadrukkelijk verwezen wordt naar de Griekse afkomst van Titus. Hier stuiten we dan weer op het al eerder gesignaleerde en moeilijk op te lossen probleem van de concordantie. Binnen de brief aan de Galaten is de herhaling van het woord 'Griek / Grieken' zinvol. Ziet men het in bredere verband van alle brieven van Paulus, dan leiden de gesignaleerde verschillen in de vertaling van dat ene woord ertoe dat het verband tussen bepaalde teksten minder duidelijk wordt.

Een van de meest omstreden verzen in dit hoofdstuk is vers 17. Volgens sommigen is dit in feite niet goed te vertalen, omdat de tekst meer noties bevat dan in een vertaling zijn weer te geven.²²³ De verschillende manieren waarop men de centrale term 'gerechtigheid Gods' kan lezen komen tot uitdrukking in de verschillende vertalingen:

NBG 1951: Want gerechtigheid Gods wordt daarin geopenbaard uit geloof tot geloof
WV: Want daarin openbaart zich Gods gerechtigheid, op grond van een steeds groeiend geloof

GNB: Want het evangelie brengt aan het licht dat de mens in de ogen van God rechtvaardig is op grond van een steeds groeiend geloof

NB: Want rechtvaardiging door God
wordt daarin geopenbaard,
uit geloof tot geloof

NBV: In het evangelie openbaart zich dat God enkel en alleen wie gelooft als rechtvaardige aanneemt

Met 'gerechtigheid van God' kunnen verschillende dingen zijn bedoeld: een eigenschap van God, een handeling van God of de status van rechtvaardigheid van de mens die door God wordt bewerkt. In de NBV is gekozen voor de laatste mogelijkheid. De vertalers noemen hiervoor drie argumenten: in het hierna volgende citaat uit Habakuk gaat het om de rechtvaardigheid van de mens; de uitdrukking (letterlijk) 'uit geloof tot geloof' wijst erop dat Paulus iets over de mens zegt en niet over God; passages uit het vervolg van de brief maken duidelijk dat het om de status van de mens gaat (zie 3:20, 28; 4:2, 13; 5:2 enz.). Ook in de GNB is duidelijk voor deze uitleg gekozen. De NB daarentegen kiest voor de tweede

²²³ C. Hargreaves, *A Translator's Freedom. Modern English Bibles and their Language*, Sheffield 1993, 185-188.

mogelijkheid: een handeling door God. In de NBG-1951 en de WV worden beide mogelijkheden open gelaten. Dat gaat dan wel weer ten koste van de duidelijkheid van de tekst. In de WV kan dat worden ondervangen, omdat de vertaling begeleid wordt door een verklarende voetnoot. Bij 'Gods gerechtigheid' tekent men aan: 'Paulus doelt hier (en 3:21-26; 10:3) op Gods reddende en schenkende gerechtigheid, openbaar geworden in de dood en opstanding van Jezus'. Omdat in de NBV geen uitleg geboden wordt naast de vertaling, kan men zich afvragen of het niet verstandiger geweest zou om in deze met een wat voorzichtiger vertaling te komen. De vertalers wijzen terecht op het feit dat dit thema nog vaak aan de orde zal komen in de brief. Dat betekent ook dat de tekst nog de kans krijgt of moet krijgen om zichzelf uit te leggen.

3.3 Ter afsluiting

Wie de geschiedenis bestudeert leert relativeren. Dat geldt ook wanneer men een beeld probeert te krijgen van de totstandkoming van de NBV. Een dergelijk oecumenisch vertaalproject is niet uniek. Zeker sinds het tweede Vaticaanse concilie hing het in de lucht en werden er in verschillende taalgebieden initiatieven in de richting van een de kerkelijke grenzen overstijgende bijbelvertaling ontplooid. Aanvankelijk liep men daarbij in Nederland en Vlaanderen voorop, zoals dat vaker gebeurt op het terrein van de oecumene. Misschien liep men te hard van stapel. Hoe dan ook, een opeenhoping van inhoudelijke en vooral organisatorische problemen leidde ertoe dat het met de nodige ophef gepresenteerde werk aan een gemeenschappelijke Nederlandse bijbelvertaling al na enkele jaren gestaakt werd, voorzover het al goed op gang was gekomen. Dat was in het midden van de jaren '70 van de vorige eeuw. De plannen die vanaf 1978 werden gesmeed voor de NBV zijn mede bepaald door de ervaringen die eerder bij de gNBV zijn opgedaan. Op de achtergrond was er steeds de dreiging van een herhaling van zetten. Sommige patronen herhaalden zich ook inderdaad in de soms moeizame samenwerking, vanwege verschillende belangen, in de discussies over de vertaalmethode en in de problemen bij de voortgang van het vertaalwerk. De creativiteit waarmee men de vertaling en de organisatie daaromheen heeft aangepakt en zeker ook de vasthoudendheid waarmee men de eenmaal ingeslagen weg heeft gevolgd, zijn bewonderenswaardig en dwingen groot respect af.

Er is geen boek dat zo veel wordt gelezen en becommentarieerd als de Bijbel. Een nieuwe bijbelvertaling wordt door velen met argusogen bekeken en beoordeeld op grond van ervaringen die men met eerdere vertalingen heeft opgedaan en van standpunten die men na eerdere studie heeft ingenomen. Bij de NBV heeft men ervoor gekozen om vanaf de start van het project inzicht te geven in de gekozen vertaalprincipes en in het resultaat dat het werken volgens die principes opleverde. Men bood zelfs de mogelijkheid aan buitenstaanders om via gefundeerde kritiek invloed uit te oefenen op de vertaling. Die mogelijkheid werd echter wel beperkt door het feit dat men vasthield aan de genoemde principes. Dat kon ook moeilijk anders, wilde men niet verzanden in de voortdurende meningsverschillen op dit terrein. Toch heeft de inspraak in een aantal gevallen wel geleid tot aanpassingen in de vertaling en halverwege het proces zelfs ook tot een zekere bijstelling van de vertaalprincipes. Het belangrijkste resultaat echter van de openheid gedurende het vertaalwerk was in feite dat de NBV zo steeds onder de aandacht van de potentiële gebruikers bleef. Deze publiciteit was een lang gerede opmaat voor een groots opgezette marketing campagne (naar Zweeds model²²⁴), waarbij men erin slaagde om het grootste deel van de Nederlandse bevolking te bereiken en

²²⁴ Zie A. en N. Warmland, 'Ontstaan en voortgang van het Zweedse project *Bijbel 2000*', *MAW* 21/3 (september 2002), 16-22. Zij laten in dit artikel zien 'wat men de laatste jaren van het vertaalproject gedaan heeft om deze nieuwe bijbelvertaling goed in de markt te zetten' (p. 16).

wist te overtuigen van het bijzondere van de NBV als literair en oecumenisch verantwoorde bijbelvertaling.

Vertalen is kiezen. Ook dat moge duidelijk geworden zijn uit het overzicht van het werk aan de NBV. Er is gekozen voor een bepaalde manier van vertalen, waarbij de weergave in goed Nederlands voorop stond. Daarbij heeft men ook zoveel mogelijk recht willen doen aan de stijl van de te vertalen tekst. Dat betekent dat het Nederlands niet altijd makkelijk te lezen is, want ook de brontekst zal in sommige gevallen veel van de eerste lezer of hoorder hebben geëist. Tijdens het vertalen moest er ook voortdurend worden gekozen. Het ideaal van een vertaling waarin alle noties van de brontekst zijn verdisconteerd is onhaalbaar. Uit de hierboven gegeven bespreking van enkele vertaalkwesties blijkt een vertaler nogal eens voor een dilemma staat. Dat kan te maken hebben met een al dan niet gewenste herhaling van een woord, om daarmee een bepaald verband in de directe en bredere context aan te geven. Soms gaat het om de keuze tussen verschillende mogelijkheden van uitleg en om de vraag of men daarin als vertaler een beslissing moet nemen. In al deze gevallen is het mogelijk om kritiek te oefenen op de gemaakte keuzes. Gezien de zorgvuldigheid waarmee er gewerkt is aan de NBV is hierbij een zekere terughoudendheid wel op zijn plaats. In ieder geval zal iedere criticus zich bewust moeten zijn van de eigen vertaalprincipes en van de manier waarop men bij de NBV heeft willen werken. Verder mag ervan uitgaan dat heel veel van de voorgestelde alternatieven reeds tijdens de vele vertaal- en revisierondes van de NBV aan de orde zijn geweest en zijn gewikt en gewogen. Hopelijk komt het vele materiaal dat hierover in de loop der jaren is geproduceerd en dat goed geordend ligt opgeslagen bij het NBG binnen afzienbare tijd ter beschikking. Het boek, waarvan u nu de laatste regel leest, is er grotendeels op gebaseerd en heeft hopelijk duidelijk gemaakt hoe moeilijk en hoe mooi het werk van bijbelvertalen is; en telkens weer de moeite waard.